

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Φιλολογίας
Τομέας Κλασικής Φιλολογίας
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Δέξιππος»
Ειδίκευση: Αρχαία Ελληνική Φιλολογία

Γεώργιος Ι. Βούλγαρης

**Η ρητορική της δωροδοκίας στην υπόθεση του
Αρπάλου**

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

Επόπτρια: Ροζαλία Χατζηλάμπρου, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος Φιλολογίας
ΕΚΠΑ

Δημήτριος Καραδήμας, Καθηγητής Τμήματος Φιλολογίας ΕΚΠΑ, Αντιπρύτανης ΕΚΠΑ

Σελήνη-Ελένη Ψωμά, Καθηγήτρια Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2020

Περιεχόμενα

Πρόλογος	4
Εισαγωγή	6
Κεφάλαιο 1: Τα χαρακτηριστικά της δωροδοκίας στην κλασική Αθήνα	9
I. Τα ρευστά όρια δίωξης	9
II. Η διευρυμένη εξάπλωση του φαινομένου	13
III. Η απουσία μαρτύρων	20
Κεφάλαιο 2: Η υπόθεση του Αρπάλου	22
I. Η επιλογή της υπόθεσης του Αρπάλου	22
II. Οι ιστορικές συνθήκες της υπόθεσης του Αρπάλου	24
III. Η σημασία της ετυμηγορίας της δίκης για την Αθήνα	30
Κεφάλαιο 3: Πίστεις των λόγων της υπόθεσης του Αρπάλου	35
I. Άτεχνοι πίστεις	35
A. Οι διαδικασίες δίωξης της δωροδοκίας	36
B. Το ποινικό πλαίσιο	43
Γ. Τα ψηφίσματα	50
Δ. Οι προκλήσεις	54
E. Το ζήτημα του ποσού	57
II. Έντεχνοι πίστεις	63
A. Η εικόνα του δωροδοκηθέντος	64
α. Προδοσία	64
β. Κερδοσκοπική νοοτροπία	72
β'. Κερδοσκοπική νοοτροπία και παραβατικό παρελθόν	73
γ. Η (απροσδόκητη) αύξηση πλούτου	78

δ. Διοικητική και πολιτική απόδοση	81
ε. Σχέση με το θείο/θρησκευτικό στοιχείο	84
B. Η καθολικοποίηση του ζητήματος	88
Γ. Η χρήση της φημολογίας	90
Δ. Υποθέσεις-(αντι)παραδείγματα	94
Κεφάλαιο 4: Το λεξιλόγιο (λέξεις) της δωροδοκίας	101
I. Κατηγορίες με βάση την ετυμολογική συγγένεια	103
A. Λαμβάνειν + αντικείμενο	105
B. ἔχειν + αντικείμενο	116
Γ. Δωροδοκία/Δωροδόκος/Δωροδοκῶ	119
Δ. Δέχεσθαι	122
E. Χρηματίζεσθαι/ἀργυρίζεσθαι	123
ς'. Διαφθείρειν/διαφθείρεσθαι	124
II. Κατηγορίες με βάση την ερμηνευτική συνάφεια	125
A. Η δωροδοκία ως εμπορική συναλλαγή	125
B. Η δωροδοκία ως εκμισθωμένη εργασία	128
Γ. Δωροδοκία και εικόνα του δωροδοκηθέντος	129
Δ. Η προβολή του δωροδόκου	130
Συμπεράσματα	132
Βιβλιογραφία	139

Πρόλογος

Το ζήτημα της ρητορικής της δωροδοκίας δεν αποτελεί για μένα μια συμβατική επιλογή θέματος εν όψει της εκπόνησης μιας διπλωματικής εργασίας, αλλά τη συστηματοποιημένη ερευνητική έκφραση ορισμένων προβληματισμών μου ήδη από τα προπτυχιακά χρόνια. Δεδομένου ότι οι οικονομικές υποθέσεις αποτελούν διαχρονικά τον καθοριστικής σημασίας παράγοντα για την πορεία των πολιτικών και γεωπολιτικών εξελίξεων, καθώς και για την έκβαση των πολεμικών συγκρούσεων, με απασχολούσε αν τα οικονομικού χαρακτήρα περιστατικά διαφθοράς διαδραματίζουν εξίσου σημαντικό ρόλο. Από την άλλη, ένα ακόμη ζήτημα που με απασχολούσε ήταν οι πιθανές αποδείξεις ή ενδείξεις του βαθμού επίδρασης της ρητορικής στη λήψη των αποφάσεων και στη διαμόρφωση συνακόλουθα των ιστορικών εξελίξεων. Συγκεράζοντας επομένως αυτούς τους κατά τη γνώμη μου άξιους έρευνας προβληματισμούς, αποφάσισα να διερευνήσω αν υπήρχαν κάποιοι συστηματοποιημένοι μηχανισμοί στον χώρο της ρητορικής αναφορικά με τη διαχείριση οικονομικών σκανδάλων και συγκεκριμένα της δωροδοκίας.

Η θεματική της οικονομικής διαφθοράς σε δημόσιο επίπεδο και γενικότερα ο χώρος της οικονομίας στην αρχαιότητα παρουσιάζει, κατά την απόψή μου, ιδιαίτερα ενδιαφέροντα χώρο επιστημονικής μελέτης, δεδομένης και της πρωταρχικής σημασίας που έχει αποκτήσει ο χώρος της οικονομίας κατά την τελευταία δεκαετία στη συνείδηση των πολιτών και στη μέριμνα των κυβερνήσεων σε διεθνές επίπεδο. Η δύναμη άλλωστε ενός οικονομικού σκανδάλου με την κατάλληλη υποστήριξη από την πολιτική και δικανική ρητορική έχει αποτελέσει σε όλες τις περιόδους της ιστορίας έναν καταλυτικής σημασίας παράγοντα στη διαμόρφωση των πολιτικών πραγμάτων, κατά κύριο λόγο σε καθεστώτα που βασίζονται σε συλλογικά όργανα λήψης αποφάσεων. Η μελέτη επομένως της κλασικής αρχαιότητας ενδεχομένως να μπορεί και στην προκειμένη περίπτωση να εφοδιάσει τον σύγχρονο κόσμο με ορισμένα χρήσιμα πορίσματα για τη διαχείριση κρίσιμων καταστάσεων σε κρατικό και διακρατικό επίπεδο, καθώς η ανθρώπινη φύση μένει στην ουσία της η ίδια, όπως σωστά είχε παρατηρήσει και ο Θουκυδίδης (*τῶν τε γενομένων [...] καὶ τῶν μελλόντων [...] κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοιούτων καὶ παραπλησίων ἔσσεσθαι*)¹. Αλλά και η διαπίστωση ύπαρξης ρητορικών μηχανισμών αναφορικά με υποθέσεις δωροδοκίας δείχνει πώς ένας

¹ Θουκ. Ιστ. Α.22.

πολιτισμός αντιμετωπίζει μια καταστρεπτική διάστασή του, καθώς και την πίστη αυτού του πολιτισμού στη δύναμη της ρητορικής κατά τη διαχείριση αυτών των κρίσεων.

Στην παρούσα διπλωματική εργασία το συγκεκριμένο ζήτημα ερευνήθηκε δειγματοληπτικά στη βάση μιας πολύκροτης υπόθεσης δωροδοκίας της αρχαιότητας, αυτής του Αρπάλου. Ακόμη και αυτή όμως η μελέτη αποτελεί την αρχή της διερεύνησης αυτού του ζητήματος με πολλά ακόμη περιθώρια για έρευνα, καθώς κινείται στα στενά όρια μιας συγκεκριμένης υπόθεσης. Μια μελέτη σε κάποια άλλη ιστορική συγχρονία θα παρουσίαζε εξίσου ιδιαίτερο ενδιαφέρον συγκριτικά μάλιστα με την παρούσα εργασία, καθώς και η εξέταση του ζητήματος στη διαχρονία του στο πλαίσιο της αρχαίας ελληνικής ιστορίας και φιλολογίας.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω την επόπτρια του πονήματος αυτού, την κα Ροζαλία Χατζηλάμπρου, αφενός για την εμπιστοσύνη και την ενθάρρυνσή της να αναπτύξω αυτές μου τις ιδέες σε επίπεδο διπλωματικής εργασίας, αντιλαμβανόμενη την ιδιαίτερη σημασία αυτού του θέματος, αφετέρου για την πραγματικά άοκνη και συνεχή ανατροφοδότηση καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της συγκεκριμένης εργασίας με χρήσιμα σχόλια και διορθώσεις. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω και τα άλλα δύο μέλη της επιτροπής κρίσης, την κα Σελήνη-Ελένη Ψωμά και τον κ. Δημήτρη Καραδήμα για την εμπιστοσύνη και τη στήριξή τους ως προς την υποστήριξη αυτής της ιδέας σε επίπεδο διπλωματικής εργασίας, καθώς και για τα πολύτιμα σχόλια και τις συμβουλές τους που συνέβαλαν τα μέγιστα στη βελτιστοποίησή της. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την ενθάρρυνση και την υποστήριξή της καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου και της εκπόνησης αυτής της εργασίας.

Εισαγωγή

Η δωροδοκία στην κλασική Αθήνα αποτελούσε ένα από τα μείζονος σημασίας ποινικά αδικήματα οικονομικού χαρακτήρα, με καταλυτικό ενίοτε ρόλο στην πορεία της πόλης σε όλα τα επίπεδα. Η εμφάνισή της στα δικαστήρια και στους δικανικούς λόγους ως κύριας ή συμπληρωματικής κατηγορίας δεν ήταν αμελητέα, με αποτέλεσμα να είναι δυνατόν να εξαχθεί μια ολόκληρη ομάδα λόγων από το ρητορικό corpus που σχετίζονται με το ποινικό αδίκημα της δωροδοκίας. Η δυνατότητα ομαδοποίησης αυτών των λόγων με κριτήριο την κατηγορία για διάπραξη δωροδοκίας, εγείρει το ενδιαφέρον για έρευνα αναφορικά με τη ρητορική υποστήριξη των κατηγορητηρίων αυτών. Αν δηλαδή είναι δυνατόν να συστηματοποιηθούν ορισμένα στοιχεία που εντοπίζονται στους λόγους αυτούς και να εξαχθούν κανονικότητες, ώστε να μπορεί πλέον να γίνεται λόγος για μια ρητορική της δωροδοκίας, για την ύπαρξη δηλαδή μιας στερεότυπης τακτικής ή έστω ορισμένων κατευθυντήριων γραμμών που ακολουθούσαν οι ρήτορες, όταν συνέθεταν ένα κατηγορητήριο δωροδοκίας.

Στη μέχρι τώρα έρευνα η δωροδοκία έχει εξεταστεί ως φαινόμενο στην ολότητά του ως προς την ηθική του υπόσταση και ως προς το όριο ανάμεσα στην αποδεκτή δωροδοκία που εδράζεται στην παράδοση της προσφοράς και ανταλλαγής δώρων και τη μη αποδεκτή που αποτελεί ποινικό αδίκημα. Έχει εξεταστεί επίσης από νομικής πλευράς ως προς τους σχετικούς νόμους που υφίσταντο, τα κριτήρια δίωξης και την ποινική της αντιμετώπιση, καθώς και τη συνάφεια με άλλα οικονομικού χαρακτήρα αδικήματα. Η προσέγγιση των μελετητών μερικές φορές επικεντρώνεται στοχευμένα στον τρόπο με τον οποίο επηρέαζε η δωροδοκία συγκεκριμένες ομάδες πολιτών, όπως τους αξιωματούχους, τους δικαστές και ιδιαίτερα τους πρέσβεις, ενώ επανειλημμένα θίγεται το ζήτημα της σύνδεσης των κατηγοριών δωροδοκίας με τις πολιτικές σκοπιμότητες. Οι κυριότεροι μελετητές που έχουν ασχοληθεί με τη δωροδοκία στην κλασική Αθήνα είναι η Perlman², ο Harvey³, η Taylor⁴, ο Hashiba⁵ και ο Phillips⁶. Η μελέτη του Phillips δεν προσφέρει κάποια ιδιαίτερη ερμηνευτική προσέγγιση στο φαινόμενο, αλλά συνιστά μια χρήσιμη ανθολόγηση όλων των χωρίων που σχετίζονται από νομικής πλευράς με το αδίκημα. Η πιο πλήρης από όλες είναι αυτή του Harvey,

² Perlman (1976).

³ Harvey (1995).

⁴ Taylor (2001a & 2001b).

⁵ Hashiba (2006).

⁶ Phillips (2013).

στην οποία εκτός από όλες τις παραπάνω πτυχές εξέτασης του ζητήματος, γίνεται μια προσπάθεια για συστηματοποίηση του λεξιλογίου αναφοράς στη δωροδοκία, αγγίζοντας τον χώρο της ρητορικής από την πλευρά της λέξεως.

Οι μέχρι τώρα μελέτες, επομένως, προσέγγιζαν τη δωροδοκία διαχρονικά κατά κύριο λόγο στην πορεία της κλασικής Αθήνας, ως πολιτικό και ιστορικό φαινόμενο στην ολότητά του και όχι αντιπροσωπευτικά στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου επεισοδίου. Η παρούσα εργασία εξετάζει για πρώτη φορά το φαινόμενο της δωροδοκίας από ρητορικής πλευράς και στοχευμένα στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης υπόθεσης, αυτής του Αρπάλου. Η επιλογή της υπόθεσης του Αρπάλου δεν είναι τυχαία, καθώς αποτελεί την πλέον σημαίνουσα από ιστορικής πλευράς υπόθεση δωροδοκίας για την Αθήνα που σώζεται μέσα από ρητορικούς λόγους, και παράλληλα, έχει σημαντικό προβάδισμα συγκριτικά με άλλες υποθέσεις δωροδοκίας ως προς το ρητορικό της corpus, από ποσοτικής και ποιοτικής πλευράς. Η επικέντρωση δε σε μια συγκεκριμένη υπόθεση δωροδοκίας μέσα από τους ρητορικούς λόγους που σχετίζονται με αυτήν, παρέχει τη δυνατότητα για ενδελεχέστερη και σε βάθος έρευνα των μεθόδων και των τακτικών που ακολουθούνται κατά την πραγμάτευση μιας κατηγορίας για δωροδοκία. Με συγκεκριμένους λόγους δηλαδή ως δείγμα εξέτασης και με συντελεστή εξέτασης τη συχνότητα εντοπισμού συγκεκριμένων στοιχείων, τη θέση τους ενίοτε εντός των λόγων, την ερμηνευτική τους διάσταση και τους πιθανούς μεταξύ τους συσχετισμούς ως προς την εξυπηρέτηση των ρητορικών σκοπών, ικανοποιείται ο στόχος να εξαχθούν κανονικότητες που θα στοιχειοθετήσουν τη ρητορική της δωροδοκίας. Η επιλογή δε μιας συγκεκριμένης υπόθεσης δωροδοκίας προς εξέταση συνιστά και μια παράμετρο επιβεβλημένη από τις περιορισμένες δυνατότητες έκτασης μια διπλωματικής εργασίας, εφόσον η έρευνα πάνω στο ζήτημα πρόκειται να είναι ενδελεχής.

Οι πρωτογενείς πηγές πάνω στις οποίες στηρίζεται η συγκεκριμένη εργασία είναι οι *Κατά Δημοσθένους*, *Κατ' Αριστογείτονος* και *Κατά Φιλοκλέους* λόγοι του Δεινάρχου και ο *Κατά Δημοσθένους* του Υπερείδου. Περιστασιακά χρησιμοποιούνται σε δεύτερο επίπεδο και χωρία από την *Αθηναίων Πολιτεία* και τη *Ρητορική* του Αριστοτέλους, από την *Αθηναίων Πολιτεία* του Ψευδο-Ξενοφώντος, από έργα του Πλουτάρχου, καθώς και χωρία από άλλους ρητορικούς λόγους προς επίρρωση της επιχειρηματολογίας. Η επεξεργασία του υλικού με γνώμονα τους παραπάνω συντελεστές βασίζεται στη συγκριτική αλλά και στην κατά μόνας θεώρηση του κάθε λόγου.

Η εργασία αρθρώνεται σε τέσσερα μέρη. Στο πρώτο μέρος συγκεντρώνονται και παρουσιάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά της ποινικά διώξιμης δωροδοκίας στην κλασική Αθήνα. Πρόκειται για μια ολιστική προσέγγιση της δωροδοκίας ως ποινικού αδικήματος και επομένως όχι εξ αρχής περιορισμένη στο πλαίσιο της υπόθεσης του Αρπάλου, η οποία επίσης δεν είχε επιχειρηθεί στην έρευνα μέχρι τώρα και κρίθηκε απαραίτητη στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας, δεδομένου ότι τα χαρακτηριστικά αυτά της δωροδοκίας εξαρτούν σε μεγάλο βαθμό τη γραμμική επιχειρηματολογία των λόγων των δύο υπό εξέταση ρητόρων. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται οι φιλολογικοί και ιστορικοί λόγοι που προκρίνουν την έρευνα της ρητορικής στη συγκεκριμένη υπόθεση, η ένταξη της υπόθεσης στο ιστορικό περικείμενο και η ιθύνουσα σημασία της για την εξέλιξη της ιστορικής πορείας των Αθηνών.

Το τρίτο και το τέταρτο μέρος αποτελούν τον βασικό κορμό της εργασίας, αλλά και την ειδοποιό διαφορά του συγκεκριμένου πόνηματος από την προγενέστερη έρευνα πάνω στο ζήτημα της δωροδοκίας. Εξετάζονται δηλαδή οι *πίστεις* και η *λέξις* των λόγων, στον βαθμό που σχετίζονται με τη δωροδοκία και τα χαρακτηριστικά της. Αναδεικνύονται στο πλαίσιο κατηγοριοποιήσεων οι μηχανισμοί, καθώς και τα σημεία επικοινωνίας και σύμπραξής τους, μέσω των οποίων οι ρήτορες διαχειρίζονται τα δεδομένα που έχουν στη διάθεσή τους, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες και τα κενά που προκύπτουν από τη φύση της δωροδοκίας ως αδικήματος και να εξυπηρετηθεί το κατηγορητήριο που υποστηρίζουν. Το τρίτο μέρος είναι αφιερωμένο στις *πίστεις*, ακολουθώντας την αριστοτελική διαίρεση σε *άτέχνους* και *έντέχνους* και το τέταρτο αντίστοιχα στη *λέξιν*, στο οποίο τα λεκτικά σχήματα κατηγοριοποιούνται με βάση την ερμηνευτική ή ετυμολογική συγγένεια. Αναφορά ως προς την *τάξιν* δεν γίνεται παρά σε περιστασιακό πλαίσιο κατά περίπτωση, σε συνάρτηση με τις *πίστεις* και κυρίως τη *λέξιν*. Μια μελέτη γύρω από την *τάξιν* θα απαιτούσε μία ξεχωριστή ενότητα, παραβιάζοντας κατά πολύ το στενό πλαίσιο μιας διπλωματικής εργασίας και παράλληλα, θα απομακρυνόταν από τη σύνδεση με τη δωροδοκία, καθώς κατά τη γνώμη τα ιδιαίτερα εκείνα στοιχεία που συστήνουν τη ρητορική της δωροδοκίας εντοπίζονται κυρίως στο πεδίο των *πίστεων* και της *λέξεως*.

Κεφάλαιο 1:

Τα χαρακτηριστικά της δωροδοκίας στην κλασική Αθήνα

Η δωροδοκία κατά τον 4^ο αιώνα, σε αντίθεση με άλλες ποινικά διώξιμες πράξεις οικονομικού και μη χαρακτήρα, στοιχειοθετείται από τρεις βασικούς άξονες: τα σχετικοποιημένα όρια αποδοχής της ως παραβατικής πράξης, τη διευρυμένη εξάπλωσή της στον αθηναϊκό δημόσιο βίο και την άκρα μυστικότητα υπό την οποία επετελείτο. Οι τρεις αυτοί παράγοντες δημιουργούσαν ένα νεφελώδες τοπίο για τον ακριβή καθορισμό των πτυχών ενός περιστατικού δωροδοκίας και συνέθεταν ένα ευνοϊκό πεδίο για την έγερση κατηγορίας για δωροδοκία εναντίον ενός πολίτη του οποίου οι ενέργειες μπορούσαν να θεωρηθούν προϊόν χρηματισμού, καθώς δεν απαιτείτο η εκπλήρωση, νομοθετικά ή μη, προκαθορισμένων στοιχείων. Η έλλειψη όμως νομικά περιχαρακωμένων προαπαιτούμενων καθώς και η έλλειψη συνήθως τεκμηρίων για προσκόμιση στο δικαστήριο, μετατόπιζε το βάρος του χειρισμού και της εκμετάλλευσης μιας τέτοιας κατηγορίας ως επί το πλείστον στον ρήτορα, δοκιμάζοντας τις ικανότητές του. Το γεγονός αυτό καθιστά τη ρητορική της δωροδοκίας ένα απαιτητικό πεδίο δραστηριοποίησης για τον ρήτορα και έναν ενδιαφέροντα χώρο έρευνας των μέσων, του υλικού και των τεχνικών που εκαλείτο να χρησιμοποιήσει ο τελευταίος, προκειμένου να επιτύχει την καταδίκη του αντιδίκου του.

Εν συνεχεία, παρατίθενται οι τρεις αυτοί παράγοντες ως αποτελέσματα συγκεκριμένων αιτιών που σχετίζονται με τις συνθήκες επιτέλεσης της δωροδοκίας και τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες της κλασικής Αθήνας, καθώς και η σχετική τεκμηρίωση.

I. Τα ρευστά όρια δίωξης

Η δωροδοκία συνιστούσε μια πράξη με σχετικοποιημένα όρια ως προς την ηθική της διάσταση και δεν ήταν εξ ορισμού κατακριτέα και άξια ποινικής δίωξης. Αποτελούσε μια ηθικά ουδέτερη έννοια, καθώς η ανταλλαγή δώρων ήταν μια συνήθης πράξη, η οποία δημιουργούσε έναν δεσμό αμοιβαίας υποχρέωσης και ανταποδοτικότητας αδιευκρίνιστης ποιότητας μεταξύ των δύο πλευρών. Στο πλαίσιο φιλίας λειτουργούσε ως επικυρωτικός παράγοντας του κοινωνικού αυτού δεσμού, εξοφλώντας προηγούμενες υπηρεσίες που είχε δεχθεί κάποιος και δημιουργώντας νέα δέσμευση υποχρέωσης στο πλαίσιο της ανταποδοτικότητας. Εκτός πλαισίου φιλίας, όπως στην

περίπτωση της κολάσιμης δωροδοκίας, δημιουργούσε μια απλή δέσμευση ανταπόδοσης, η οποία εφόσον ικανοποιείτο έπαυε να υφίσταται⁷. Άλλωστε και η λέξη *δώρα* χρησιμοποιείτο για αναφορά σε κάθε είδους δώρα, τόσο σε αυτά μιας ανταλλαγής στο πεδίο των παραδοσιακών αξιών, όσο και σε αυτά της διώξιμης δωροδοκίας, αποτυπώνοντας και σε γλωσσικό επίπεδο την αμφισημία γύρω από το ζήτημα της δωροδοκίας⁸. Στο πλαίσιο της παράδοσης περί ανταλλαγής δώρων, πολλοί προσέφεραν και πολλοί εξίσου δέχονταν δώρα. Έτσι, ο αθηναϊκός *δήμος* έδειχνε να αποδέχεται αυτή τη συνήθεια από τη στιγμή που κάποιος μέσω του δεσμού υποχρέωσης στον οποίο συμμετείχε ωφελούσε έναν φίλο ή ωφελούνταν ο ίδιος, με την προϋπόθεση όμως ότι δεν έβλαπτε τα συμφέροντα της πόλεως⁹. Υπήρχαν μάλιστα και περιπτώσεις που η δωροδοκία στο πλαίσιο της ανταποδοτικότητας μπορούσε να αποδειχθεί ωφέλιμη, όταν τα δώρα προσφέρονταν σε έναν πρεσβευτή της πόλης, λειτουργώντας ως σημείο καλής προαιρέσεως εκατέρωθεν και επιδρώντας συνακόλουθα ευεργετικά στην εξωτερική πολιτική της πόλης. Αρκεί, βέβαια, αυτή η αποδοχή δώρων, ειδικά όταν γινόταν από έναν μονάρχη¹⁰ οπότε ήταν και αναπόφευκτη (η άρνησή τους θα ισοδυναμούσε με προσβολή απέναντι στο πρόσωπο του μονάρχη και διατάραξη των σχέσεων), να μην λειτουργούσε κατά την υποκειμενική κρίση του αθηναϊκού *δήμου* σε βάρος του δημοσίου συμφέροντος¹¹. Σε επίπεδο μάλιστα πολιτικού ανταγωνισμού η προσφορά

⁷ Herman (1987), σ. 80.

⁸ Hashiba (2006), σ. 62. Βλ. και παρακάτω σ. 101 της παρούσας πιο αναλυτικά σχετικά με την ουδετερότητα του λεξιλογίου δωροδοκίας.

⁹ Taylor (2001a), σ. 64. Περί του κύκλου της ανταλλαγής δώρων και της συνακόλουθης δέσμευσης προς ανταπόδοση που προκύπτει από αυτόν ήδη από τον Όμηρο βλ. και Hill (2013), σ. 584. Πρόκειται για μια διαδικασία που και ο Πλάτων έκρινε επικίνδυνη ως πηγή διαφθοράς και για τον λόγο αυτό λογοέκρινε αντίστοιχα χωρία από τον Όμηρο κατά την εκπαίδευση των φυλάκων στην *Πολιτεία* του (Πλάτων, *Πολιτεία*, 390d-e).

¹⁰ Οι βασιλείς προσέφεραν δώρα στους πρέσβεις ως ένδειξη εκτίμησης προς το πρόσωπό τους και καλής διάθεσης προς την αποστολή τους (Perlman (1976), σ. 227). Στην ομηρική κοινωνία όπου δεσπάζει ο θεσμός της βασιλείας, η ανταλλαγή δώρων όριζε τη ροή των αγαθών, τις κοινωνικές σχέσεις και τη διπλωματία, ενώ η διάθεση κάποιου να εμπλακεί στις δεσμεύσεις που συνεπαγόταν η ανταλλαγή δώρων αποτελούσε δείκτη της ηθικής του υπόστασης και αξιοπιστίας (Herman (1987), σσ.78-79). Βλ. και Wankel (1982), σ. 39.

¹¹ Taylor (2001b), σσ. 160-161. Perlman (1976), σσ. 226-228. Το σύνολο σχεδόν των υποθέσεων που αφορούσαν δωροδοκία πρέσβων αφορούσε πρεσβευτική αποστολή στον Πέρση βασιλέα ή τη μακεδονική αυλή (Perlman (1976), σ. 225). Το δώρο στις βασιλικές αυλές και δη στην περσική αυλή είχε κεντρικό ρόλο σε πολλές περιστάσεις δημιουργώντας ένα πλέγμα σχέσεων με τον βασιλιά στο κέντρο, ο οποίος φρόντιζε να προσφέρει δώρα αξίας πολύ μεγαλύτερης από αυτήν που μπορούσε να ανταποδώσει η άλλη πλευρά. Πρόκειται για μια τακτική που τοποθετούσε τον βασιλέα σε θέση ισχύος και καθοριστή της σχέσης που δημιουργείτο και απείχε από την έννοια της ανταποδοτικότητας στον ελληνικό κόσμο που βασιζόταν σε μια ισότιμη ανταλλαγή. Η ίδια τακτική εφαρμοζόταν και από τον Αλέξανδρο, για τον οποίο το δώρο διαδραμάτιζε επίσης σημαντικό ρόλο, καθώς το χρησιμοποιούσε τόσο ως μέσο διασφάλισης της πρωτοκαθεδρίας του εντός της αυτοκρατορίας που οικοδομούσε όσο και ως μέσο άσκησης διπλωματίας, ενώ ο Φίλιππος Β΄ προσέφερε δώρα προκειμένου να κερδίσει την

δώρων από τη μακεδονική αυλή προς τους πρέσβεις προβαλλόταν από τη φιλομακεδονική παράταξη ως δώρο ξενίας και από την αντιμακεδονική αντίστοιχα ως δωροδοκία, εκμεταλλευόμενες αμφότερες τη νοηματική αμφισημία της έννοιας¹².

Ακριβώς η βλαπτική ή μη διάσταση απέναντι στο δημόσιο συμφέρον ήταν το μοναδικό όριο της ανεκτικότητας απέναντι στη δωροδοκία, το όριο δηλαδή που διαχώριζε μια απλή πράξη που αφορούσε τον ιδιωτικό βίο κάποιου πολίτη από μια πράξη που μπορούσε να αποτελέσει πράξη προδοσίας απέναντι στην πόλη και ως εκ τούτου κολάσιμο έγκλημα¹³. Ο διαχωρισμός αυτός αποτελεί προβολή μιας γενικότερης αντίληψης που διείπε το αθηναϊκό δίκαιο, της διάκρισης μεταξύ ιδιωτικής και δημοσίας σφαίρας, ένα θέμα στο οποίο οι Αθηναίοι ήταν ιδιαίτερος ευαισθητοποιημένοι. Η αντίληψη αυτή υφίστατο και την εποχή της υπόθεσης του Αρπάλου, καθώς στους υπό εξέταση λόγους ο Υπερείδης αναφέρει το παράδειγμα της υπόθεσης του Αριστομάχου (Υπερ. Κατά Δημοσθ. 26), ο οποίος καταδικάστηκε σε πρόστιμο για κατάχρηση δημόσιας περιουσίας σε ιδιωτικό επίπεδο, παρά την ευτελή αξία αυτού του περιουσιακού στοιχείου του δημοσίου¹⁴. Όσον αφορά και πάλι το ζήτημα του χρηματισμού, η καταστρατήγηση του δημοσίου συμφέροντος φαίνεται πως θεωρείτο θεμελιώδης αρχή για την ταυτοποίηση της δωροδοκίας ως ποινικού αδικήματος, καθώς η έκθεση της πόλεως σε εξωτερικό εχθρό λόγω δωροδοκίας κατά τους Μηδικούς Πολέμους αποτέλεσε τομή για την αυστηρή αντιμετώπιση της δωροδοκίας¹⁵. Συμπληρωματικά θα μπορούσε να αναφερθεί ότι η πρωιμότερη ίσως μαρτυρία που

εμπιστοσύνη σε επίπεδο διαπροσωπικών και διακρατικών σχέσεων, πράγμα το οποίο επιβεβαιώνει και ο ίδιος ο Δημοσθένης (Δημοσθ. *Περί τής ιδίας καθόδου*, 7). Βλ. και Mitchell (1997), σσ. 111-114, 149-150, 167-177.

¹² Harvey (1985), σ. 106. Στο ίδιο πλαίσιο με τις απόψεις που κυριαρχούσαν για τις πρεσβείες κινούντο και οι θέσεις σχετικά με τις *προξενίες*, για τις οποίες θεωρείτο ότι κατοχυρώνονταν με δωροδοκίες (Δειν. Κατά Δημοσθ. 45) και ότι οι *πρόξενοι* συγκέντρωναν *δώρα* (Υπερ. Κατά Δημοσθ. 25). Βλ. και Ober (1989), σσ. 236-237, ο οποίος εξετάζει τη βλαπτική αυτή δέσμευση ανταποδοτικότητας απέναντι στην πόλη που δημιουργούσε η δωροδοκία πολιτικών υπό τον όρο *χάρις*.

¹³ Στην πραγματικότητα ο διαχωρισμός αυτός είναι κίβδηλος, καθώς πρακτικά κάθε μορφή δωροδοκίας οδηγούσε ακόμα και μακροπρόθεσμα σε δυσλειτουργία του κρατικού μηχανισμού, πολιτική αστάθεια ή/και οικονομική κατάπτωση (περί της ιδέας αυτής βλ. και Hill (2013), σ. 581). Ο Herman προκρίνει την ιδέα ότι η δωροδοκία ως ποινικό αδίκημα ήταν αποκλειστικά συνδεδεμένη με το δημόσιο συμφέρον και το δημοκρατικό καθεστώς. Η αποδοχή και λήψη δώρων από έναν μονάρχη θεωρείτο πάντοτε πράξη αποδεκτή στο πλαίσιο της ανταλλαγής δώρων από τα μοναρχικά καθεστώτα (Herman (1987), σσ. 76-77). Βλ. και Wankel (1991), σσ. 34-35.

¹⁴ Hill (2013), σσ. 570-571. Whitehead (2000), σσ. 24-26.

¹⁵ Σε αυτή τη μεταβολή εμπίπτει η περίπτωση του Λυκίδου, ο οποίος λιθοβολήθηκε μαζί με την οικογένειά του μέχρι θανάτου λόγω υποψίας για μηδισμό λίγο πριν από τη μάχη των Πλαταιών το 479. Βλ. και Hashiba (2006), σ. 72 και Conover (2010), σσ. 258-259 και σημ. 11 όπου παρατίθεται και σχετική βιβλιογραφία. Βλ. και σ. 34 για παράδειγμα υπόθεσης Αρθμίου από την πλευρά του δωροδόκου.

διαθέτουμε σχετικά με την επισήμανση της δωροδοκίας που στρέφεται κατά της πόλης ως της χειρίστης μορφής του αδικήματος είναι η κατάρα που εξεφωνείτο κατά την έναρξη των συνεδριάσεων της Εκκλησίας και της Βουλής, στην οποία ακριβώς μεταξύ των κατηραμένων περιλαμβανόταν και ο «δῶρα κατὰ τῆς πόλεως εἰληφώς» (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 47)¹⁶.

Στη χορεία όμως των δημοσίων δικών, όπου εντάσσεται και η υπό εξέταση υπόθεση, ο μοναδικός όρος που τίθεται σε νομοθετικό επίπεδο ως δείκτης για την κολάσιμη πλευρά της δωροδοκίας είναι ακριβώς η παραβίαση του δημοσίου συμφέροντος. Σε κάθε περίπτωση, ακόμα και αν υπήρχε η εναλλακτική δυνατότητα στήριξης του κατηγορητηρίου σε δωροδοκία εις βάρος μεμονωμένου/ων προσώπου/ων, μια τέτοια επιλογή δεν θα προσφερόταν για ρητορική επίθεση στον βαθμό που προσφέρεται η βλάβη του δημοσίου συμφέροντος, η οποία αποτελούσε αναμφισβήτητα βαρύτερο αδίκημα, ικανό να συνδυαστεί και με άλλα που επίσης στρέφονταν κατά της πόλεως στο πλαίσιο της ρητορικής εκμετάλλευσης. Ακόμα και αυτό όμως το μοναδικό όριο διαχωρισμού για τη δίωξη της δωροδοκίας, η βλάβη του δημοσίου συμφέροντος, αποτελεί μια υποκειμενική παράμετρο που βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από την εκάστοτε ισχύουσα κατάσταση της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής της πόλεως και την ερμηνεία των εξελίξεων από τον ρήτορα¹⁷.

Πρακτικά από την άλλη πλευρά, η υποκειμενική κρίση του αθηναϊκού δήμου που προέκυπτε από αυτήν τη σχετικοποίηση των ορίων αποδοχής μιας πράξεως ως δωροδοκίας, έκλινε προς τη μία ή την άλλη πλευρά ως προς την αντιμετώπιση της δωροληψίας αναλόγως του αποτελέσματος που θα έφερνε ο αξιωματούχος. Μια στρατιωτική ήττα, ένα μη επιθυμητό αποτέλεσμα διαπραγματεύσεων ή η προτροπή σε μια απόφαση που τελικά απεδείχθη επιζήμια θεωρείτο προϊόν δωροδοκίας ενός στρατηγού, πρεσβευτή και ρήτορα (βλ. και Υπερ. *Υπέρ Ευζ.* 29-30) αντιστοίχως, διαφορετικά το πιθανό περιστατικό δωροληψίας, υπαρκτό ή μη, απλώς

¹⁶ Βλ. και Harvey (1985), σ. 111.

¹⁷ Η ιδέα ότι η δωροδοκία αποτελεί αφ' εαυτή κολάσιμο αδίκημα, χωρίς να συνδέεται αποκλειστικά με ενέργεια στρεφόμενη κατά του δημοσίου συμφέροντος, εντοπίζεται για πρώτη φορά στον Δημοσθένη (Δημοσθ. 19.7), ο οποίος επικαλούμενος την περίπτωση του Καλλία ισχυρίζεται ότι ο τελευταίος καταδικάστηκε σε πρόστιμο κατά την *εύθύνην* με την κατηγορία της δωροδοκίας από τους Πέρσες παρά την επιτυχία της πρεσβείας και τη σύναψη της ομωνύμου συνθήκης ειρήνης. Πρόκειται όμως για μια θέση που πρέπει να αντιμετωπιστεί με αρκετή επιφύλαξη, καθώς η αναφορά του Δημοσθένους είναι αρκετά γενική για ένα γεγονός που συνέβη τον 5^ο αιώνα, ενώ όλες οι υπόλοιπες μαρτυρίες θέτουν ως δεδομένη την καταστρατήγηση του δημοσίου συμφέροντος (βλ. και Perlman (1976), σσ. 230 και 232).

παραβλεπόταν¹⁸. Πρόκειται για μια αντιμετώπιση άμεσα συνδεδεμένη με την παγιωμένη αντίληψη της μετάθεσης ευθυνών για κάθε ζήτημα αποκλειστικά στα ηγετικά πρόσωπα. Η πεποίθηση αυτή αποτελούσε μια γενική αρχή που αφορούσε όλες τις πόλεις κράτη¹⁹ και που επισημαίνεται και από τον Δείναρχο, όχι ως μομφή ανώριμης συμπεριφοράς του δήμου απέναντι στη διαχείριση των αποτυχιών, αλλά ως μία γενική αρχή που και σε αυτήν την περίπτωση θα έπρεπε να τηρηθεί εις βάρος των κατηγορουμένων (Δειν. Κατά Δημοσθ. 74). Συνεπάγεται δηλαδή ότι η δωροδοκία και η κατάχρηση χρημάτων αποκτούν τη διάσταση σοβαρού αδικήματος, εφόσον διαπράττονται από πρόσωπα σε θέση ευθύνης και συγκεκριμένα ρήτορες και στρατηγούς²⁰, δύο βασικές κατηγορίες στις οποίες ανήκουν και οι κατηγορούμενοι της υπόθεσης του Αρπάλου.

Η νομοθετική σχετικότητα που διέπτε τη δωροδοκία, το μοναδικό, αλλά και πάλι επισφαλές, κριτήριο δίωξης περί της βλάβης του δημοσίου συμφέροντος και η τάση αποπομπής των ευθυνών από τον δήμον, διαμόρφωναν τη ρευστή αυτή κατάσταση η οποία ευνοούσε την έγερση κατηγοριών για δωροδοκία που στρεφόταν εναντίον του δημοσίου συμφέροντος, δίνοντας σε έναν ρήτορα εύκολα τη δυνατότητα να ερμηνεύσει ένα περιστατικό δωροδοκίας ως τέτοιο. Αυτήν ακριβώς την ιδιοτυπία της δωροδοκίας εκμεταλλεύονται και οι ρήτορες στους υπό εξέταση λόγους, φροντίζοντας τόσο να τονίζουν τα χαρακτηριστικά εκείνα της εν λόγω υποθέσεως που την καθιστούν περίπτωση προδοτικής πράξεως, όσο και να επαναλαμβάνουν διαρκώς σε λεξιλογικό επίπεδο την εναντίωση της συγκεκριμένης δωροδοκίας στο συμφέρον της πολιτείας²¹.

II. Η διευρυμένη εξάπλωση του φαινομένου

¹⁸ Taylor (2001b), σσ. 163, 166. Όσο μάλλον πιο επιτυχημένος ήταν ένας πολιτικός τόσο περισσότερο αυξάνονταν οι πιθανότητες να κατηγορηθεί και να χρεωθεί την ευθύνη σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή. Από την πλευρά του ο αθηναϊκός δήμος δεν χρεωνόταν ποτέ λάθη και η οποιαδήποτε αποτυχία δεν θεωρείτο απόρροια εσφαλμένης απόφασης, αλλά εσφαλμένης πρότασης του ρήτορα ή/και εσφαλμένης εφαρμογής από τον αρμόδιο αξιωματούχο (Taylor (2001b), σ. 164). Όσον αφορά στους στρατηγούς βλ. και Kendrick-Pritchett (1974), σσ. 5-10, όπου είναι δυνατόν να διαπιστωθεί η συχνότητα κατά την οποία χρησιμοποιείται η δωροδοκία ως κύρια κατηγορία εναντίον των στρατηγών στο σύνολο των εναντίον τους εγερθέντων δικών μέχρι το 338. Αποτελούσε τη δεύτερη πιο συνήθη κατηγορία μετά από αυτήν της προδοσίας. Το αξιοσημείωτο βέβαια στην υπό εξέταση υπόθεση είναι ότι η κατηγορία του στρατηγού Φιλοκλέους εδώ δεν συνδέεται με στρατιωτική αποτυχία, όπως είθιστο στις άλλες περιπτώσεις στρατηγών.

¹⁹ Kendrick-Pritchett (1974), σ. 24.

²⁰ Hill (2013), σσ. 580-581.

²¹ Βλ. και σσ. 70-72 της παρούσας.

Το δεύτερο βασικό χαρακτηριστικό της δωροδοκίας ήταν η ευρύτητά της ως φαινόμενου μέσα στην αθηναϊκή πολιτεία. Η δωροδοκία φαίνεται ότι ήταν ένας παράγοντας παρών σε όλες σχεδόν τις εκφάνσεις και τα επίπεδα του πολιτικού και δημοσίου βίου στην Αθήνα του 4^{ου} αιώνα, το οποίο επισημαίνει και ο Δείναρχος στους υπό εξέταση λόγους (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 11, 99, *Κατά Αριστ.* 22-23). Οι αναφορές αυτές του Δεινάρχου ενδεχομένως να είναι προϊόν κινδυνολογίας, εφόσον όμως προβαίνει σε τέτοιες διατυπώσεις γενικού χαρακτήρα ενώπιον ενός ευρέος ακροατηρίου από Αθηναίους²², σίγουρα θα ενέχει και κάποιον βαθμό αλήθειας. Ο υψηλός αριθμός κατηγοριών για δωροδοκία, είτε ως κύρια κατηγορία είτε ως δευτερεύουσα συμπληρωματική, δείχνει αφενός ότι σε δικονομικό επίπεδο τουλάχιστον η δωροδοκία ως φαινόμενο ήταν ιδιαίτερος συχνή, αφετέρου ότι η δωροδοκία άγγιζε ή ήταν δυνατόν να άγγιξει ευρεία μάζα πολιτών.

Υπήρχαν πλείστες περιπτώσεις στρατηγών, πρέσβων και άλλων πολιτικών, οι οποίοι αντιμετώπιζαν κατηγορίες για δωροδοκία, πολλές φορές εντελώς ανυπόστατες ή ελλειπείς αποδείξεων. Υπάρχουν επίσης ισχυρές ενδείξεις για απόπειρες χρηματισμού μεγάλου αριθμού πολιτών που συμμετείχαν ως δικαστές, ενώ λιγότερες αλλά υπαρκτές είναι οι ενδείξεις για περιπτώσεις δωροδοκίας σε κάποια εκλογική διαδικασία και προς άτομα που στελέχωναν τα κατώτερα στρώματα της πολιτικής ζωής. Άλλωστε, όπως επισημάνθηκε και προηγουμένως, με αφορμή μια στρατιωτική ήττα υποκείμενοι κατηγορίας για δωροδοκία ήταν στρατηγοί, πρέσβεις μπορεί να κατηγορούνταν για δωροδοκία επειδή απλώς πέτυχαν μια συνθήκη ειρήνης και ρήτορες επειδή πρότειναν αντιφάσκοντα ψηφίσματα²³. Οι πολιτικές αντιπαλότητες επιπλέον που υπήρχαν στο

²² Το ακροατήριο αποτελείτο από τους δικαστές και από κοινό απαρτιζόμενο από Αθηναίους πολίτες κυρίως αλλά και ξένους και συνιστούσε αναπόσπαστο μέρος των αθηναϊκών δικαστηρίων. Για τον λόγο αυτό υπάρχουν αρκετές αναφορές και απευθύνσεις μέσα στους λόγους, ρητώς προς το παριστάμενο κοινό των δικαστηρίων (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 30, 46, 66, *Κατά Αριστ.* 19, *Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 22) είτε διφορούμενες, και προς τους *περιεστηκότας* και τους δικαστές δηλαδή (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 10). Ειδικά μια δίκη, όπως η υπό εξέταση, στην οποία ενεπλέκοντο κορυφαίες προσωπικότητες του αθηναϊκού δημοσίου βίου και η οποία αφορούσε σε ζητήματα κρατικής σημασίας και δημοσίου ενδιαφέροντος, θα είχε προσελκύσει αναμφίβολα πολλούς *περιεστηκότας*. Η παρουσία κοινού απέτρεπε τους διαδίκους να προβαίνουν σε εξόφθαλμες υπερβολές και ψεύδη, καθώς μεταξύ των παρισταμένων θα υπήρχαν και κάποιοι που θα γνώριζαν τους νόμους ή το περιεχόμενο παρελθουσών υποθέσεων. Η αντίδραση επομένως του κοινού σε όσα λέγονταν μπορούσε να αποτελέσει καθοριστικό παράγοντα στη διαμόρφωση της ετυμηγορίας, υποχρεώνοντας τους δικαστές να λάβουν υπ'όψιν τους τη γενικότερη τάση του *δήμου* απέναντι στην υπόθεση, καθώς το ακροατήριο αποτελούσε την άτυπη *εύθύνη* στην οποία λογοδοτούσε το δικαστικό σώμα (Lanni (1997), σσ. 184, 187-189).

²³ Περί του μεγάλου εύρους της δωροδοκίας σε αξιωματούχους, δικαστές κ.λπ. με παραδείγματα από πηγές βλ. Wankel (1982), σσ. 37-38.

πολιτικό πεδίο σε συνδυασμό με τις μεγάλες ευκαιρίες για προσωπικό πλουτισμό και την ανάγκη του αθηναϊκού δήμου για διαρκή έλεγχο των αξιωματούχων του, συνέστηναν ένα σκηνικό που επέτρεπε τη συχνή έγερση κατηγοριών, μεταφέροντας τις πολιτικές διαμάχες από την Εκκλησία στα δικαστήρια και μετατρέποντας συνακόλουθα τα δικαστικά σώματα σε δωροδοκητές μάζες, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ετυμηγορία υπέρ του δωροδόκου²⁴, παρά την προβλεπόμενη ποινή για τιμωρία με θάνατο τόσο του δωροδοκηθέντος δικαστού όσο και του δωροδόκου²⁵. Ωστόσο, επειδή ακριβώς η δωροδοκία ήταν ένας παράγοντας που απλωνόταν σε όλες τις εκφάνσεις του δημοσίου βίου, η θανατική ως αποκλειστική ποινή δεν αφορούσε καμία άλλη περίπτωση δωροδοκίας, καθώς τότε θα στρεφόταν ενάντια στα συμφέροντα σχεδόν όλων των πολιτικών προσώπων²⁶, λειτουργώντας ως μία ακόμη ένδειξη της ευρύτητας του φαινομένου.

Ως πιθανός εμπλεκόμενος επομένως σε δωροδοκία μπορούσε εν δυνάμει να είναι οποιοσδήποτε πολίτης, οποιαδήποτε θέση και αν κατείχε μέσα στον δημόσιο βίο. Τη συχνότητα της δωροδοκίας ως κατηγορίας στα δικαστήρια και ως κυρίαρχου παράγοντα στον αθηναϊκό βίο εν γένει επιβεβαιώνει και ο Ξενοφών ([Ξεν.] *Αθην. Πολ.* III.3), ο οποίος υποστηρίζει ότι με τη βοήθεια των χρημάτων μια υπόθεση μπορούσε να τακτοποιηθεί αμέσως από τη Βουλή και τον δήμον και ότι πολλά ζητήματα μπορούν να ικανοποιηθούν για κάποιον στην Αθήνα επί τη εμφανίσει χρημάτων. Στους υπό εξέταση λόγους μάλιστα, ο ίδιος ο Υπερείδης τονίζει το εύρος της δωροδοκίας όχι μόνο στην Αθήνα αλλά σε όλες τις ελληνικές πόλεις, αποδίδοντας σε αυτήν την όποια επιτυχία του Φιλίππου Β'²⁷, υπονοώντας συνεπώς και την προδοτική στάση των αποδεκτών δωροδοκίας απέναντι στην πόλη αλλά και στην αντιμακεδονική παράταξη, αν ανήκαν σε αυτήν και έχοντας προφανώς ως στόχο τον Δημοσθένη (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 15). Πρόκειται για διαπιστώσεις, τόσο από την πλευρά του Ξενοφώντος όσο και του Υπερείδου, οι οποίες ανεξαρτήτως του κινήτρου που είχαν και της σκοπιμότητας που εξυπηρετούσαν (φιλολακωνική τάση Ξενοφώντος και μομφή από τον Υπερείδη εναντίον του Δημοσθένους για φιλομακεδονική τάση), διατυπώθηκαν επί τη βάσει κάποιας διαπίστωσης που ενείχε βεβαίως κάποιο βαθμό αλήθειας, ειδικά στην

²⁴ Βλ. Taylor (2001a), σσ. 56, 61-62, 159 για τη μεταφορά των πολιτικών αντιπαλοτήτων στα δικαστήρια και την έγερση ψευδών κατηγοριών.

²⁵ Βλ. σ. 44 της παρούσας.

²⁶ Taylor (2001b), σ. 157.

²⁷ Περί της χρήσης της δωροδοκίας ως διπλωματικής τακτικής από τον Φίλιππο βλ. και σημ. 11 της παρούσας.

περίπτωση του Υπερείδου, του οποίου οι θέσεις υπέκειντο και στον άμεσο έλεγχο του ακροατηρίου²⁸.

Η σημασία όμως και το εύρος της δωροδοκίας στην αθηναϊκή πολιτική ζωή ήταν τέτοια που σχεδόν όριζε την εξέλιξη του αθηναϊκού πολιτεύματος και τη σχέση αριστοκρατών και *δήμου*, ειδικά κατά τον 5^ο αιώνα²⁹. Η πολιτικές αντιπαλότητες δηλαδή μεταξύ των αριστοκρατών για αύξηση της πολιτικής δύναμης δημιουργούσε μια σχέση ανταποδοτικότητας μεταξύ εκάστου αριστοκράτου και *δήμου*, στην οποία ο πρώτος ακολουθούσε πολιτικές «πληρωμής» του *δήμου* μέσω της εισαγωγής, επί παραδείγματι, του δικαστικού μισθού, της ανάληψης λειτουργιών και μεγάλων δημοσίων έργων και προσδοκούσε να λάβει *χάριν* από τον δεύτερο, η οποία θα αύξανε την πολιτική του ισχύ. Τα όποια επομένως βήματα που προέκυψαν για τη βελτίωση της θέσης του αθηναϊκού *δήμου* δύνανται να ερμηνευθούν ως προϊόν πολιτικών αντιπαλοτήτων μεταξύ των αριστοκρατών και συμμετοχής του *δήμου* σε ένα πλέγμα ιδιότυπης δωροδοκίας και χειραγώγησής του³⁰.

Μία ακόμη παράμετρος που λειτουργεί ως εκ του αντιθέτου απόδειξη της μεγάλης εξάπλωσης του φαινομένου της δωροδοκίας, είναι ο περιορισμένος αριθμός των αναγνωρισμένα αδωροδόκητων πολιτών. Πρόκειται για συνολικά τέσσερις μόνο προσωπικότητες από τον πολιτικό βίο των Αθηνών, τον Αριστείδη, τον Εφιάλτη, τον Περικλή και τον Φωκίωνα, στους οποίους θα μπορούσαν να προστεθούν σε πανελλήνιο πια επίπεδο ο Λυκούργος και ο Λύσανδρος³¹, οι οποίοι έχουν μεν αποκλειστεί από τη θέση του δωροδοκούμενου, όχι όμως και του δωροδόκου³². Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι συνιστούσε κοινή πεποίθηση πως η πλειονότητα των πολιτών σε όλο το εύρος της κοινωνικής και οικονομικής κλίμακας και καθ' όλη την πορεία της αθηναϊκής ιστορίας υπέκειτο κατά κανόνα σε δωροδοκία. Η έννοια του αδωροδόκητου πολίτη αποτελούσε μια επαινετέα και δυσεπίτευκτη αρετή, που στοιχειοθετούσε την ταυτότητα του πρότυπου πολίτη ειδικά στο πλαίσιο των δημοκρατικών καθεστώτων. Η άρνηση αποδοχής δώρου στο πλαίσιο των ηρωικών κοινωνιών συνεπαγόταν οπωσδήποτε προσβολή του προσφέροντος το δώρο. Ο επαναπροσδιορισμός όμως της

²⁸ Περί της παρουσίας και της δύναμης του ακροατηρίου βλ. σημ. 22 της παρούσας.

²⁹ Ακόμα και η σχέση μεταξύ θεών και ανθρώπων διεπόταν από την αρχή του *do ut des*: το να προσφέρει δηλαδή κανείς δώρα στους θεούς συνεπαγόταν και ανταπόδοση από αυτούς (Harvey (1985), σ. 107. Hill (2013), σ. 578).

³⁰ Taylor (2001b), σ. 165.

³¹ Harvey (1985), σ. 98. Hill (2013), σ. 579.

³² Βλ. σημ. 143 της παρούσας.

ηρωικότητας στο πλαίσιο των πόλεων-κρατών και δη των δημοκρατουμένων, αντικαθιστά την εντιμότητα που πρέπει να αποδειχθεί απέναντι σε έναν ιδιώτη μέσω της δωροληψίας με την εντιμότητα που πρέπει να αποδειχθεί απέναντι στην κοινότητα μέσω της άρνησής της, αποτελώντας πλέον την πρωτεύουσα αρετή όχι πλέον του ιδανικού ήρωα αλλά του ιδανικού πολίτη³³, η υποδειγματική στάση του οποίου ορίζεται σε συνάρτηση με το δημόσιο συμφέρον.

Σημαντικό είναι το εύρος της δωροδοκίας και ως προς το μέσο με το οποίο αυτή συντελείται, ανεξαρτήτως του αν εντάσσεται στο πλαίσιο της παράδοσης της ανταλλαγής δώρων ή της βλαπτικής προς το δημόσιο συμφέρον και ποινικά διωκόμενης δωροδοκίας. Το συνηθέστερο μέσο στις νομισματικές οικονομίες ήταν τα χρήματα, εκτός όμως αυτών, τα χρήματα μπορούσαν να αντικατασταθούν και από ασημένια και χρυσά σκεύη, όπως στην περίπτωση του Δημοσθένους κατά τον Πλούταρχο (Πλουτ. *Δημοσθ.* 25. 2-6)³⁴, κοσμήματα και διαφόρων ειδών τιμαλφή, επίπλωση, ζώα, σιτάρι και τρόφιμα, κτηματικές περιουσίες, στρατιωτικά σώματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα στο πλαίσιο άλλου περιστατικού δωροδοκίας του Δημοσθένους αποτελεί η δωροδοκία με παροχή σίτου σε ετήσια βάση (*Δειν. Κατά Δημοσθ.* 42)³⁵. Εκτός αυτών υπήρχαν και τα άυλα δώρα που μπορούν να κατηγοριοποιηθούν συνοπτικά σε θρησκευτικές υπηρεσίες, προσωπικές υπηρεσίες και υπηρεσίες στο πλαίσιο της πολιτικής. Όλες οι παραπάνω περιπτώσεις δώρων δεν εξαλείφονται με την έλευση της νομισματικής οικονομίας, επιβιώνουν στην κλασική περίοδο και απαντούν σε πηγές της, έχουν όμως τις ρίζες τους ιστορικά στο είδος των δώρων που κυριαρχούσε αποκλειστικά στις προκλασικές, προκερματικές κοινωνίες της εποχής του Ομήρου και του Ησιόδου³⁶. Η ποικιλότητα αυτή που χαρακτήριζε το είδος του δώρου ή ακόμη και την ποιότητα των προσφερομένων χρημάτων, γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους ρήτορες των υπό εξέταση λόγων στο επίπεδο της

³³ Herman (1987), σ. 78. Σχετικά με τον όρο *άδωροδόκητος* και το ιδεολογικό φορτίο αυτού βλ. και Conover (2010), σσ. 207-209.

³⁴ Ο Worthington (1985) σσ. 229-233 υποστηρίζει ότι πρόκειται για μια αμιγώς ανεκδοτολογικού χαρακτήρα ιστορία, που σκοπό είχε να δημιουργήσει τεχνηέντως αποδείξεις περί της ενοχής του Δημοσθένους. Αν ίσχυε άλλωστε η συγκεκριμένη πληροφορία θα την είχαν εκμεταλλευτεί οπωσδήποτε ο Δείναρχος και ο Υπερείδης προς κάλυψη των κενών στην επιχειρηματολογία τους από την απουσία αποδεικτικών στοιχείων.

³⁵ Το συγκεκριμένο γεγονός μπορεί να θεωρηθεί ως απόρροια τρόπων τινά και της ροπής του Δημοσθένους προς μία κερδοσκοπική νοοτροπία προσανατολισμένη στο ίδιον συμφέρον. Βλ. και σσ. 72-73 της παρούσας για την κερδοσκοπική αυτή νοοτροπία.

³⁶ Harvey (1985), σ. 77 και σημ. 6 αναλυτικά για πηγές. Βλ. και Herman (1987), σ. 81.

λεξιλογικής αναφοράς στα *δῶρα*³⁷ και της εγέρσεως φημολογίας στη σύγχρονη της υπόθεσης ή σε μεταγενέστερη εποχή (βλ. παραπάνω το παράδειγμα του Πλουτάρχου), προκειμένου να υποστηριχθεί το κατηγορητήριο ή/και η μεροληπτική στάση απέναντι σε συγκεκριμένα πρόσωπα.

Η μεγάλη, όπως συνεπάγεται, εξάπλωση της δωροδοκίας σχετίζεται και με την κερδοσκοπική νοοτροπία των Αθηναίων, ένδειξη της οποίας αποτελεί ο τρόπος χειρισμού των συμμαχικών εισφορών, μέρος των οποίων επενδύονταν στην ολοκλήρωση του αθηναϊκού οικοδομικού προγράμματος και όχι στην κατασκευή αμυντικής γραμμής εναντίον των Περσών, καθώς και τα έσοδα ενοικίων που φρόντιζαν να εξασφαλίζουν οι Αθηναίοι από τη διαμονή μη Αθηναίων διαδίκων από συμμαχικές πόλεις στην Αθήνα για την εκδίκαση των υποθέσεών τους (βλ. και [Ξεν.] *Αθην. Πολ.* I.18)³⁸. Εφόσον δεν δίσταζαν να μεταχειρισθούν συλλογικά και κατά μόνας αθέμιτα μέσα εις βάρος των συμμάχων τους προκειμένου να κερδοσκοπήσουν, είναι αναμενόμενο να μην ορρωδούν ούτε προ της δωροδοκίας καθιστώντας την κινητήριο δύναμη στην πόλη τους.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί πως η δωροδοκία αποτελούσε πράγματι έναν παράγοντα ευρέως διαδεδομένο στον αθηναϊκό δημόσιο και ιδιωτικό βίο³⁹, δεν αποκλείεται όμως πολλές φορές να ήταν κατασκευασμένη κατηγορία. Πρώτον, πολλές από τις κατηγορίες δωροδοκίας, είτε ως κύριες σε μια υπόθεση είτε ως συμπληρωματικές, ενείχαν την πιθανότητα του πολιτικού κινήτρου πίσω από την έγερσή τους, ενός μη

³⁷ Βλ. σσ. 72-83 της παρούσας.

³⁸ Guinagh (1934), σ. 168. Σχετικά με τη χρήση των συμμαχικών εισφορών για τη στήριξη του αθηναϊκού οικοδομικού προγράμματος βλ. Πλουτ. *Περικλ.* 12.1-2. Ο Samons II επισημαίνει ότι οι αναλογίες των εσόδων ως προς την προέλευσή τους δεν μπορούν να καθοριστούν με ακρίβεια και συνεπώς οι αναλογίες συμμετοχής εκάστης εισοδηματικής πηγής του ταμείου της Αθηνάς σε κάθε έξοδο δεν μπορούν επίσης να καθοριστούν επακριβώς. Σημειώνει επιπλέον ότι οι πληροφορίες του Πλουτάρχου εδράζονται μάλλον σε κάποιον πράγματι σφετερισμό των συμμαχικών εισφορών κατά τη διακυβέρνηση του Περικλέους, διαφορετικά οι αντίπαλοί του δεν θα επιχειρούσαν μια εντελώς ανυπόστατη επίθεση (Samons II (1993), σσ. 134-138). Την αξιοπιστία των πληροφοριών του Πλουτάρχου και της συγκεκριμένης προσέγγισής τους είχε αμφισβηήσει η Kallet-Marx, τουλάχιστον ως προς την περίπτωση του Παρθενώνος, υποστηρίζοντας ότι τα έσοδα του ταμείου της Αθηνάς ήταν αρκετά για να χρηματοδοτήσουν την κατασκευή του Παρθενώνος και η συμμετοχή των συμμαχικών εισφορών στα έξοδα ήταν μικρή, ότι ο Πλούταρχος αποτελεί μια αρκετά μεταγενέστερη πηγή και οι πληροφορίες που διασώζει ενδεχομένως να αποτελούν προϊόν ρητορικών υπερβολών αντιπάλων του Περικλέους και ότι η θέση πως η χρηματοδότηση της κατασκευής του Παρθενώνος από εκταμιευμένα μέρη συμμαχικών εισφορών (*άπαρχαί*) στο ταμείο της θεάς τη δεκαπενταετία 448-434 καταρρίπτεται βλ. και Kallet-Marx (1989), σσ.252-266.

³⁹ Η Hill επισημαίνει ότι όντως κατά την περίοδο 430-322 π.Χ. περίπου το 6-10 % των υψηλά ισταμένων αξιωματούχων είχαν παραπεμφθεί σε δίκη για δωροδοκία και οι μισοί από αυτούς είχαν καταδικασθεί (Hill (2013), σ. 579. Επίσης, Wankel (1982), σ. 45 και Conover (2011), σ. 18).

αντικειμενικού παράγοντος η αύξηση του οποίου συνεπαγόταν αντιστρόφως ανάλογα τη μείωση της εγκυρότητας της κατηγορίας και της αντιστοιχίας της με τα πραγματικά γεγονότα. Δεύτερον, στην περίπτωση συγκεκριμένα της κοινής πεποίθησης περί της διαφθοράς των αξιωματούχων συνέτεινε η αλληλοτροφοδοτική σχέση που υφίστατο αφενός, σε ένα πρώτο επίπεδο, μεταξύ των κυρίαρχων προκαταλήψεων από τη μια πλευρά και της ρητορικής και της κωμωδίας από την άλλη, αφετέρου μεταξύ της ίδιας της ρητορικής και της κωμωδίας. Προκειμένου, δηλαδή, να επιτύχουν τον σκοπό τους οι κωμικοί ποιητές και οι ρήτορες, φρόντιζαν να συντηρούν τις επικρατούσες προκαταλήψεις των αποδεκτών τους, μία εκ των οποίων ήταν και ο χρηματισμός δημοσίων προσώπων, και επομένως η κωμωδία αντλούσε υλικό περί δωροδοκίας των αξιωματούχων από τους ρητορικούς λόγους και τούμπαλιν, διογκώνοντας έτσι συνολικά το πρόβλημα. Επί παραδείγματι, οι περισσότερες κατηγορίες για δωροδοκία που εγείρονταν εναντίον πρέσβων, ειδικά αν η πρεσβευτική αποστολή είχε αποτύχει, ήταν ανυπόστατες⁴⁰, ενώ σύμφωνα με την Perlman οι κατηγορίες για δωροδοκία που αφορούσαν στοχευμένα πρεσβευτική υπηρεσία ήταν απροσδόκητα λίγες⁴¹. Στο πλαίσιο επίσης της πατριωτικής ρητορικής που κυριαρχούσε την περίοδο 338-323, η κατηγορία πολιτικών για χρηματισμό από τους Μακεδόνες, προς προώθηση των συμφερόντων τους ήταν προσφιλής και δεν ανταποκρινόταν απαραίτητα σε περιστατικά χρηματισμού πολιτικών από τον Αλέξανδρο⁴². Σε κάθε περίπτωση πάντως, ο σημαντικός αριθμός πρωτευουσών ή δευτερευουσών κατηγοριών δωροδοκίας εναντίον πολιτών διαφόρου κοινωνικού και οικονομικού υποβάθρου, ο καθορισμός της σχέσεως πολιτικών ιθυνόντων και *δήμου* μέσα από αυτήν, ο ελάχιστος αριθμός αναγνωρισμένων μη δωροδοκημένων προσωπικοτήτων, η σύμπλευση μιας τέτοιας πράξης με τη κερδοσκοπική νοοτροπία των Αθηναίων και η αντιστοίχως μεγάλη ποικιλία δώρων, ώστε να καλύπτουν όλες τις περιόδους και όλα τα είδη υποψηφίων δωροδοκουμένων, ενδεχομένως να μην αποτελούν αδιαμφισβήτητες αποδείξεις, συνιστούν όμως ενδείξεις ενός φαινομένου με πραγματικά ευρεία εξάπλωση, το οποίο ενίοτε τυγχάνει ακόμη και ρητής ομολογίας (περιπτώσεις Ξενοφώντος και Υπερείδου παραπάνω).

⁴⁰ Harding (1987), σ. 32. Για την εξάρτηση ρητορικής και κωμωδίας από την κοινή γνώμη βλ. και σ. 91 της παρούσας. Για τη δωροδοκία πρέσβων βλ. σσ. 10-11 και τις σημ. 10, 11 της παρούσας και Perlman (1976), σσ. 223-233.

⁴¹ Perlman (1976), σ. 225. Περί της ιδέας ότι οι κατηγορίες για διαφθορά στους ρητορικούς λόγους πρέπει να αντιμετωπίζονται με σκεπτικισμό βλ. και Wankel (1982), σ. 45.

⁴² Atkinson (1981), σ. 42. Περί της πατριωτικής ρητορικής της περιόδου βλ. και σσ. 26, 66-67 και περί της σημασίας της δωροδοκίας για τον Αλέξανδρο βλ. σημ. 11 της παρούσας.

III. Η απουσία μαρτύρων

Το τρίτο και πλέον βασικό χαρακτηριστικό της δωροδοκίας είναι η απόλυτη μυστικότητα ως συνθήκη επιτέλεσης της πράξης της δωροδοκίας. Πραγματοποιείται δηλαδή αυστηρά μεταξύ δύο ατόμων, του δωροδότη και του αποδέκτη της δωροδοκίας, υπό συνθήκες επομένως στις οποίες οι πιθανότητες για την παρουσία μαρτύρων εκμηδενίζονται. Άλλωστε αποτελούσε κοινό όφελος και για τις δύο πλευρές να εξασφαλιστεί όσο το δυνατόν καλύτερα η μυστικότητα αυτής της συναλλαγής, καθώς οποιαδήποτε διαρροή σχετικών πληροφοριών θα λειτουργούσε καταστρεπτικά τόσο για τον δωροδοκούμενο, η εικόνα του οποίου στο πλαίσιο του δημοσίου βίου θα επλήττετο και θα βρισκόταν αντιμέτωπος με τις προβλεπόμενες ποινικές διώξεις, όσο και για τον δωροδότη του οποίου ο σκοπός για τον οποίο προσέφερε τη δωροδοκία ενδεχομένως δεν θα εξυπηρετείτο, ζημιώνοντάς τον, ενώ ταυτόχρονα θα έχανε και την αξιοπιστία του απέναντι στην πόλη εις βάρος της οποίας θα θεωρείτο ότι είχε προσφερθεί η δωροδοκία (αν προέκειτο για δημόσια υπόθεση).

Η απουσία μαρτύρων ως εκ τούτου συνιστά ένα προσδοκώμενο δεδομένο στις υποθέσεις δωροδοκίας, που απορρέει από την ίδια τη φύση της επιτέλεσής της. Πρόκειται για έναν παράγοντα που αποτυπώνεται στους λόγους των οποίων το κατηγορητήριο αφορά μια πράξη δωροδοκίας και στους οποίους συγκεταλέγονται και οι υπό εξέταση λόγοι. Η συνθήκη αυτή συνιστούσε έναν ιδιαίτερα διευκολυντικό παράγοντα για την έγερση κατηγορίας για δωροδοκία εναντίον ενός αντιπάλου, εφόσον η μη παρουσία μαρτύρων κατά τη δίκη έδειχνε δικαιολογημένη. Παράλληλα όμως, αποτελούσε και παγίδα για την επίτευξη του επιδιωκόμενου στόχου του κατηγορούμενου, καθώς η απουσία μαρτύρων, παρά την όποια δικαιολόγησή της, δεν έπαυε να δημιουργεί ένα σοβαρό κενό στην απαραίτητη στήριξη της επιχειρηματολογίας με *άτεχνους πίστεις*⁴³, συνιστώντας πρόκληση για τις ικανότητες του ρήτορα, καθώς στα χέρια ενός μη επιδέξιου ρήτορα, η απουσία αυτή μπορούσε να σταθεί η αιτία για την κατάρρευση της κατηγορίας. Σε αυτήν ακριβώς τη συνθήκη βασίζεται ο Δείναρχος όταν ισχυρίζεται ότι οι περιπτώσεις δωροδοκίας που αφορούν στο παρελθόν του Δημοσθένους είναι καταφανείς και δεν χρειάζονται κανέναν μάρτυρα για να

⁴³ Ως *άτεχνοι πίστεις* μπορούσαν να λειτουργήσουν νόμοι, μάρτυρες, μαρτυρίες δούλων κατόπιν βασανισμού, συμβόλαια και όρκοι. Περί των *πίστεων* γενικότερα βλ. Αριστ. *Ρητορ.* 1355b35 κ.ε. και Kennedy (1963), σ. 88.

αποδειχθούν (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 43-45)⁴⁴, αλλά και η γενικότερη γραμμή κατηγορίας που ακολουθούν τόσο ο Δείναρχος όσο και ο Υπερείδης με το να μην παρουσιάζουν κανέναν μάρτυρα.

⁴⁴ Harvey (1985), σσ. 93-94.

Κεφάλαιο 2:

Η υπόθεση του Αρπάλου

I. Η επιλογή της υπόθεσης του Αρπάλου

Συγκριτικά με τις υποθέσεις στις οποίες κύρια κατηγορία αποτελεί κάποιο περιστατικό χρηματισμού, η υπόθεση της δωροδοκίας σημαντικών προσωπικοτήτων στην Αθήνα από τον Άρπαλο στα τέλη του 4^{ου} αιώνα αποτελεί την καταλληλότερη περίπτωση για την εξέταση της ρητορικής της δωροδοκίας, λόγω συγκεκριμένων ιστορικών και φιλολογικών κριτηρίων.

Από φιλολογικής απόψεως η υπόθεση αυτή έχει το ποιοτικό και ποσοτικό προβάδισμα έναντι άλλων υποθέσεων χρηματισμού που αναφέρονται στους ρητορικούς λόγους, όπου η δωροδοκία αποτελεί την πρωτεύουσα ή τη δευτερεύουσα-συμπληρωματική κατηγορία. Το προβάδισμα, από ποσοτικής πλευράς, προκύπτει από το γεγονός ότι για τη συγκεκριμένη υπόθεση σώζονται τέσσερις λόγοι, όπου η δωροδοκία αποτελεί τη βασική κατηγορία. Η υπόθεση του Αρπάλου συνεπώς συνιστά την υπόθεση δωροδοκίας με το μεγαλύτερο ρητορικό corpus προς άντληση υλικού και επεξεργασία. Από ποιοτικής πλευράς, το προβάδισμα προκύπτει από μία συνισταμένη παραγόντων, καθώς πρώτον οι λόγοι δεν προέρχονται από έναν μόνο αλλά από δύο διαφορετικούς συγγραφείς, τον Δείναρχο και τον Υπερείδη, δεύτερον, έχουν συγγραφεί εναντίον τριών διαφορετικών προσώπων: του Δημοσθένους, του Αριστογείτονος και του Φιλοκλέους, και τρίτον, ο λόγος του Υπερείδου αναφέρεται στο ίδιο πρόσωπο στο οποίο αναφέρεται και ένας εκ των λόγων του Δεινάρχου, αυτό του Δημοσθένους. Οι τρεις αυτοί παράγοντες προκρίνουν ποιοτικά την υπόθεση του Αρπάλου ως προς τη διερεύνηση της ρητορικής της δωροδοκίας, καθώς επιτρέπουν εξαγωγή πορισμάτων εκτεταμένης συγκριτικής εξέτασης. Επιτρέπουν δηλαδή τη συγκριτική θεώρηση δύο διαφορετικών συγγραφέων ως προς την προσέγγισή τους απέναντι στην ίδια υπόθεση και την πράξη της δωροδοκίας εν συνόλω, φανερώνοντας τις διαφορετικές επιλογές και τακτικές πραγμάτευσης που ακολουθεί ο καθένας. Το γεγονός επίσης ότι ο κοινός παρονομαστής που τους συνδέει με τη συγκεκριμένη υπόθεση είναι η συγγραφή ενός λόγου εναντίον του ίδιου κατηγορουμένου, του Δημοσθένους, επιτρέπει επίσης την εξαγωγή συμπερασμάτων για τον διαφορετικό τρόπο προσέγγισης του συγκεκριμένου κατηγορουμένου, φέροντας στο προσκήνιο τόσο διαφορετικές πτυχές του κατηγορουμένου και της υπόθεσης, όσο και τα πιθανά κίνητρα που απορρέουν από τη

διαφορετική ιδιότητα των δύο συγγραφέων. Ο Υπερείδης επί παραδείγματι ανήκε στην αντιμακεδονική παράταξη ως κύριος εκπρόσωπος της ριζοσπαστικής της πτέρυγας, σε αντίθεση με τον Δημοσθένη, εναντίον του οποίου συγγράφει τον λόγο του, ο οποίος και εκπροσωπούσε την ενδοπαραταξιακά αντίπαλη μετριοπαθέστερη πτέρυγα, οπότε ο λόγος κατηγορίας του ενείχε πολιτικά κίνητρα πιθανώς που καθόρισαν τις επιλογές του⁴⁵. Επιπλέον, η συγγραφή τριών λόγων από τον Δείναρχο εναντίον τριών διαφορετικών κατηγορουμένων, με διαφορετική θέση και πορεία στο δημόσιο βίο, επιτρέπει την εξαγωγή συγκριτικών διαπιστώσεων ως προς τον βαθμό εξομοιωμένου ή διαφοροποιημένου χειρισμού της ρητορικής της δωροδοκίας σε συνάρτηση με τον καθένα εξ αυτών των προσώπων από τον ίδιο συγγραφέα.

Τα ιστορικά στοιχεία που προκρίνουν την υπόθεση του Αρπάλου ως την πιο κατάλληλη για τη διερεύνηση της ρητορικής της δωροδοκίας σχετίζονται αφενός με τη σημασία της συγκεκριμένης υπόθεσης για τις ιστορικές συνθήκες της εποχής της, αφετέρου με την καθοριστική σημασία που διαδραμάτισε η συγκεκριμένη υπόθεση για το μέλλον των Αθηνών. Η ρητορική δηλαδή της δωροδοκίας στο πλαίσιο των υπό εξέταση λόγων λειτούργησε ως διάυλος πρόσληψης και παραγωγής ιστορικών εξελίξεων. Οι ρήτορες χρησιμοποίησαν ιστορικά δεδομένα γεωπολιτικού, οικονομικού, νομικού και διοικητικού χαρακτήρα προκειμένου να οικοδομήσουν την επιχειρηματολογία τους⁴⁶ και αντίστοιχα το πόρισμα της πολύκροτης αυτής υπόθεσης, το οποίο καθόρισε τις πολιτικές, διπλωματικές και στρατιωτικές εξελίξεις των κατοπινών χρόνων για την

⁴⁵ Σύμφωνα μάλιστα με υποθέσεις του Haurt, η ενδοπαραταξιακή αντιπαλότητα μεταξύ Δημοσθένους και Υπερείδου πρέπει να είχε φτάσει στο απόγειό της λίγο πριν ξεσπάσει η υπόθεση του Αρπάλου. Ως προς τη στάση που θα τηρούσε βέβαια απέναντι στον Αλέξανδρο, ο Δημοσθένης είχε ήδη κατανοήσει από την πρώτη στιγμή που εμφανίστηκε ο Αλέξανδρος στον ελλαδικό χώρο, πως μια αντίσταση εναντίον του θα ήταν μάταιη και είχε αποφασίσει να προβεί σε 'προσωπική συνθήκη ειρήνης' μαζί του. Ο Υπερείδης, αντίθετα, αντιτασσόταν σε κάθε προοπτική σύμπραξης με τη Μακεδονία, εκφράζοντας επί παραδείγματι την αντίθεση του απέναντι στους φιλομακεδόνες δημοκρατικούς ηγήτορες στην Αθήνα, στην αποστολή αθηναϊκών πλοίων στον μακεδονικό στόλο και κυρίως στην μετριοπαθή πολιτική του Δημοσθένους, χαρακτηρίζοντας τις πρεσβευτικές αποστολές που συμμετείχε ο τελευταίος προδοτικές πράξεις. Τα πρόσωπα μάλιστα που συνδέονταν με τη μία και την άλλη πλευρά της παράταξης, όπως τα κατηγοριοποιεί ο Haurt, ενισχύουν την εκδοχή πολιτικού παρασκήνιου αναφορικά με το κατηγορητήριο, καθώς μεταξύ των κατηγορών βρίσκονταν σύμμαχοι του Υπερείδου όπως ο Ιμεραίος, ο Πυθείς και ο Μενέσαιχος, παραδοσιακός εχθρός του Λυκούργου και συνακόλουθα του Δημοσθένους. Ο ίδιος ο Haurt, ωστόσο, καταλήγει ότι το κίνητρο του κατηγορητηρίου δεν ήταν πολιτικό και η ετυμηγορία ήταν αντικειμενική (Haurt (1879), σσ. 379, 381, 383-384, 387). Ο Wankel αντιμετωπίζει με δυσπιστία τη νομιμότητα πίσω από το κατηγορητήριο της υπόθεσης, θεωρώντας πως υπήρχε πολιτικό παρασκήνιο που διαμόρφωσε την υπόθεση (Wankel (1982), σ. 39).

⁴⁶ Βλ. παρακάτω σσ. 35-100 τα στοιχεία στα οποία βασίζονται οι *πίστεις*, *ἄτεχνοι* και *ἔντεχνοι*.

Αθήνα⁴⁷, ήταν αποτέλεσμα κυρίως ρητορικού χειρισμού καθιστώντας τη ρητορική διαμορφωτή των ιστορικών εξελίξεων.

II. Οι ιστορικές συνθήκες της υπόθεσης του Αρπάλου

Η υπόθεση του Αρπάλου τοποθετείται το 324/3 π.Χ., σε μια εποχή που οι σχέσεις Αθηνών και Μακεδονίας κινούνται σε ένα πεδίο αμοιβαίας ανοχής και οι ισορροπίες με τη Μακεδονία βρίσκονται στο επίκεντρο του διπλωματικού ενδιαφέροντος. Δεκαπέντε περίπου χρόνια πριν, το 338, είχε προηγηθεί η μάχη της Χαιρώνειας, η οποία είχε δημιουργήσει μια γενική ανησυχία στην Αθήνα για τον κίνδυνο από μια ένοπλη σύγκρουση με τη Μακεδονία, υπήρχε όμως η γενική επιθυμία για ανταπόδοση της ήττας στους Μακεδόνες όταν παρουσιαζόταν η κατάλληλη ευκαιρία⁴⁸. Πρόκειται για ένα ορόσημο στις σχέσεις μεταξύ των δύο πλευρών, που καθόρισε εν πολλοίς τη γενική στάση του αθηναϊκού δήμου απέναντι στη Μακεδονία και φυσικά δεν έμεινε ανεκμετάλλευτο από την πολιτική ρητορική των χρόνων που ακολούθησαν, όπου ακόμη κυριαρχούσε η σύγκρουση της φιλομακεδονικής με την αντιμακεδονική παράταξη. Το 336, όταν έγινε πλέον σαφές ότι η δολοφονία του Φιλίππου δεν συνεπαγόταν και την υποχώρηση της μακεδονικής ισχύος από τον ελλαδικό χώρο, η Αθήνα προσχώρησε στη συμμαχία των πόλεων υπό τον Αλέξανδρο χωρίς καμία στρατιωτική συμπλοκή. Το 335 ο Δημοθένης, ο οποίος ανήκε στην αντιμακεδονική παράταξη, έπεισε την Εκκλησία να στείλει βοήθεια στη Θήβα προκειμένου να αντιμετωπίσει τη μακεδονική επίθεση, η Αθήνα όμως αρκέστηκε μόνο στην αποστολή εξοπλισμού και όχι στρατευμάτων. Το αποτέλεσμα ήταν η ήττα της Θήβας. Η αντίδραση των Αθηνών ήταν να αποστείλει δέκα απεσταλμένους για να μεταφέρουν τα συγχαρητήρια προς τον Αλέξανδρο που επέστρεψε σώος από τη Θράκη. Ο Αλέξανδρος απαίτησε την παράδοση οκτώ επιφανών Αθηναίων ως αιχμαλώτων, αλλά τελικά πείστηκε να δεχθεί απλώς την εξορία του Χαριδήμου. Ο Χαριδήμος δραπέτευσε στην περσική αυλή και ίσως την ίδια περίπου περίοδο ο Εφιάλτης κατετάχθη στις περσικές δυνάμεις της Μικράς Ασίας. Πρόκειται για δύο άνδρες με αντιμακεδονική δράση στην Αθήνα, με τον πρώτο να έχει αναλάβει το αξίωμα του στρατηγού μετά τη μάχη στη Χαιρώνεια και τον δεύτερο να έχει μεταφέρει χρήματα από την Περσία και ως εκ τούτου να έχει χαρακτηριστεί δημαγωγός (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 33). Από το σημείο αυτό η αντιπαλότητα μεταξύ των δύο πολιτικών παρατάξεων πέρασε σε φάση

⁴⁷ Βλ. σσ. 30-34 της παρούσας.

⁴⁸ Atkinson (1981), σ. 37.

ύφεσης, για να αναζωπυρωθεί ξανά το 331. Είχαν προηγηθεί οι νίκες του Αλεξάνδρου το 334 στη Μικρά Ασία, ο οποίος και έστειλε τους Αθηναίους αιχμαλώτους στη Μακεδονία σε καταναγκαστικά έργα, αντιμετώπιση απαράδεκτη για Έλληνες αιχμαλώτους. Οι Αθηναίοι το 333 με αποστολή προς τον Αλέξανδρο ζήτησαν την απελευθέρωση των αιχμαλώτων, οπότε και τους δόθηκε η απάντηση ότι το θέμα θα διευθετηθεί μετά το πέρας του πολέμου με τους Πέρσες. Το 331 αντιμετώπιος πλέον με δεύτερη αποστολή ο Αλέξανδρος υποχρεώθηκε να συμφωνήσει στην απελευθέρωση των αιχμαλώτων πολέμου ή, σύμφωνα με τον Αρριανό, των Αθηναίων αιχμαλώτων⁴⁹.

Όσον αφορά στην οικονομική κατάσταση των Αθηνών, πρέπει να σημειωθεί ότι στο δεύτερο μισό του 4^{ου} αιώνα το σύνολο των εσόδων κυμαινόταν μεταξύ 130 ταλάντων κατά τη δεκαετία του 350 και 1200 ταλάντων μετά το 338⁵⁰. Τα έσοδα και η οικονομική κατάσταση των Αθηνών επομένως βρίσκονταν σε ανοδική τάση, ειδικά μετά το 338, οπότε και ανέλαβε ο Λυκούργος από τις διοικητικές θέσεις που κατείχε τη διαχείριση των οικονομικών ζητημάτων της πόλεως⁵¹. Σύντομα όμως η Αθήνα την περίοδο 330-328 βρέθηκε αντιμετώπιη με μία σειρά από σοβαρά προβλήματα οικονομικού και επισιτιστικού χαρακτήρα, τα οποία συνδέονταν ως έναν βαθμό με τις διακυμάνσεις στις σχέσεις της με τη Μακεδονία. Το 330 και το 329 αντιμετώπισε σημαντικά προβλήματα έλλειψης σίτου και μείωσης της εγχώριας παραγωγής, με αποτέλεσμα η τιμή του σίτου ανά μέδιμνο να αυξηθεί από πέντε σε δεκαέξι δραχμές. Η τιμή του άρτου ετέθη υπό έλεγχο, και τότε υποχρεώθηκαν αυστηρά όλοι οι πολίτες και μέτοικοι που εμπορεύονταν σιτάρι να το μεταφέρουν αποκλειστικά προς τον Πειραιά. Εκτός αυτού, η Αθήνα είχε λάβει μια σειρά από μέτρα που παρείχαν κίνητρα στους ξένους εισαγωγείς, ώστε να επιλέγουν την Αθήνα για την πώληση των εμπορευμάτων τους, όπως η δημιουργία εμπορικών δικαστηρίων για Αθηναίους και ξένους και η παροχή ναυτικής προστασίας στα πλοία των εισαγωγέων της Αθήνας από την πειρατεία καθώς και σε κρίσιμες περιόδους πολέμου. Κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αιώνα άλλωστε, αν και η αγροτική οικονομία των Αθηνών ανέκαμψε γρήγορα μετά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, παρέμενε ανεπαρκής ως προς την κάλυψη των επισιτιστικών αναγκών της πόλης, με αποτέλεσμα να δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στην εισαγωγή τροφίμων και

⁴⁹ Atkinson (1981), σ. 38.

⁵⁰ Hunter (2000), σ. 35 σημ. 40 και Bosworth (1993), σ. 204, ο οποίος κάνει μια παρόμοια αναφορά για τη διακύμανση των ετησίων εσόδων των Αθηνών και επισημαίνει ότι το 346 ανέρχονταν στα 400 τάλαντα.

⁵¹ Περί της διαχείρισης του Λυκούργου βλ. Bosworth (1993), σσ. 204-211.

ξυλεια⁵². Σε οικονομικό επίπεδο, η εκμετάλλευση των μεταλλείων και η νομισματική κυριαρχία των Αθηνών την περίοδο 330-328 βρισκόταν επίσης σε κρίση λόγω πιθανότατα του ανταγωνισμού που δημιουργούσε ο Αλέξανδρος με την εκμετάλλευση και μεταφορά του πλούτου από τα περσικά θησαυροφυλάκια και με την ίδρυση νομισματοκοπείου στη Σικυώνα το 330, δεδομένου ότι τα μεταλλεία αποτελούσαν μία από τις πρωτεύουσες πηγές κρατικών εσόδων⁵³. Η οικονομική και επισιτιστική κρίση έφερε στο προσκήνιο και πάλι τη σύγκρουση της φιλομακεδονικής και αντιμακεδονικής παράταξης με προεξάρχοντες τον Αισχίνη και τον Δημοσθένη αντίστοιχα. Υπήρχε αμοιβαία έγερση κατηγοριών που ενείχαν το στοιχείο της διαφθοράς και της δωροδοκίας, με τον Δημοσθένη να τονίζει τα οικονομικά οφέλη της πολιτικής που υποστήριζε ως προς τις τιμές των προϊόντων και τη στήριξη των κατωτέρων τάξεων, κατηγορώντας παράλληλα τον Αισχίνη για πλουτισμό χάρη στον Αλέξανδρο⁵⁴. Οι κλυδωνισμοί σε εξωτερικό και εσωτερικό επίπεδο οδήγησαν στην άνοδο της συντηρητικής παράταξης με προεξάρχοντα τον Λυκούργο, ο οποίος προωθούσε ένα σχέδιο οικονομικής ενδυνάμωσης των Αθηνών και συνέβαλε καθοριστικά στην υιοθέτηση της πατριωτικής ρητορικής τόσο από την αντιμακεδονική όσο και από τη φιλομακεδονική παράταξη⁵⁵.

Τα προβλήματα που αντιμετώπισε η Αθήνα αυτήν την περίοδο οδήγησαν και σε νομοθετικές τομές αναφορικά με τους μη Αθηναίους. Προωθήθηκε δηλαδή η αύξηση των περιουσιακών δικαιωμάτων των ξένων στην Αθήνα και η πολιτογράφηση μη Αθηναίων. Προέκειτο για κινήσεις ανταποδοτικού χαρακτήρα, απέναντι σε ξένους εμπόρους που είχαν βοηθήσει στην αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος⁵⁶. Ο Υπερείδης επί παραδείγματι, είχε προτείνει μετά τη Χαιρώνεια την πολιτογράφηση

⁵² Περί της βαρύτητας που έδινε το αθηναϊκό οικονομικό σύστημα στις εισαγωγές έναντι των εξαγωγών και στο ζήτημα της διαχείρισης του επισιτισμού της πόλεως βλ. Cartledge (2002), σσ. 27-29. Περί της εισαγωγής σίτου και της επισιτιστικής πολιτικής των Αθηνών βλ. Oliver (2007) και ιδιαίτερα τις σσ. 247-259. Επίσης Kocevalov (1932), σσ. 321-323, Garnsey (1985), σσ. 62-75, όπου υπάρχει και πλούσια βιβλιογραφία. Ο παράγοντας αυτός μάλιστα αποτελεί έκφανση του μοντέλου της πόλης-καταναλωτή, η οποία θέτει ως πρώτη προτεραιότητα το ζήτημα των προμηθειών (περί του μοντέλου αυτού βλ. Andreau (2002), σ. 42).

⁵³ Atkinson (1981), σσ. 40-41, Bosworth (1993), σσ. 205-206, French (1991), σσ. 30-31. Για μια γενικότερη επισκόπηση της οικονομικής κατάστασης των Αθηνών κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αιώνα βλ. συνολικά το άρθρο του French.

⁵⁴ Atkinson (1981), σ. 41. Περί της κατηγορίας για αύξηση πλούτου των πολιτικών βλ. και σσ. 78-81.

⁵⁵ Atkinson (1981), σσ. 42-43. Περί της πατριωτικής ρητορικής βλ. και σσ. 66-67 της παρούσας.

⁵⁶ Οι Αθηναίοι προσπαθούσαν να διατηρούν καλές σχέσεις με τους ηγεμόνες των βορειοανατολικών περιοχών που συνιστούσαν σημαντικά κέντρα παραγωγής σίτου, αποδίδοντάς τους δημόσιες τιμές, ακόμη και τον τίτλο του Αθηναίου πολίτη, προκειμένου να προωθούν την εξαγωγή σίτου προς την Αθήνα (French (1991), σ. 31).

όλων των μετοίκων (Πλουτ. *Ηθικά*, 848f-849a)⁵⁷ και την απελευθέρωση 150.000 δούλων, προτάσεις που βέβαια δεν υιοθετήθηκαν αλλά υποκαταστάθηκαν με πιο συντηρητικές λύσεις για την αντιμετώπιση της κρίσης. Στο πλαίσιο ακριβώς αυτών των παραχωρήσεων απέκτησε ο Άρπαλος τον τίτλο του Αθηναίου πολίτη, λόγω της συνδρομής του στο επισιτιστικό πρόβλημα των Αθηνών⁵⁸. Το έτος 324 πλέον έρχεται να οξύνει και πάλι την κρίση, φέροντας πολιτική και οικονομική αστάθεια με μια σειρά από γεγονότα που συμπίπτουν τότε. Στο έτος αυτό τοποθετείται ο θάνατος του Λυκούργου και η συνακόλουθη διακοπή του επιτυχούς ως τότε προγράμματος ανασυγκρότησης που ακολουθούσε, η άφιξη του Λεωσθένους από την Πελοπόννησο και η αναζωπύρωση της σύγκρουσης με τη Μακεδονία και τέλος, το διάγγελμα που μετέφερε ο Νικάνωρ για την επιστροφή των εξορίστων, στο οποίο η Αθήνα αντιτασσόταν καθώς πλήττονταν σημαντικά συμφέροντά της. Επιστροφή των εξορίστων θα σήμαινε και επιστροφή των εξορίστων Σαμίων στη Σάμο και επομένως απεγκατάσταση των εκεί Αθηναίων κληρούχων, γεγονός που θα συνεπαγόταν σοβαρές οικονομικές απώλειες για την Αθήνα⁵⁹. Σε κάθε περίπτωση, η περίοδος αυτή της

⁵⁷ Ανάλογες προωθητικές ενέργειες για αύξηση των μετοίκων και μείωση των περιοριστικών μέτρων σε βάρος τους προτείνει και ο Ξενοφών (*Ξεν. Πόροι ή Περί Προσόδων*, II), προκειμένου να ωφεληθεί η πόλη οικονομικά τα μέγιστα από μια τάξη που δεν καταναλώνει αλλά προσφέρει στο χρηματικό κεφάλαιο της πόλης, ενώ εντάσσει τη δραστηριότητα των μετοίκων μεταξύ των βασικών εισοδηματικών παραμέτρων που μπορούν να τονώσουν την οικονομία (*Ξεν. Πόροι ή Περί Προσόδων*, IV.40).

⁵⁸ Atkinson (1981), σσ. 43-44. Adams (1901), σ. 130.

⁵⁹ Atkinson (1981), σ. 45. Η επιστροφή των εξορίστων αποτελούσε για τον Αλέξανδρο ένα μέσο κατευνασμού για την αποφυγή εκδήλωσης στάσης εναντίον του. Την άνοιξη του 324 η πολιτική εκκαθαρίσεων που είχε ακολουθήσει απέναντι σε σημαντικά πρόσωπα του διοικητικού του μηχανισμού είχε δημιουργήσει κλίμα τρομοκρατίας και φόβου μεταξύ των υψηλόβαθμων αξιωματούχων του. Παράλληλα, υπήρχε έντονος κοινωνικός αναβρασμός που είχε δημιουργηθεί από τον μεγάλο αριθμό εξορίστων πολιτών που είχε συσσωρευθεί από τις εξορίες που είχαν επιβάλει φιλομακεδονικές κυβερνήσεις πόλεων. Ο μεγάλος αυτός αριθμός εξορίστων σε συνδυασμό με το σύνολο των προαναφερθέντων αξιωματούχων, αποτελούσε μια ικανή δύναμη μισθοφόρων και ηγεσίας που θα μπορούσε να κινηθεί εναντίον του (βλ. και Badian (1961), σσ. 28-29). Εκτός αυτού η επιστροφή στις πόλεις εξορίστων και απογόνων εξορίστων, θα δημιουργούσε πυρηνές εντός των πόλεων φιλομακεδονικού χαρακτήρα, περισσότερο δεμένους με τον άνθρωπο που τους αποκατέστησε παρά με το εγχώριο στοιχείο που τους είχε εκδιώξει ή που στην περίπτωση των απογόνων τούς ήταν εντελώς άγνωστο (Bosworth (1993), σ. 216). Περί των αποτελεσμάτων από το διάταγμα για την επιστροφή των εξορίστων βλ. Bosworth (1993), σ. 215-220. Εκτός από την Αθήνα υπήρχαν και άλλες πόλεις στις οποίες δημιουργούσε προβλήματα η επιστροφή των εξορίστων, όπως η Τεγέα, όπου σύμφωνα με επιγραφή που σώζεται (Tod II 202) προέκυπταν μείζονα προβλήματα ως προς την απόδοση των περιουσιών των εξορίστων. Αναφορικά με τη διευθέτηση των προβλημάτων στην Τεγέα από τον Αλέξανδρο, τη σχετική επιγραφή, το περιεχόμενο, τη χρονολόγησή της και τη σύγκριση της περίπτωσης της Τεγέας με άλλες πόλεις που αντιμετώπισαν επίσης προβλήματα από την επιστροφή των εξορίστων βλ. Loddo (2016), σσ. 237-256. Ο Worthington (1986b), σ. 67 υποστηρίζει ότι η απόδραση του Αρπάλου μεθοδεύτηκε από τον Δημοσθένη, προκειμένου να μην θεωρηθεί ότι η Αθήνα υπέθαλπε έναν φυγά του Αλεξάνδρου και έτσι να αυξηθούν οι πιθανότητες επιτυχίας στις διαπραγματεύσεις για την επιστροφή των εξορίστων.

συνεχούς κρίσης, άλλοτε σε ύφεση και άλλοτε σε έξαρση, δίδαξε πρωτίστως, ειδικά μετά και την καταστροφή των Θηβών, στους Αθηναίους πολιτικούς ότι μια ένοπλη σύγκρουση με την Μακεδονία, δεν αποτελούσε μια πρακτική λύση που προέκειτο να τελεσφορήσει.

Παράλληλα όμως το έτος 324 ο Άρπαλος αποφασίζει να διαφύγει από τη Βαβυλώνα. Στο τέλος του 325 και την αρχή του 324, μία σειρά από συλλήψεις και θανάτους υψηλόβαθμων στελεχών του διοικητικού επιτελείου του Αλεξάνδρου είχαν λάβει χώρα (Παρμενίων, Κοίνος, Κλέανδρος, Σιτακλής, Εράκων, Αγάθων). Προέκειτο για ένα κύμα εκκαθαρίσεων που έκανε ο Αλέξανδρος απέναντι σε όσους είχαν καταχραστεί τη θέση που τούς είχε δώσει. Δεδομένου ότι και ο Άρπαλος από τη θέση του θησαυροφύλακος είχε προβεί σε υπερβολικές και αλόγιστες σπατάλες στο πλαίσιο μιας τρυφηλούς διαβίωσης, ήταν πολύ πιθανό να συμπεριληφθεί μεταξύ των συλληφθέντων ή και εκτελεσθέντων. Σε αυτό ακριβώς το σημείο αποφάσισε ενδεχομένως να διαφύγει, τον Φεβρουάριο του 324, παίρνοντας μαζί του ένα σημαντικό ποσό από το θησαυροφυλάκιο και μια σεβαστή δύναμη ανδρών και πλοίων⁶⁰. Οι πιθανότητες μάλιστα να λάβει χάρη από τον Αλέξανδρο ήταν σχεδόν μηδαμινές, ιδιαίτερα ως προς τη δική του περίπτωση, καθώς το εγχείρημα της απόδρασης με χρήματα του θησαυροφυλακίου το είχε επαναλάβει και στο παρελθόν, έχοντας λάβει τότε χάρη από τον Αλέξανδρο⁶¹, προδίδοντας επομένως τη δεύτερη αυτή φορά όχι μόνο την εμπιστοσύνη αλλά και τη μεγαλοθυμία που του είχε δείξει τότε. Πρώτος σταθμός λοιπόν κατά την πορεία της διαφυγής του ήταν οι ακτές της Μικράς Ασίας και συγκεκριμένα η Κιλικία, της οποίας ήταν *έπιστάτης*, οπότε ο απόπλους από εκεί θα ήταν ακίνδυνος, και εν συνεχεία η Αθήνα⁶².

Από το σημείο αυτό η φυγή του Αρπάλου έρχεται να καταστεί ένα πρόβλημα το οποίο καλείται να λύσει η Αθήνα. Ο σκοπός για τον οποίο ο Άρπαλος επέλεξε την Αθήνα ως προορισμό της πορείας διαφυγής δεν είναι ξεκάθαρος. Ενδεχομένως, να ήθελε να αποκτήσει μια ισχυρή θέση επιρροής στην κυρίαρχη πόλη του ελλαδικού χώρου, αν ο Αλέξανδρος δεν κατάφερνε να επιστρέψει από την Ανατολή, ή να βρει μια βάση για την έγερση επαναστατικών ενεργειών εναντίον των Μακεδόνων, αν ο Αλέξανδρος

⁶⁰ Badian (1961), σ. 23.

⁶¹ Βλ. και Worthington (1986b), σ. 63. Για την πρώτη αυτή απόδραση του Αρπάλου βλ. Worthington (1984), σσ. 161-169.

⁶² Adams (1901), σ. 132.

αποφάσιζε να καταδιώξει όσους θεωρούσε ότι τον είχαν προδώσει⁶³. Η ριζοσπαστική μερίδα στην Αθήνα που πίστευε ακόμα σε μια επιτυχή ένοπλη αναμέτρηση με τη Μακεδονία εξακολουθούσε να υφίσταται, έχοντας έναν συγκροτημένο πυρήνα στο πλαίσιο της αντιμακεδονικής παράταξης, πράγμα το οποίο πιθανότατα γνώριζε ο Άρπαλος και γι' αυτόν τον λόγο επέλεξε την Αθήνα ως προορισμό της φυγής του. Εκτός όμως αυτών υπήρχαν και πιο σημαντικοί δεσμοί του Αρπάλου με την Αθήνα από το παρελθόν, που την καθιστούσαν κατάλληλη επιλογή ως προορισμό της διαφυγής του. Πρώτον, κατά την περίοδο της ισχύος του, είχε διευκολύνει την Αθήνα κατά τη διάρκεια του επισιτιστικού προβλήματος που αντιμετώπιζε και ως εκ τούτου, στο πλαίσιο των ανταποδοτικών κινήσεων της Αθήνας προς ξένους που είχαν συνεισφέρει σε αυτήν την περίοδο κρίσεως, είχε λάβει την ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη, και δεύτερον, είχε συνδεθεί με γνωστές εταιρίες από την Αθήνα⁶⁴.

Κατά την άφιξή του στην Αθήνα αρχικά δεν γίνεται δεκτός, παρά την ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη που είχε, καθώς η εισαγωγή τόσο μεγάλου όγκου στρατιωτικών δυνάμεων στην πόλη κρίθηκε επίφοβη από τους Αθηναίους (βλ. και Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 1 περί της απαγόρευσης στον υπεύθυνο στρατηγό της Μουνιχίας). Ως εκ τούτου, άφησε τον κύριο όγκο των δυνάμεων στο Ταίναρο και επέστρεψε στην Αθήνα με τρία πλοία και 700 τάλαντα, ως ικέτης αυτήν τη φορά, πράγμα το οποίο υποχρέωνε πια την Αθήνα να μην μπορεί να αποφύγει την αποδοχή του. Στο μεταξύ απεσταλμένοι από τον Φιλόξενο, τον Αντίπατρο και την Ολυμπιάδα είχαν φτάσει ζητώντας την έκδοσή του. Ο Άρπαλος επικαλείται τη βοήθεια του παλαιού του φίλου Φωκίωνος και προτίθεται να τού εμπιστευθεί όλα τα χρήματα που έφερε μαζί του, πράγμα το οποίο όπως φαίνεται ο Φωκίων αρνήθηκε, αν και προσπάθησε να τον βοηθήσει όσο ήταν δυνατόν. Τελικά ο Δημοσθένης προτείνει το ψήφισμα με το οποίο ο Άρπαλος και τα χρήματά του τίθενται υπό φύλαξη⁶⁵. Ενώ ο Άρπαλος ήταν υπό κράτηση, ο Δημοσθένης απουσιάζει στην Ολυμπία, όπου συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις με τον Νικάνορα για την

⁶³ Wallace (1989), σ. 198, Adams (1901), σ. 133.

⁶⁴ Badian (1961), σ. 23 και σημ. 48 και Worthington (1986b), σ. 65. Επιπλέον μπορεί γενικότερα να επέλεξε σε πρώτο επίπεδο γενικά τον κυρίως ελλαδικό χώρο λόγω της δριμείας αντίστασης που ανέμενε ότι θα εκδηλωθεί μετά τη γνωστοποίηση του διατάγματος περί επιστροφής των αιχμαλώτων (Bosworth (1993), σσ. 211-212).

⁶⁵ Badian (1961), σσ. 31-32. Ενδεχομένως αυτό να αποτελούσε μια αμυντική κίνηση του Δημοσθένους απέναντι στη ριζοσπαστική πτέρυγα της αντιμακεδονικής παράταξης, φοβούμενος την άμεση χρήση των χρημάτων για κάποια επιπόλαιη επαναστατική ενέργεια, που ενδεχομένως να είχε τα αποτελέσματα της Χαϊρώνειας (Haupt (1879), σ. 385).

επιστροφή των εξορίστων⁶⁶. Λίγο μετά την επιστροφή του Δημοσθένους ο Άρπαλος αφήνεται να δραπετεύσει. Το ξαφνικό αυτό περιστατικό που λειτουργούσε με περιφρονητικό τρόπο προς το ψήφισμα του Εκκλησίας, οδήγησε στην έγερση κατηγοριών περί δωροδοκίας εναντίον προσώπων και από τις δύο πολιτικές παρατάξεις, αφήνοντας περιθώριο για πολιτική εκμετάλλευση του συμβάντος⁶⁷.

Η υπόθεση του Αρπάλου, επομένως, σε μια περίοδο τεταμένη για την Αθήνα, δεν αποτέλεσε απλώς άλλο ένα πρόβλημα προς επίλυση που επιβάρυνε την κατάσταση, αλλά ένα κομβικό σημείο στην ιστορική πορεία των Αθηνών, η διαχείριση του οποίου θα λειτουργούσε αποφασιστικά στη διευθέτηση όλων των υπολοίπων υποθέσεων. Το γεγονός ότι ο Άρπαλος ήταν θησαυροφύλακας του Αλεξάνδρου, δραπέτευσε με ένα σημαντικό μέρος του βασιλικού ταμείου, κατέφυγε στην Αθήνα με μέρος των χρημάτων όπου και φυλακίστηκε και εν συνεχεία δραπέτευσε με μέρος των χρημάτων των οποίων τη φύλαξη είχε αναλάβει η Αθήνα, καθιστώντας την υπόλογη στον Αλέξανδρο για έναν από τους πλέον σημαντικούς αξιωματούχους του και για ένα μέρος του ταμείου του, έφερνε στο προσκήνιο έντονα το ζήτημα των διπλωματικών σχέσεων Αθηνών-Μακεδονίας. Μάλιστα αυτά συνέβαιναν σε μια εποχή που διακυβευόνταν υψίστης σημασίας συμφέροντα για την Αθήνα λόγω του διαγγέλματος του Νικάνορος, και επομένως οι καλές σχέσεις με τη Μακεδονία καθίσταντο επιτακτική ανάγκη προκειμένου να ευδοκιμήσουν οι διαπραγματεύσεις. Παράλληλα, η παρουσία του Αρπάλου και των χρημάτων που είχε φέρει στην Αθήνα αναζωπύρωνε τον κίνδυνο και τις υποψίες για ένοπλη εξέγερση φέροντας και πάλι στο προσκήνιο το ζήτημα της ένοπλης σύγκρουσης με τη Μακεδονία. Αντίστοιχα, στο εσωτερικό των Αθηνών η υπόθεση του Αρπάλου συνέβαλε σημαντικά, σε συνδυασμό με τον θάνατο του Λυκούργου και την παύση της αμυντικής πολιτικής του, στην άνοδο της ριζοσπαστικής πτέρυγας της αντιμακεδονικής παράταξης που προσέβλεπε ακριβώς σε μια απόπειρα εξέγερσης εναντίον των Μακεδόνων, ενώ η εμπλοκή σημαντικών πολιτικών προσωπικοτήτων από όλο το φάσμα του πολιτικού τόξου συνέβαλε στην αλλαγή των πολιτικών ισορροπιών και έθεσε υπό δοκιμασία την αντοχή, τη διαφάνεια και την αποτελεσματικότητα του νομικού και δικαστικού συστήματος των Αθηνών.

III. Η σημασία της ετυμηγορίας της δίκης για την Αθήνα

⁶⁶ Περί του διαγγέλματος του Νικάνορος βλ. και σ. 27.

⁶⁷ Badian (1961), σ. 33.

Ο σημαίων ρόλος όμως της συγκεκριμένης υπόθεσης αναδεικνύεται πολύ περισσότερο από τον αντίκτυπο που είχε η ετυμηγορία της στις εξελίξεις που καθόρισαν μεταγενέστερα την πορεία των Αθηνών. Η ετυμηγορία του δικαστηρίου δεν ήταν ενιαία και καθολική για το σύνολο των κατηγορουμένων και δεν χαρακτηρίστηκε από την επιβεβλημένη, σύμφωνα με το σχετικό ψήφισμα⁶⁸, σκληρότητα.

Η επίδραση της δικαστικής ετυμηγορίας, ως προς το μέλλον των κατηγορούμενων, στάθηκε καθοριστική κυρίως για τον Δημοσθένη και τον Δημάδη. Ο Δημάδης κατέφυγε αμέσως στη λύση της αυτοεξορίας, χωρίς να περιμένει την εκδίκαση της υπόθεσης (πράγμα το οποίο φαίνεται και από το γεγονός ότι κατά τη δίκη του Δημοσθένους, που ήταν η πρώτη κατά σειρά που εκδικαζόταν, ήδη απουσίαζε (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 105)), επιστρέφοντας στην Αθήνα αμέσως μετά την πρώτη φήμη για τον θάνατο του Αλεξάνδρου, επειδή ίσως έκρινε ότι η φιλία του με τον Αντίπατρο αποτελούσε και πάλι ένα σημαντικό πλεονέκτημα ή ότι μπορούσε να ανταποκριθεί στο πρόστιμο που του επεβλήθη, καθώς δεν ήταν τόσο υψηλό όσο φανταζόταν όταν έφυγε. Όσον αφορά στον Δημοσθένη, του επεβλήθη πρόστιμο 50 ταλάντων (Πλουτ. *Βίος Δημοσθ.* 26). Στον *Βίο των Δέκα Ρητόρων* (Πλουτ. *Βίος Δέκα Ρητ.* 846c-d) αν και αναφέρεται ότι είχε κατηγορηθεί για δωροδοκία 30 ταλάντων και του επεβλήθη πρόστιμο ισοδύναμο με το πενταπλάσιο του ποσού, εν συνεχεία αναφέρεται ότι μετά την επιστροφή του στην Αθήνα χρωστούσε μόνο 30 τάλαντα. Σε κάθε περίπτωση δεν του επεβλήθη το δεκαπλάσιο των ταλάντων που έλαβε ως δωροδοκία, καθώς με τα δεδομένα των υπό εξέταση λόγων θα έπρεπε να είναι 200 τάλαντα⁶⁹. Μετά την έκδοση της ετυμηγορίας του δικαστηρίου, ο Δημοσθένης φυλακίστηκε και εν συνεχεία απέδρασε και κατέφυγε στην εξορία και παρά τις προσπάθειες που κατεβλήθησαν δεν μπόρεσε να βρει κάλυψη από κανέναν μείζονα μακεδονικό παράγοντα⁷⁰. Η θέση του ήταν ιδιαίτερος επιβεβαρυνμένη, καθώς οι μέχρι τότε ενέργειές του είχαν δημιουργήσει μια σειρά από εχθρούς εναντίον του, εκτός και εντός Αθηνών⁷¹, έχοντας μάλιστα χάσει τον κύριο σύνδεσμό του μέσα στη μακεδονική αυλή, τον Ηφαιστίωνα⁷². Αν μάλιστα

⁶⁸ Περί του ψηφίσματος αυτού βλ. παρακάτω σσ. 52-55 της παρούσας.

⁶⁹ Βλ. και Adams (1901), σ. 151. Περί της νομοθεσίας της δωροδοκίας βλ. και σσ. 36-50 της παρούσας. Βλ. και Worthington (1992), σ. 124 με βιβλιογραφικές παραπομπές σχετικά και με τις αμφιβολίες που υπάρχουν αναφορικά με την πληροφορία περί του επιβληθέντος προστίμου.

⁷⁰ Badian (1961), σ. 35, Adams (1901), σ. 151.

⁷¹ Πιο αναλυτικά βλ. και Badian (1961), σ. 39.

⁷² Βλ. και Bosworth (1993), σ. 209, περί των δεσμών που είχαν αναπτύξει κατά μόνους Αθηναίοι με Μακεδόνες στο πλαίσιο της προξενίας και της φιλίας, με αφορμή πολλές φορές πρεσβευτικές αποστολές, καθώς και περί της περίπτωσης του Δημοσθένους συγκεκριμένα. Οι δεσμοί ξενίας και

ισχύει η εικασία ότι η παραδοχή του Δημοσθένους αναφορικά με λήψη των χρημάτων και χρήση τους σε ενέργεια που δεν ήταν δυνατόν να αποκαλυφθεί συνδέεται με πιθανή χρήση τους για στρατολόγηση μισθοφόρων από το Ταίναρο σε συνεργασία με τον Λεωσθένη, τότε, παρά ίσως τον άτυπο έπαινο της ενέργειάς του από μερίδα Αθηναίων, η αποκάλυψη αυτή θα επιβεβαίωνε την ενοχή του και θα εξασφάλιζε την τιμωρία του, ενώ θα εξέθετε και την Αθήνα ως πυρήνα επαναστατικού αναβρασμού εναντίον του Αλεξάνδρου⁷³. Η υπόνοια πάντως και μόνο της εμπλοκής του Δημοσθένους σε αυτήν και ο εσφαλμένος χειρισμός της όλης υποθέσεως, που έγινε με δική του προτροπή και εξέθεσε την Αθήνα, ήταν αρκετά για να προσβάλλουν σε μεγάλο βαθμό την αξιοπιστία του απέναντι στους συγχρόνους του, ενώ έκτοτε χρησιμοποιείτο ως επιχείρημα κατηγορίας εναντίον του. Πρόκειται για μία βλάβη στη δημόσια εικόνα του Δημοσθένους, η οποία διογκώθηκε αναμφιβόλως και εξαιτίας του ότι προέβαλλε διαρκώς τον εαυτό του ως αδιάφθορο. Άλλωστε ο Δημοσθένης πολλάκις επικαλείτο στην επιχειρηματολογία του το αδιάφθορον του χαρακτήρα του σε αντιπαραβολή με τους αντιπάλους του, τους οποίους και κατηγορούσε για προδοσία και ικανοποίηση του ιδίου συμφέροντος. Καθ' όλη την πορεία της πολιτικής του σταδιοδρομίας προσπαθούσε να χτίσει την εικόνα του συμβούλου. Ως εκ τούτου μία από τις βασικές του σκοπιμότητες ήταν να δείχνει ότι οι συμβουλές που έδινε στον αθηναϊκό *δημον* δεν υποκινούνταν από ευτελή κίνητρα (π.χ. δωροδοκία). Ο Αισχίνης λοιπόν και οι υπόλοιποι αντίπαλοι του Δημοσθένους σκιαγραφούσαν ένα αντίθετο ήθος για τον Δημοσθένη ως απάντηση στους ισχυρισμούς που αφορούσαν τον εαυτό του⁷⁴. Η βλάβη ωστόσο που προκλήθηκε δεν ήταν ανεπανόρθωτη τουλάχιστον στο επίπεδο της υστεροφημίας, γεγονός που φαίνεται από την έγερση χάλκινου αγάλματος του Δημοσθένους και τη σίτιση των γηραιότερων μελών της οικογενείας του στο *πρυτανείον* μετά τον θάνατό του. Αυτό οφείλεται κατά πάσα πιθανότητα στην κοινή γνώση του *δημου* πιθανότατα περί των πολιτικών αντιπαλοτήτων που υπήρχαν πίσω από πολλές δίκες και στην αβεβαιότητα περί αποδείξεως της ενοχής που χαρακτήριζε εξάλλου εκ φύσεως μια δωροδοκία⁷⁵.

προξενίας τουλάχιστον από την πλευρά των Μακεδόνων και επί Φιλίππου και επί Αλεξάνδρου κατείχαν ιθύνοντα ρόλο στη διπλωματία και στην απόκτηση επιρροής μέσα στις πόλεις (βλ. και Mitchell (1997), σ. 168). Βλ. συμπληρωματικά και σημ. 11 της παρούσας.

⁷³ Βλ. και Badian (1961), σσ. 38-39.

⁷⁴ Harding (1987), σσ. 27-28, 36 και σημ. 11.

⁷⁵ Harding (1987), σ. 28. Βλ. και Κεφάλαιο 1 της παρούσας για τα στοιχεία της δωροδοκίας που ευνοούσαν αυτήν την αβεβαιότητα.

Η καταδικαστική ετυμηγορία και η συνακόλουθη απαξίωση της πολιτικής δραστηριοποίησης ιθυνόντων προσωπικοτήτων της φιλομακεδονικής παράταξης, όπως ο Δημάδης, και της μετριοπαθούς πτέρυγας της αντιμακεδονικής, όπως ο Δημοσθένης, καθώς και η αντίστοιχη πολιτική αδρανοποίηση άλλων προσώπων που καταδικάστηκαν και είχαν κάποια συμβολή στην πολιτική των δύο παραπάνω μερίδων, έδωσαν την ευκαιρία στη ριζοσπαστική πτέρυγα της αντιμακεδονικής παράταξης να παγιώσει τη θέση της μέσα στον πολιτικό χώρο και να αυξήσει την επιρροή της, της οποίας, σημειωτέον, ηγετική φυσιογνωμία ήταν ένας από τους κατηγορούς, ο Υπερείδης. Ο τελευταίος στο πλαίσιο του υπό εξέταση λόγου εναντίον του Δημοσθένους, ήδη κατά τη διάρκεια της δίκης, τονίζει την καταστρεπτική επίδραση του ψηφίσματος του Δημοσθένους για τη διαχείριση της υπόθεσης του Αρπάλου, αναφορικά με την προοπτική μιας επαναστατικής κινητοποίησης και την ικανοποίηση ουσιαστικά των ριζοσπαστών και του σφοδρού αντιμακεδονικού αισθήματος, με μια γενική εξέγερση δυσαρεστημένων σατραπών και διοικητών υποβοηθούμενη από την Αθήνα (Υπερ. Κατά Δημοσθ. 19).

Στο μεταξύ ο Άρπαλος, μετά την απόδρασή του από την Αθήνα, δολοφονήθηκε αργότερα στην Κρήτη από κάποιον συνεργάτη του, τον Θίβρωνα. Τα χρήματα που είχαν απομείνει στην Αθήνα δεν ζητήθηκαν πίσω από τον Αλέξανδρο. Η μη απαίτηση επιστροφής του ποσού από τον Αλέξανδρο δεν μπορεί να εξηγηθεί με βεβαιότητα. Αν ληφθεί υπ' όψιν η χρονολόγηση του Adams⁷⁶, η μη απαίτηση θα πρέπει να αποδοθεί στον θάνατο του Αλεξάνδρου που συνέβη τον Ιούνιο του 323, δηλαδή τον μήνα που ακολούθησε την *ἀπόφασιν* του Αρείου Πάγου και την εκδίκηση των υποθέσεων, την οποία λογικά ο Αλέξανδρος θα περίμενε προτού ζητήσει την επιστροφή του ποσού. Το καθαρό κέρδος που είχε η Αθήνα στα χέρια της ήταν μικρό: μία τετρήρης, δύο τριήρεις και 350 τάλαντα, τα οποία ο Αλέξανδρος θα μπορούσε να ζητήσει πίσω. Σε κάθε άλλη περίπτωση οι κατηγορίες για κακοδιαχείριση των χρημάτων του Αρπάλου θα μπορούσαν να είχαν καταστεί αντικείμενο εκμετάλλευσης στο πλαίσιο συμφιλιωτικών κινήσεων με τον Αλέξανδρο⁷⁷. Η Αθήνα πάντως εκείνη την περίοδο είχε επανοικοδομήσει ένα ισχυρό ναυτικό⁷⁸, χάρη στις μεταρρυθμίσεις του Λυκούργου και

⁷⁶ Adams (1901), σσ. 124-133. Περί των χρονολογικών ζητημάτων στην υπόθεση του Αρπάλου βλ. και Badian (1961), σσ. 41-43, Sealey (1993), σσ. 265-267 και Worthington (1986b), σσ. 63-76.

⁷⁷ Atkinson (1981), σσ. 45-46.

⁷⁸ Η Αθήνα χάρη σε μία ορθή οικονομική διαχείριση είχε καταφέρει να επανοικοδομήσει ένα ισχυρότατο ναυτικό εφάμιλλο αυτού της περικόλειας περιόδου, βασιζόμενη αποκλειστικά σε ίδια έσοδα, δεδομένου ότι πλέον δεν υπήρχαν οι συμμαχικές εισφορές που τότε διευκόλυναν την

του Δημάδου, ενώ τα 350 τάλαντα⁷⁹ που είχαν στα χέρια τους ήταν ένα επιπλέον απόθεμα στα αθηναϊκά ταμεία για τη στρατολόγηση ενός σεβαστού αριθμού μισθοφόρων από όσους ήταν διαθέσιμοι ακόμη στο Ταίναρο και με τους οποίους είχε διασυνδέσεις ο στρατηγός Λεωσθένης. Ο τελευταίος, μάλιστα, την άνοιξη του 323 επανεκλέγεται στρατηγός και αυτή τη φορά *ἐπὶ τὰ ὄπλα* και είναι γνωστό ότι για ένα διάστημα με τη συγκατάθεση κάποιων κορυφαίων αξιωματούχων στην Αθήνα προπαρασκεύαζε επανάσταση εναντίον των Μακεδόνων⁸⁰. Στο πλαίσιο αυτής της αντίληψης είχε υποστηριχθεί ότι ο Δημοσθένης ενδεχομένως να δέχτηκε τη δωροδοκία, προκειμένου με τα χρήματα που θα λάμβανε από αυτήν να υποστηρίξει μια επαναστατική κίνηση⁸¹.

Οι μεταβολές αυτές στον πολιτικό, οικονομικό και στρατιωτικό τομέα, οι οποίες ως επί το πλείστον αποτελούν συνέπειες της υπόθεσης του Αρπάλου και της ετυμηγορίας του δικαστηρίου σχετικά με αυτήν, σε συνδυασμό με τον θάνατο του Αλεξάνδρου που επήλθε λίγο αργότερα τον Ιούνιο του 323 εγείροντας ελπίδες για μια επιτυχή ένοπλη εξέγερση, οδήγησαν τελικά στον Λαμιακό Πόλεμο με τις ολέθριες συνέπειές του για την Αθήνα⁸².

κατάσταση (French (1991), σ. 38). Βλ. και Bosworth (1993), σ. 206, όπου παρατίθενται και στοιχεία σχετικά με τη ναυτική ισχύ των Αθηνών.

⁷⁹ Σε κάθε περίπτωση το ποσό αυτό αποτελούσε μια σημαντική προσθήκη, η οποία θα μπορούσε να ενισχυθεί περαιτέρω με την καταβολή των προστίμων των κατηγορουμένων, τα οποία συνολικά αποτελούσαν επίσης ένα σημαντικό ποσό.

⁸⁰ Badian (1961), σ. 37. Ο Bosworth (1993), σ. 214, υποστηρίζει ως δεδομένο ότι τα χρήματα και τα πλοία που είχε αφήσει ο Άρπαλος χρησιμοποιήθηκαν αργότερα στον Λαμιακό Πόλεμο. Σχετικά με την επάρκεια των χρημάτων για πρόσληψη και συντήρηση μισθοφόρων από το Ταίναρο έχουν εκφραστεί αμφιβολίες. Σύμφωνα με τον Worthington, το 351 η συντήρηση ενός μισθοφορικού στρατεύματος 8000 μισθοφόρων, όπως αυτό που ήταν διαθέσιμο στο Ταίναρο, ανερχόταν στα 240 τάλαντα, κατόπιν όμως του μεσολαβούντος πληθωρισμού και της οικονομικής δυσπραγίας, το κόστος αυτό θα είχε τουλάχιστον διπλασιαστεί στα 480 τάλαντα το 323, καθιστώντας ανεπαρκή τα 350 εναπομείναντα τάλαντα και τα 20 τάλαντα του Δημοσθένους αθροιστικά (Worthington (1992), σ. 67. Πιο αναλυτικά περί των διακυμάνσεων στο κόστος συντηρήσεως των μισθοφορικών στρατευμάτων βλ. McKechnie (1989), σσ. 89-93).

⁸¹ Badian (1961), σ. 37-40, Schmidt (1860), σ. 224.

⁸² Atkinson (1981), σ. 46, Haupt (1879), σ. 383.

Κεφάλαιο 3:

Πίστεις των λόγων της υπόθεσης του Αρπάλου

Η επιχειρηματολογία των δύο ρητόρων στον βαθμό που αυτή σχετίζεται με τη δωροδοκία, εξετάζεται με βάση την αριστοτελική διαίρεση σε *άτέχνους* και *έντέχνους πίστεις*⁸³. Δεδομένων των ιδιαιτεροτήτων της δωροδοκίας ως πράξης και της συνακόλουθης απουσίας μαρτύρων ή έγγραφων έστω μαρτυριών, όπως προαναφέρθηκε παραπάνω, ένα σημαντικό είδος *άτέχνων πίστεων*, καθοριστικών πολλές φορές για μία υπόθεση, ήταν αδύνατον εν προκειμένω να φανεί χρήσιμο για τους διαδίκους. Η γραμμή της επιχειρηματολογίας ως εκ τούτου κινείται υποχρεωτικά στη βάση άλλων *άτέχνων πίστεων*, ενώ σημαντικό μέρος του βάρους μετατοπίζεται στις *έντέχνους πίστεις* και επομένως στις ικανότητες των ρητόρων.

I. Άτεχνοι πίστεις

Στους τέσσερις υπό εξέταση λόγους, οι *άτεχνοι πίστεις* κινούνται γύρω από κυρίως νομικής και θεσμικής, αλλά όχι μόνο, χροιάς δεδομένα που σχετίζονται με τη συγκεκριμένη υπόθεση και τη δωροδοκία εν γένει ως κολάσιμο αδίκημα. Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί εκ προοιμίου ότι πρόκειται για *πίστεις* οι οποίες σε ένα πρώτο επίπεδο στοιχειώδους διάκρισης αποτελούν *άτέχνους πίστεις*, παρουσιάζονται όμως στην πραγματικότητα μέσα από την ερμηνευτική προσέγγιση του ρήτορα, ώστε να εξυπηρετούν τη θέση που υποστηρίζει, μετατρέπομενες τρόπον τινά σε *έντέχνους πίστεις*⁸⁴. Οι *άτεχνοι πίστεις* καθίστανται συνεπώς μια κατηγορία που επίσης απαιτεί ρητορική επιδεξιότητα κατά τον χειρισμό της, καθώς πρώτον ο ρήτορας βασίζεται σε δεδομένα και συνεπώς κοινώς γνωστά στοιχεία της υπόθεσης, που κάλλιστα για κάποιον διάδικο θα μπορούσαν να λειτουργήσουν καθ' εαυτά ως αμιγώς *άτεχνοι πίστεις* στο πλαίσιο της επιχειρηματολογίας και δεύτερον, πρόκειται για στοιχεία που στην προκειμένη υπόθεση μια απλή παράθεσή τους θα εξυπηρετούσε τη θέση των αντιδίκων κατηγορουμένων, ενώ ο τρόπος παράθεσής τους από τους κατηγορούς τα στρέφει εναντίον των πρώτων, καθιστώντας τα πλέον ως στοιχεία εξυπηρέτησης της κατηγορίας και όχι της υπεράσπισης, προλαμβάνοντας παράλληλα και οποιαδήποτε

⁸³ Βλ. παραπάνω σημ. 43 και περί των *άτέχνων πίστεων* συνολικά βλ. Carey (1994), σσ. 95-106.

⁸⁴ Βλ. και Carey (1994), σ. 96, όπου επισημαίνεται ότι η παρουσία ή η απουσία *άτέχνων πίστεων* αξιοποιούνταν από τον ρήτορα μέσω *έντέχνων πίστεων* και ότι ο αυστηρός καθορισμός των *άτέχνων πίστεων* από τον Αριστοτέλη δεν αποτυπώνει τον βαθμό επεξεργασίας που και αυτές υφίστανται στην πραγματικότητα.

περαιτέρω αξιοποίησή τους από τους αντιδίκους. Τα νομικής φύσεως αυτά στοιχεία τα οποία σχετίζονται σε κάποιο βαθμό με τη δωροδοκία ή/και με τη συγκεκριμένη υπόθεση συνίστανται: α) στις διαδικασίες δίωξης της δωροδοκίας, β) το ποινικό πλαίσιο δίωξης, γ) τα ψηφίσματα που εισηγήθηκαν ο Δημοσθένης και άλλοι κατηγορούμενοι αναφορικά με τη διαχείριση της υπόθεσης του Αρπάλου και την παρέμβαση του Αρείου Πάγου μέσω της διαδικασίας της *άποφάσεως*, δ) τις δύο προκλήσεις που ηγέρθησαν, προς τον *δήμον* για προσκόμιση τεκμηρίων κατηγορίας, και προς τον Άρειο Πάγο για προσκόμιση αποδείξεων αναφορικά με το πόρισμά του και ε) τα αριθμητικά δεδομένα γύρω από τα ποσά του Αρπάλου, των καταθέσεων στην Ακρόπολη και των δωροδοκιών. Οι κατηγορίες αυτές εξετάζονται ως προς τη θέση τους μέσα στους λόγους και την ανάδειξη συγκεκριμένων πτυχών τους, αλλά και σε συνάρτηση με τυχόν θεσμικά δεδομένα της εποχής της υπόθεσης.

A. Οι διαδικασίες δίωξης της δωροδοκίας

Οι βασικές διαδικασίες δίωξης της δωροδοκίας κατά τον 4^ο αιώνα που τοποθετείται χρονολογικά και η υπόθεση του Αρπάλου ήταν τέσσερις: α) η *είσαγγελία*, β) η *άποφασις*, γ) η *εὐθύνη* και δ) η *γραφὴ δώρων*. Η *εὐθύνη* ως διαδικασία εμφανίστηκε τον 5^ο αιώνα, η *γραφὴ δώρων* σε άγνωστη χρονολογία, ενώ η *είσαγγελία* και η *άποφασις* τον 4^ο αιώνα⁸⁵. Οι διαδικασίες επομένως που χρησιμοποιήθηκαν εναντίον των κατηγορουμένων στην υπόθεση του Αρπάλου, συνιστούν νομοθετικά αποκυήματα του 4^{ου} αιώνας, αν και ενδεχομένως η *είσαγγελία* ως διαδικασία κατά της δωροδοκίας χρησιμοποιείτο ήδη από τα τέλη του 5^{ου} αιώνα, καθώς ο *νόμος εἰσαγγελτικός* που αφορούσε τη δωροδοκία ρητόρων στο πλαίσιο της *είσαγγελίας* φαίνεται ότι βρισκόταν σε ισχύ ήδη το 411/10 (βλ. και *Υπερ. Υπέρ Ευζ.* 7-8)⁸⁶.

Πολλές από τις κατηγορίες για δωροδοκία έρχονταν στα δικαστήρια προς εκδίκαση μέσω της διαδικασίας της *είσαγγελίας*, μια διαδικασία που είχε νομοθετηθεί για πολύ σοβαρά εγκλήματα που στρέφονταν κατά της πόλεως (ανατροπή ή συνωμοσία για την ανατροπή του καθεστώτος, πολιτική ή στρατιωτική προδοσία, πρόταση ψηφισμάτων κατά του δημοσίου συμφέροντος), γεγονός το οποίο δηλώνει και τη βαρύτητα των κατηγοριών για δωροδοκία στο αθηναϊκό πολιτικό σύστημα, καθώς η τελευταία συνεπλέκετο ενίοτε και με τα παραπάνω εγκλήματα. Η *είσαγγελία* χρησιμοποιείτο

⁸⁵ Hashiba (2006), σ. 63, MacDowell (1983), σ. 77 και (1990), σ. 337.

⁸⁶ Hashiba (2006), σ. 64 σημ. 11. Βλ. και Harvey (1985), σ. 111.

συνήθως προκειμένου να κατηγορηθεί κάποιος αξιωματούχος κατά τη διάρκεια της θητείας του στο αξίωμα ή κάποιος ρήτορας, οι οποίοι παραπέμπονταν σε δίκη ενώπιον της Εκκλησίας. Η Εκκλησία με τη σειρά της, τον 4^ο αιώνα συνήθως, μετέφερε την υπόθεση στα δικαστήρια ή στη Βουλή των Πεντακοσίων, αν η υπόθεση δεν σχετιζόταν με προδοσία. Η δίκη που προέκυπτε κατόπιν *είσαγγελίας* ετίθετο υπό τους όρους ενός ψηφίσματος για τον σκοπό αυτό από τη Βουλή ή την Εκκλησία. Ένας από τους εισηγητές του ψηφίσματος αναλάμβανε και κατήγορος, ενώ ήταν δυνατή η χρήση συνηγόρων και για τις δύο πλευρές. Στο πλαίσιο αυτής της δίωξης εντάσσεται και ο *νόμος είσαγγελτικός*, ο οποίος στοχεύει στους ρήτορες, εξαιτίας του σημαίνοντος ρόλου τους στον πολιτικό χώρο και τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, και επιτρέπει την *έγερση είσαγγελίας* εναντίον τους, εφόσον οι πράξεις τους πληρούν τις προϋποθέσεις για δίωξη μέσω αυτής της διαδικασίας⁸⁷.

Στις περιπτώσεις μάλιστα που το κίνητρο πίσω από μία δίωξη ήταν οι πολιτικές έριδες χρησιμοποιείτο συνήθως η *είσαγγελία*, η οποία μπορούσε να εγερθεί εναντίον οποιουδήποτε υψηλά ιστάμενου προσώπου στον δημόσιο βίο, με κατήγορο τον οποιονδήποτε πολίτη ενώπιον της Βουλής των Πεντακοσίων ή της Εκκλησίας, παράγοντες οι οποίοι αύξαναν σημαντικά τις πιθανότητες διατύπωσης κατηγοριών εναντίον πολιτικών αντιπάλων με σκοπό την αποδυνάμωση ή εξόντωσή τους. Αυτός είναι και ο λόγος που συχνά μέσω αυτής της διαδικασίας διώκονται ρήτορες (βλ. και *Υπερ. Υπέρ Ευξ.* 7-8, *Υπερ. Υπέρ Ευξ.* 29-30) και στρατηγοί, όπως ακριβώς συμβαίνει στην υπόθεση του Αρπάλου. Η *είσαγγελία* μάλιστα έδινε τη δυνατότητα σε έναν επιδέξιο κατήγορο να προκαταβάλει στο επίπεδο της Εκκλησίας (ή της Βουλής ή του Αρείου Πάγου) το αποτέλεσμα της δίκης που θα ακολουθούσε και εν συνεχεία να χρησιμοποιήσει και στη δίκη ως επιχείρημα τις προκατειλημμένες προσδοκίες του *δήμου* που ο ίδιος είχε δημιουργήσει, οικοδομώντας έτσι μια αμφίδρομη τροφοδοτική σχέση προκατειλημμένων απόψεων μεταξύ κατηγόρου και *δήμου* εις βάρος του κατηγορουμένου⁸⁸. Στην εκδικαζόμενη υπόθεση του Αρπάλου, ο Δημοσθένης και ορισμένοι άλλοι από τους κατηγορουμένους, προέκειτο να διωχθούν μέσω της

⁸⁷ Hill (2013), σ. 582. Περί της *είσαγγελίας* βλ. και MacDowell (1983), σσ. 62-63, ο οποίος υποστηρίζει ότι μπορούσε να εγερθεί και εναλλακτικά αντί της *γραφής*. Περί των απαρχών του *νόμου είσαγγελτικού* βλ. Harrison (1971), σ. 52 κ.ε. και περί της *είσαγγελίας* συνολικά σσ. 50-59 και συγκεκριμένα σσ. 53-54 περί μιας καταλογογράφησης των πράξεων που διώκονταν με *είσαγγελία*.

⁸⁸ Taylor (2001a), σ. 56, (2001b), σσ. 155-156, Phillips (2013), σσ. 464-465, Harrison (1971), σ. 55, Kendrick-Pritchett (1974), σ. 29. Για τον χειρισμό της σχέσης δικαστηρίου και Εκκλησίας από τον ρήτορα βλ. και σσ. 88-90.

διαδικασίας της *είσαγγελίας* κατά τη συνέλευση της Εκκλησίας που έγινε μετά την απόδραση του Αρπάλου⁸⁹. Αν και πληρούνταν οι προϋποθέσεις προκειμένου να διωχθούν οι κύριοι ύποπτοι, ένας από τους οποίους ήταν και ο Δημοσθένης, καθώς ο χειρισμός της όλης υπόθεσης του Αρπάλου ήταν αποτέλεσμα δικών του προτάσεων, η *είσαγγελία* δεν αξιοποιήθηκε τελικά. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο δεν αναφέρεται ως διαδικασία δίωξης από τους δύο ρήτορες στους υπό εξέταση λόγους και δεν αξιοποιείται στο επίπεδο της προκατάληψης του κοινού εναντίον του Δημοσθένους και των λοιπών κατηγορουμένων.

Οι ύποπτοι δεν διώχθηκαν τελικά μέσω της διαδικασίας της *είσαγγελίας*, καθώς ο Δημοσθένης (ίσως και άλλοι από τους κατηγορουμένους⁹⁰) αντιλαμβανόμενος ότι αποτελούσε τον κύριο ύποπτο, λόγω του προγενέστερου ψηφίσματός του για τον χειρισμό της υπόθεσης του Αρπάλου, και ότι μια δίωξή του μέσω *είσαγγελίας* θα ισοδυναμούσε με πολιτική αυτοκτονία, πρότεινε τη διερεύνηση του ζητήματος από τον Άρειο Πάγο εγείροντας επομένως τη διαδικασία της *ἀποφάσεως*⁹¹. Η *ἀπόφασις* ήταν μια διαδικασία συγγενής προς την *είσαγγελία*, με την οποία εκδικάζονται πλέον οι κατηγορούμενοι στο στάδιο στο οποίο εκφωνούνται και οι υπό εξέταση λόγοι. Πρόκειται για έρευνα και αναφορά από τον Άρειο Πάγο των οποίων η εκπόνηση μπορούσε να προταθεί είτε με ψήφισμα από την Εκκλησία (*κατὰ πρόσταξιν*) ή να γίνει αυτεπάγγελτα από το ίδιο το δικαστικό σώμα (*αὐτὴ προελομένη*) (Δειν. Κατὰ Δημοσθ. 50). Η δεύτερη περίπτωση αφορούσε κυρίως υποθέσεις στις οποίες ο εναγόμενος ήταν μέλος του Αρείου Πάγου⁹², διαδικασία την οποία γνωστοποιεί ο Δείναρχος (Δειν. Κατὰ Δημοσθ. 50-55) στο πλαίσιο απόκρουσης κάποιας δήθεν, σύμφωνα με τον Δημοσθένη, εγερθείσης εναντίον του *ἀποφάσεως*⁹³, απόκρουση που απώτερο σκοπό είχε να αντιπαραβάλει το ανυπόστατο της εναντίον του *ἀποφάσεως* με την εγκυρότητα της *ἀποφάσεως* εναντίον του Δημοσθένους. Οι δύο αυτές εναλλακτικές εγέρσης της διαδικασίας ήταν αμοιβαίως αποκλειόμενες και θεωρούνταν ένδειξη αποκατάστασης της δικαιοδοσίας που είχε ο Άρειος Πάγος πάνω σε όλους τους Αθηναίους ως προς την

⁸⁹ Worthington (1992), σ. 51.

⁹⁰ Σίγουρα γνωρίζουμε τον Δημάδη και τον Κηφισοφώντα μέσω αναφοράς του Δεινάρχου (Δειν. Κατὰ Δημοσθ. 45), παραμένει άγνωστο όμως αν τα ονόματα αυτά επιλέχθηκαν τυχαία μεταξύ των αιτουμένων την *ἀπόφασιν* ή είναι και τα μοναδικά.

⁹¹ Worthington (2001), σ. 51.

⁹² Taylor (2001b), σ. 156. Worthington (1992), σ. 215.

⁹³ Περί της υπόθεσης αυτής με εμπλεκόμενα πρόσωπα τον εκφωνητή του λόγου, τον Πιστία και τον Πυθοκλέα βλ. Carawan (1985), σ. 137.

παραβίαση του νόμου, ενώ δεν εγείρονταν για τα ίδια αδικήματα ούτε ήταν διαθέσιμες για όλες τις περιπτώσεις⁹⁴. Στην υπόθεση του Αρπάλου η έγερση της *ἀποφάσεως* κατατάσσεται στην πρώτη περίπτωση, καθώς, αφού έγινε η πρόταση για την έγερση της συγκεκριμένης διαδικασίας, η Εκκλησία με ψήφισμά της ανέθεσε στον Άρειο Πάγο τη διερεύνηση της υπόθεσης και την έκδοση σχετικού πορίσματος⁹⁵.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η διαδικασία της *ἀποφάσεως* την οποία επικαλείται ο Δημοσθένης και με βάση την οποία κηρύσσεται ένοχος δωροληψίας, δημιουργήθηκε με ψήφισμα που εισηγήθηκε ο ίδιος το 344/3⁹⁶. Ο Δημοσθένης είχε εισηγηθεί το ψήφισμα επικαλούμενος τον παραδοσιακό ρόλο του Αρείου Πάγου ως θεματοφύλακα των νόμων κατά τον έλεγχο των δημοσίων αξιωματούχων⁹⁷, καταφέροντας έτσι να εισηγηθεί τη διαδικασία της *ἀποφάσεως* χωρίς νομοθετική αναθεώρηση (*νομοθεσία*). Ο Δημοσθένης κατάφερε έτσι να δημιουργήσει ένα ακόμη όπλο εναντίον των πολιτικών του αντιπάλων βασιζόμενος στους υποστηρικτές του στον Άρειο Πάγο και το οποίο χρησιμοποιούσε τώρα αντιστρόφως προς υπεράσπιση του εαυτού του⁹⁸.

Ο Άρειος Πάγος όμως έκρινε μέσω της *ἀποφάσεως* του ένοχο τον Δημοσθένη και τους λοιπούς εισηγητές της *ἀποφάσεως*, προσθέτοντας μάλιστα στους ήδη γνωστούς από το σχετικό ψήφισμα εντολής προς τον Άρειο Πάγο και άλλους επιπλέον ενόχους⁹⁹. Η *ἀπόφασις* αυτή ήταν το μοναδικό τεκμήριο που ουσιαστικά διέθεταν οι κατηγοροί για την ενοχή των κατηγορουμένων. Φροντίζουν συνεπώς να παρουσιάζουν διαρκώς την

⁹⁴ Carawan (1985), σ. 125, MacDowell (1983), σ. 63.

⁹⁵ Worthington (1992), σ. 51.

⁹⁶ Phillips (2013), σσ. 466, 499-500.

⁹⁷ Ο Carawan (1985), σ. 127 ισχυρίζεται επιπλέον ότι ο Δημοσθένης ενδεχομένως να επικαλέστηκε και το ψήφισμα του Τεισαμενού του 403, το οποίο είχε αποδώσει στον Άρειο Πάγο αρμοδιότητες προστασίας της πολιτείας. Αυτό όμως το ενδεχόμενο μάλλον απορρίπτεται καθώς αναφορικά με το ψήφισμα του Τεισαμενού, όπως σώζεται μέσω ενός λόγου του Ανδοκίδου (Ανδ. *Περί των μυστηρίων*. 83-84) και το οποίο έχει υπ' όψιν του ο Carawan, έχουν τεκμηριωμένα υποστηριχθεί ενστάσεις αναφορικά με την αυθεντικότητά του. Το παρατιθέμενο ψήφισμα φαίνεται να έχει αντιφάσεις, προσθήκες και παραλείψεις συγκριτικά με την αμέσως προηγηθείσα διήγηση του Ανδοκίδου σχετικά με το περιεχόμενο του ψηφίσματος, αλλά και με τις πληροφορίες που παρέχονται από τον υπόλοιπο λόγο καθώς και από άλλες φιλολογικές και αρχαιολογικές πηγές. Πιο αναλυτικά βλ. Canepa & Harris (2017), σσ. 33-47.

⁹⁸ Carawan (1985), σ. 127. Οι πρωιμότερες κατηγορίες που ηγέρθησαν μέσω *ἀποφάσεων* κατά *πρόσταξιν* είναι η υπόθεση του Ανδοκίδου (στο πλαίσιο *δοκιμασίας* για τον Αισχίνη), του Προξένου (το 344/3) και του Χαριδήμου (το 338) στο πλαίσιο *δοκιμασίας* ή *εύθυνης* ενώπιον της Βουλής των Πεντακοσίων και πρόκειται για *ἀποφάσεις* κατά *πρόσταξιν* (Carawan (1985), σ. 128). Πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι η εισήγηση της αυταπαγγέλτου από τον Άρειο Πάγο έγερσης *ἀποφάσεως* (*αὐτή προελομένη*) για μέλη του Αρείου Πάγου είχε εισαχθεί νωρίτερα μέσω *νομοθεσίας* (Carawan (1985), σσ. 128-129).

⁹⁹ Carawan (1985), σ. 127 σημ. 31.

ἀπόφασιν ως αποδεικτικό της πράξης των κατηγορουμένων του οποίου η εγκυρότητα είναι αδιαμφισβήτητη, αποκλείοντας την ανάγκη για προσκόμιση οποιουδήποτε επιπλέον τεκμηρίου, καθιστώντας την ενοχή τους δεδομένη¹⁰⁰. Αν και η *ἀπόφασις* ανήκει στην κατηγορία των *κατὰ πρόσταξιν ἀποφάσεων*, ο Δείναρχος φροντίζει να εκμεταλλευτεί τη διαδικασία της *ἀποφάσεως* στην ολότητά της. Φέρει δηλαδή και παραδείγματα *ἀποφάσεων αὐτῶν προελομένων* (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 56), προκειμένου να αναδείξει την αυστηρότητα του Αρείου Πάγου ως προς τη δίωξη των αδικημάτων, ακόμη και των ἡσσονος σημασίας, αντιπαραβάλλοντάς την με την επιείκεια του δικαστηρίου στην επιβολή των ποινών, υπονοώντας έτσι την αυστηρότητα που θα πρέπει να δείξουν κατά την αντιμετώπιση της μείζονος σημασίας εκδικαζόμενης υποθέσεως¹⁰¹.

Εκτός όμως της *ἀποφάσεως*, η οποία είναι και η βασική διαδικασία δίωξης στην υπόθεση του Αρπάλου σύμφωνα με τους υπό εξέταση λόγους, υπήρχαν και άλλες διαδικασίες για τη δίωξη της δωροδοκίας, αναφορικά με ρήτορες ή/και αξιωματούχους. Πρόκειται για διαδικασίες που δεν αξιοποιήθηκαν σε αυτήν την υπόθεση και γι' αυτό δεν αναφέρονται, τουλάχιστον σε συνάρτηση με τις διαδικασίες δίωξης της συγκεκριμένης υπόθεσης, στους λόγους του Δεινάρχου και του Υπερείδου, παρά το γεγονός ότι το σύνολο των κατηγορουμένων απαρτιζόταν από ρήτορες, όπως ο Δημοσθένης, και αξιωματούχους σε σημαντικές θέσεις ευθύνης, όπως ο Φιλοκλής.

Σύμφωνα με την *Αθηναίων Πολιτεία* ([Αριστ.] *Αθην.Πολ.* 59.4), η διαδικασία που προβλεπόταν ήταν η *γραφὴ δῶρων* και θεωρείται ότι χρησιμοποιείτο προκειμένου να προσαχθούν σε δίκη τόσο οι αποδέκτες της δωροδοκίας όσο και οι δωροδόκοι¹⁰². Ηγειρόταν κατά κύριο λόγο εναντίον ρητόρων που πρότειναν ασύμφορα ή αντιφάσκοντα ψηφίσματα και νόμους¹⁰³. Η *γραφὴ δῶρων* είναι μια διαδικασία την οποία χρησιμοποιεί ο Δείναρχος σε μία μόνο περίπτωση (Δειν. *Κατά Αριστ.* 17), εναντίον ακριβῶς των υποκινημένων από δωροληψίες ρητόρων.

Δυνατότητα καταγγελίας αποδεκτών δωροδοκίας παρείχαν επίσης η *γραφὴ παρὰ πρέσβεις* που αφορούσε παραπτωματική συμπεριφορά πρέσβεων, η *γραφὴ προδοσίας*

¹⁰⁰ Βλ. παρακάτω σ. 120 της παρούσας, σχετικά με τον όρο δωροδόκος που συνηγορεί στην ίδια κατεύθυνση.

¹⁰¹ Carawan (1985), σ. 131.

¹⁰² Taylor (2001b), σ. 154.

¹⁰³ MacDowell (1983), σσ. 61-62.

και η γραφή κλοπής δημοσίων χρημάτων που αφορούσε την κατάχρηση δημοσίου χρήματος, δεδομένου ότι ως κάποιο βαθμό μπορούσαν να συνδεθούν με τη δωροδοκία, λειτουργώντας ως επιπρόσθετες προς την κύρια κατηγορία¹⁰⁴.

Η *εϋθύνη* αποτελούσε τη διαδικασία στην οποία ως υπόλογοι ετίθεντο μόνο αξιωματούχοι. Κατά το πρώτο μέρος της διαδικασίας αυτής, ένα σώμα δέκα *λογιστών* (με τη βοήθεια δέκα *συνηγόρων*) ήλεγχε τους λογαριασμούς που κατέθετε ο υπό εξέταση αξιωματούχος προκειμένου να διαπιστωθεί αν υπέκειντο σε κάποιου είδους οικονομικό αδίκημα: κλοπή/κατάχρηση, δωροδοκία, κακοδιαχείριση δημοσίων πόρων (*ἀδικιών*) (βλ. και [Αριστ.] *Αθην.Πολ.* 48.4-5, 54.2)¹⁰⁵. Η πρώτη αναφορά περί *λογιστών* στις πηγές τοποθετείται το 454 ή λίγο αργότερα, όταν το ταμείο της Αθηναϊκής Συμμαχίας μεταφέρθηκε στην Αθήνα, με την πιθανότητα προϋπαρξής ενός σώματος με τις ίδιες αρμοδιότητες ως μέρος της *εϋθύνης* και με το ίδιο όνομα να παραμένει άγνωστη. Σε κάθε περίπτωση, τα τρία προαναφερθέντα οικονομικά αδικήματα απαντούν ως ξεχωριστή κατηγορία έκνομων διοικητικών ενεργειών από τη δεκαετία του 430, καθώς τη δεκαετία του 420 η *εϋθύνη* ήδη αναγνωριζόταν από τους Αθηναίους ως εξέταση των λογιστικών αναφορών των αξιωματούχων με τους *λογιστάς* να απαρτίζουν το σώμα που διεξήγαγε τον έλεγχο αυτό¹⁰⁶. Κατά τη διαδικασία επίσης της *εϋθύνης* μπορούσε όποιος πολίτης ήθελε να απαγγείλει κατηγορία εναντίον του αξιωματούχου που εξεταζόταν για διάπραξη κάποιου οικονομικού αδικήματος (εδώ συγκαταλέγονται και η *γραφή δημοσίων χρημάτων* και η *γραφή ιερών χρημάτων* που αναφέρθηκαν παραπάνω). Οι *θεσμοθέται* εξέταζαν την κατηγορία και αποφάσιζαν αν θα προχωρούσαν σε δίκη¹⁰⁷. Ο Φιλοκλής θεωρητικά θα μπορούσε να είχε διωχθεί, σε ένα πρώτο επίπεδο τουλάχιστον, κατά τη διαδικασία της *εϋθύνης*, αν γίνει αποδεκτή μάλιστα η χρονολόγηση που τοποθετεί την άφιξη του Αρπάλου στο τέλος περίπου της στρατηγίας του και τη δικαστική υπόθεση να εγείρεται μετά το τέλος αυτής¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Taylor (2001b), σ. 155. Για τη διαδικασία της *γραφής* βλ. και Phillips (2013), σ. 466.

¹⁰⁵ Hashiba (2006), σ. 64, MacDowell (1983), σ. 58, MacDowell (2015), σσ. 262-265 και αναλυτικά περί της διαδικασίας της *εϋθύνης* βλ. Harrison (1971), σσ. 208-211 και σσ. 28-31 περί του σώματος των *λογιστών*.

¹⁰⁶ Hashiba (2006), σ. 66 και σημ. 20, 21.

¹⁰⁷ Phillips (2013), σ. 335.

¹⁰⁸ Ως σημείο χρονολόγησης για την άφιξη του Αρπάλου στην Αθήνα μπορεί να λειτουργήσει η κατοχή του αξιώματος του στρατηγού από τον Φιλοκλή, εντός δηλαδή του έτους 325/324, σύμφωνα με τη θητεία του επωνύμου άρχοντος. Το έτος του νέου επωνύμου άρχοντος (324/323) ξεκινούσε στις 22 Ιουλίου του 324. Ο Άρπαλος επομένως πρέπει να έφτασε στην Αθήνα το αργότερο στις 21 Ιουλίου του 324. Βλ. σημ. 76 της παρούσας για πηγές που εξετάζουν τη χρονολογική σειρά των γεγονότων στην υπόθεση.

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι σε επίπεδο νομικών διαδικασιών ο Δείναρχος αναφέρει επιπλέον και τη διαδικασία της *ἐπ' αὐτοφώρῳ* σύλληψης, με αναφορά στον καθένα από τους κατηγορούμενους της υπόθεσης (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 28, 54, 77, *Κατά Αριστ. β*)¹⁰⁹, μια διαδικασία στην οποία εμμένει λόγω της συχνής αναφοράς και για την οποία δεν γίνεται καμία νύξη από τον Υπερείδη, εγείροντας υποψίες για την αληθή υπόσταση του ισχυρισμού αυτού. Η έγερση άλλωστε της υπόθεσης έγινε, όπως προκύπτει, κατευθείαν μέσω *εἰσαγγελίας*, γεγονός που αντιβαίνει την *ἐπ' αὐτοφώρῳ* σύλληψη, καθώς τουλάχιστον στην περίπτωση της *ἐπ' αὐτοφώρῳ* σύλληψης στην κλοπή, έπεται η παράδοση στους *Ἐνδεκα* μέσω της διαδικασίας της *ἀπαγωγῆς*, της *ἐφηγήσεως* ή της *ἐνδείξεως*, όπου αν ο παραβάτης ομολογούσε την ενοχή του θανατωνόταν, διαφορετικά οδηγούνταν σε δίκη¹¹⁰, πιθανότατα μέσω *εἰσαγγελίας*. Καμία όμως από αυτές τις διαδικασίες που προηγούνταν της δίκης δεν αναφέρεται στον Δείναρχο και ούτε καλείται κάποιος από τους *Ἐνδεκα* ως μάρτυρας, για να καλύψει με αυτόν τον τρόπο και το κενό της πλήρους απουσίας μαρτύρων. Η *ἐπ' αὐτοφώρῳ* σύλληψη φαίνεται να είναι επίσης ασύμβατη με την ίδια τη φύση των συνθηκών διάπραξης μιας δωροδοκίας, εφόσον γίνεται σε συνθήκες άκρας μυστικότητας και οι πιθανότητες *ἐπ' αὐτοφώρῳ* σύλληψης είναι ελάχιστες¹¹¹. Μία πιθανότητα είναι να χρησιμοποιείται από τον Δείναρχο προκειμένου να τονιστεί το δραματικό στοιχείο στην αγόρευσή του, με μοναδική νομική βάση να αποτελεί η πιθανή διεύρυνση της ερμηνείας της φράσης «*ἐπ' αὐτοφώρῳ*» κατά τον 4^ο αιώνα συμπεριλαμβάνοντας όχι μόνο την κλοπή αλλά κάθε αξιόμεμπτη ενέργεια¹¹². Με αυτόν τον τρόπο ο Δείναρχος κατασκευάζει ένα ακόμη στοιχείο προκειμένου να καλύψει το κενό των μαρτύρων. Το συγκεκριμένο στοιχείο όμως με τη σειρά του απαιτεί την κατάθεση μαρτυρίας, οπότε η απουσία μαρτυριών ακυρώνει πρακτικά και τον παράγοντα της *ἐπ' αὐτοφώρῳ* σύλληψης, συνηγορώντας μαζί με την παράμετρο της αποκλειστικής του αναφοράς από τον Δείναρχο υπέρ του ότι είναι ένα αμιγώς κατασκευασμένο στοιχείο. Μια άλλη πιθανή προσέγγιση της επανειλημμένης παρουσίας της φράσης *ἐπ' αὐτοφώρῳ*, με αυξημένες πιθανότητες ισχύος στην υπό εξέταση υπόθεση, μπορεί να γίνει στο πλαίσιο της ερμηνείας της ως δηλωτικό του «προφανούς» της διάπραξης μιας εκνόμου πράξης. Όπως και σε άλλες περιπτώσεις στις οποίες γίνεται λόγος για *ἐπ' αὐτοφώρῳ* σύλληψη

¹⁰⁹ Harvey (1985), σ. 94.

¹¹⁰ Phillips (2013), σσ. 334-335.

¹¹¹ Βλ. και σσ. 20-21 της παρούσας.

¹¹² Worthington (1992), σ. 293 και τη σχετική παραπομπή από τον Harrison (1971), σ. 224, για τη διεύρυνση του πεδίου αναφοράς της φράσης *ἐπ' αὐτοφώρῳ*.

του δράστη χωρίς να υφίσταται σύλληψη ή μαρτυρίες για σύλληψη κατά την ίδια τη διάπραξη της εκνόμου ενέργειας, έτσι και στην περίπτωση της δωροδοκίας που εξετάζεται εδώ χρησιμοποιείται η φράση προκειμένου να δηλωθεί η προφανής/αδιαμφισβήτητη διάπραξη του αδικήματος που εδράζεται στην κατοχή του *corpus delicti*, δηλαδή των χρημάτων¹¹³. Αν ισχύει αυτή η πιθανότητα τότε και πάλι φαίνεται ότι ο Δείναρχος φρόντισε να αξιοποιήσει στους λόγους του ένα νομικό στοιχείο που μπορούσε να φανεί χρήσιμο στη συγκεκριμένη περίπτωση προς κάλυψη του κενού των μαρτύρων.

B. Το ποινικό πλαίσιο

Όσον αφορά το ποινικό πλαίσιο, προβλεπόταν πρόστιμο το οποίο αντιστοιχούσε στο δεκαπλάσιο του ποσού που δόθηκε ως δωροδοκία¹¹⁴. Πρόκειται για μια ποινή που αφορούσε τους αξιωματούχους αν κρίνονταν ένοχοι δωροδοκίας κατά την *εϋθύνην*¹¹⁵, όπως επίσης και όσους παραπέμπονταν σε δίκη κατόπιν *γραφής* ή *είσαγγελίας* ή *ἀποφάσεως*. Αν το πρόστιμο δεν πληρωνόταν εντός των καθορισμένων χρονικών ορίων, τότε ο ένοχος υπέκειτο σε καθεστώς οφειλέτη και συνακόλουθα σε *ἀτιμία*¹¹⁶, του απαγορευόταν δηλαδή η είσοδος σε ιερά, η ανάληψη αξιωμάτων και η παρουσία του στα δικαστήρια ως ενάγοντος ή η υπεράσπιση του εαυτού του ως εναγομένου, γεγονός που πολλές φορές οδηγούσε τον καταδικασθέντα σε αυτοεξορία. Εκτός του προστίμου υπήρχε και η θανατική ως πιθανή ποινή¹¹⁷, με άγνωστο όμως το εύρος της εφαρμογής της τουλάχιστον κατά τη διαδικασία της *εϋθύνης*¹¹⁸. Προτείνεται από τον

¹¹³ Για την ερμηνεία της φράσης *ἐπ' αὐτοφώρῳ* υπό αυτό το ερμηνευτικό πρίσμα βλ. αναλυτικά Harris (2006), σσ. 373-390 και ιδιαίτερα τις σσ. 382-383, όπου εξετάζεται το αδίκημα της δωροδοκίας σε περιπτώσεις που εντοπίζονται στον Δείναρχο.

¹¹⁴ [Αριστ.] *Αθην.Πολ.* 54.2, Phillips (2013), σ. 500, Harvey (1985), σ. 95, Wankel (1982), σ. 36.

¹¹⁵ Ο κατηγορος και ο κατηγορούμενος αξιολογούσαν ξεχωριστά το ύψος των δώρων και στη συνέχεια το δικαστήριο αποφάσιζε μεταξύ των δύο εκτιμήσεων (MacDowell (1983), σ. 59, MacDowell (2015), σ. 263).

¹¹⁶ Το καθεστώς της *ἀτιμίας* ήταν σε ισχύ μέχρι την αποπληρωμή του χρέους και κληροδοτούνταν στους απογόνους. Στην περίπτωση της δωροδοκίας, όπως και της κλοπής κατά την *εϋθύνην*, σε αντίθεση με όλα τα υπόλοιπα αδικήματα που επέσυραν πρόστιμο, το ποσό του τελευταίου δεν διπλασιαζόταν μετά την ενάτη πρυτανεία (MacDowell (1983), σσ. 70-71). Η *ἀτιμία* ως όρος όμως ενδεχομένως να μην περιελάμβανε μόνο την αφαίρεση πολιτικών δικαιωμάτων, καθώς επεβλήθη και σε μη Αθηναίο πολίτη (βλ. και Δημοσθ. *Φιλίπ. Γ'*, 41-45), δημιουργώντας ερωτήματα για το εύρος των απαγορεύσεων που συνεπαγόταν ο όρος αυτός. Περί του όρου *ἀτιμία* βλ. αναλυτικά και Harrison (1971), σσ. 169-177. Περί των προβλημάτων με τον όρο *ἀτιμία* στον νόμο *Κατά Μειδίου*. 113 βλ. Harris (2013a), σσ. 235-236.

¹¹⁷ Harvey (1985), σ. 95.

¹¹⁸ Taylor (2001b), σ. 155, Phillips (2013), σ. 500. Ο MacDowell (1983), σ. 62, συνδυάζοντας το περιεχόμενο των παραγράφων 60 του *Κατά Δημοσθένους* λόγου του Δεινάρχου και 17 του *Κατά Αριστογείτονος* υποστηρίζει ότι η θανατική ποινή αποτελούσε πιθανή ποινή τόσο για τους ρήτορες

Δημοσθένη ως εναλλακτική και επιβλητέα ποινή κατά την εκδικαζόμενη υπόθεση στο ψήφισμα με το οποίο εισηγείται και την έκδοση *ἀποφάσεως*¹¹⁹. Παραμένει αμφίβολο όμως το χρονικό σημείο πριν από την υπόθεση στο οποίο τυχόν θεσπίστηκε ως πιθανή ποινή για τη δωροδοκία καθώς και σε ποιές μορφές δωροδοκίας αφορούσε. Ο θάνατος ως μοναδική ποινή για δωροδοκία προβλεπόταν μόνο για την περίπτωση των δικαστών, οι οποίοι διώκονταν με *γραφὴ δεκασμοῦ*, και αφορούσε τόσο τον δωροδοκηθέντα όσο και τον δωροδόκο, γεγονός που δείχνει ότι η δωροδοκία δικαστών αποτελούσε για τους Αθηναίους τη χειρότερη μορφή δωροδοκίας¹²⁰. Η δίωξη μέσω *εἰσαγγελίας* ως *ἀγὼν τιμητὸς*¹²¹ σύμφωνα με ορισμένες πηγές μπορούσε να επισύρει την θανατική, που ήταν και η συνηθέστερη επιλογή, όπως επίσης και άλλες ποινές (δήμευση περιουσίας, ταφή εκτός Αττικής κ.λπ.)¹²². Οι δύο ρήτορες ωστόσο αναφέρουν μόνο το δεκαπλάσιο ἐπὶ του δωροδοκηθέντος ποσού πρόστιμο και τη θανατική ως ποινές για τη δωροδοκία. Από αυτές τις δύο εναλλακτικές, το πρόστιμο αναφέρεται εμφανώς λιγότερες φορές ως ποινή συγκριτικά με τη θανατική· είτε ως εναλλακτική με τη θανατική (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 60), είτε μόνη της ως ποινή για τη δωροδοκία (Δειν. *Κατὰ Ἀριστ.* 17, Ὑπερ. *Κατὰ Δημοσθ.* 24) δίνοντας στην πρώτη περίπτωση την εντύπωση ότι το πρόστιμο και η θανατική ποινή αποτελούσαν δύο εναλλακτικές που το δικαστήριο επέλεγε σύμφωνα με την υπόθεση, ενώ στη δεύτερη ότι το πρόστιμο αποτελεί τη βασική ποινή, υπονοώντας επομένως ότι η θανατική είναι προϊόν του σχετικού ψηφίσματος¹²³ για αυτήν την υπόθεση. Η πρώτη περίπτωση ποινής που επικαλείται ο Δείναρχος (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 60) σχετίζεται με την ποινική αντιμετώπιση των αξιωματούχων κατά την *εὐθύνην*. Αλλά και στην περίπτωση κατά την οποία αναφέρεται μόνο το πρόστιμο ως ποινή από τον Ὑπερείδη, πάλι γίνεται λόγος για τις ποινές κατά την *εὐθύνην* και μάλιστα για τις περιπτώσεις δωροδοκίας και κατάχρησης (*ἀδικίου*), επιχειρώντας μέσω της σύγκρισης του δεκαπλάσιου και διπλασίου προστίμου αντίστοιχα να τονίσει τη

όσο και για τους υπόλογους κατά την *εὐθύνην* αξιωματούχους. Ωστόσο, όπως παραδέχεται και ο ίδιος ο MacDowell, δεν υπάρχουν άλλες μαρτυρίες που να υποστηρίζουν αυτή τη θέση εξομοιώνοντας τις δύο περιπτώσεις δωροδοκίας και την ποινική τους αντιμετώπιση.

¹¹⁹ Περί του σχετικού ψηφίσματος βλ. σσ. 52-55 της παρούσας.

¹²⁰ Taylor (2001b), σ. 156, Wankel (1982), σσ. 35-36, Conover (2010), σσ. 282-285. MacDowell (1983), σσ. 63-69. Βλ. και Δημοσθ. *Κατὰ του στεφ. Β΄*. 26, όπου οι *γραφαί* που αφορούν συνομώτες, δωροδόκους και δωροδοκούμενους δικαστές και συνηγόρους κάθε δικαστηρίου και κάθε δίκης θα παραπέμπονται στους *θεσμοθέτας*. Βλ. και σσ. 101-102 με το λεξιλόγιο της δωροδοκίας που αφορά τον δικαστικό χώρο σύμφωνα με τη διαίρεση του Harvey.

¹²¹ Η ποινή ή το ύψος αυτής (σε περίπτωση προστίμου) δεν ήταν προκαθορισμένη αλλά καθοριζόταν από το δικαστικό σώμα (βλ. και Harrison (1971), σσ. 80-82 περί των όρων *ἀγὼν τιμητὸς* και *ἀτίμητος*).

¹²² Phillips (2013), σ. 465.

¹²³ Για το ψήφισμα βλ. σσ. 52-55 της παρούσας.

βαρύτητα της δωροδοκίας έναντι ενός άλλου οικονομικής φύσης αδικήματος. Αν και αναφέρονται και οι δύο στην ποινική αντιμετώπιση της δωροδοκίας κατά την *εϋθύνην*, μόνο ο Δείναρχος κάνει λόγο και για τον παράγοντα της θανατικής ποινής, ενώ η απουσία αυτού στην εκδοχή του Υπερείδου συμφωνεί και με τις πληροφορίες που παρέχει ο Αριστοτέλης ([Αριστ.] *Αθην. Πολ.* 54.2). Ενδεχομένως ο Δείναρχος να λαμβάνει υπ' όψιν του και την περίπτωση εγέρσης *είσαγγελίας* εναντίον του ενόχου αξιωματούχου ή κάποιον κοινό νόμο για ρήτορες και αξιωματούχους¹²⁴ που θα εφαρμοζόταν συμπληρωματικά με τις προβλέψεις της *εϋθύνης*.

Η περίπτωση κατά την οποία το πρόστιμο αναφέρεται μόνο του ως ποινή στον Δείναρχο αφορά τους ρήτορες σε συνάρτηση με τη *γραφὴν δῶρων*. Ο MacDowell ωστόσο διαβλέπει ότι και στον νόμο αυτό, αν και δεν αναφέρεται ρητώς, υφίσταται η θανατική ως εναλλακτική ποινή, βασιζοντας τη θέση του αυτή στη φράση «*κατὰ μόνου τούτου τῶν ἀδικημάτων*» και υποστηρίζοντας ότι υπήρχε ενιαία ποινική αντιμετώπιση απέναντι σε αξιωματούχους και ρήτορες αναφορικά με τη δωροδοκία¹²⁵. Πρόκειται όμως για μια πρόταση που πρέπει να αντιμετωπιστεί με αρκετή επιφύλαξη, καθώς αφενός η συγκεκριμένη φράση μπορεί να αποτελεί ρητορική υπερβολή, αφετέρου αν υφίστατο και η θανατική ως εναλλακτική ποινή σίγουρα θα την είχε εκμεταλλευτεί ο ρήτορας, εφόσον η βασική του επιδίωξη ήταν να εφαρμοστεί αυτή η ποινή. Το πιθανότερο είναι να αναφέρεται πράγματι σε μια τέτοια ποινική αντιμετώπιση της δωροδοκίας με πρόστιμο, προκειμένου απλώς να αναδείξει συγκριτικά στη βάση των προστίμων τη βαρύτητα της συγκεκριμένης πράξης έναντι άλλων. Επιπλέον, το πρόστιμο ως ποινή για τη δωροδοκία προβάλλεται και στο πλαίσιο ενός παραδείγματος τιμωρίας δωροδοκηθέντων, επισημαίνοντας απλώς το καταβληθέν ποσό του προστίμου και όχι την αναλογική σχέση μεταξύ ποσού δωροδοκίας και προστίμου (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 14), ενώ η ίδια αοριστία ως προς τον ακριβή καθορισμό του προστίμου υφίσταται και σε αναφορά ως προς το ποινικό πλαίσιο της εκδικαζόμενης υπόθεσης (Δειν. *Κατὰ Φιλοκλ.* 5), όπου όμως με βάση τις υπόλοιπες αναφορές εύκολα μπορεί να εννοηθεί ο λόγος 10:1.

Η θανατική ως ποινή προκρίνεται περισσότερες φορές, είτε πάλι μόνη της (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 18, 22, 40, 63, 65, 77, 84, *Κατὰ Αριστ.* 2, 3, 4, 11, 20 *Κατὰ Φιλοκλ.* 7), είτε ως εναλλακτική με το πρόστιμο (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 60, *Κατὰ Φιλοκλ.* 5). Αυτό το οποίο

¹²⁴ Βλ. στη συνέχεια τη θεωρία του MacDowell.

¹²⁵ MacDowell (1983), σσ. 60-62.

αξίζει να σημειωθεί είναι ότι πρώτον οι περισσότερες αναφορές στη θανατική ποινή δεν γίνονται σε συνδυασμό με τη χρηματική ποινή, επιδιώκοντας επομένως με αυτόν τον τρόπο ο ρήτορας να τονίσει την θανατική ως ποινή αποκλειστική ή τουλάχιστον πρωτεύουσα για την τιμωρία των ενόχων στη συγκεκριμένη υπόθεση. Δεύτερον, η ανάδειξη της θανατικής ποινής ως της πλέον κατάλληλης για τη συγκεκριμένη υπόθεση υποστηρίζεται και από τον προτρεπτικό χαρακτήρα των περισσοτέρων από τις περιπτώσεις κατά τις οποίες γίνεται αποκλειστική αναφορά στη θανατική ποινή (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 18, 22, 77, *Κατά Αριστ.* 3, 4, 11, 20, *Κατά Φιλοκλ.* 7). Τρίτον, ενώ το χρηματικό πρόστιμο ως ποινή εντοπίζεται και στους δύο συγγραφείς, η θανατική ποινή ως μέσο τιμωρίας της δωροδοκίας και των ενόχων στην υπόθεση του Αρπάλου προβάλλεται αποκλειστικά από τον Δείναρχο. Η απουσία έστω και μίας αναφοράς στη θανατική ποινή από τον Υπερείδη ενδεχομένως να οφείλεται σε διαφορά τακτικής μεταξύ των δύο συγγραφέων ως προς την εκμετάλλευση του συγκεκριμένου δεδομένου, με τον Δείναρχο να δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στο στοιχείο της ποινικής αντιμετώπισης της υπόθεσης, γεγονός το οποίο σχετίζεται και με την αυξημένη αξιοποίηση του ψηφίσματος μέσω του οποίου οριοθετήθηκε το ποινικό πλαίσιο της υπόθεσης από τον Δείναρχο¹²⁶. Πάντοτε όμως υπάρχει και το ενδεχόμενο η απώλεια αυτή να οφείλεται στην απουσία του σχετικού χωρίου από τον λόγο του Υπερείδου εξαιτίας της αποσπασματικής μορφής της παράδοσής του.

Τα δικαστήρια ωστόσο, ως προς την κρίση τους δεν ήταν ιδιαίτερα σκληρά, τηρώντας επιφυλακτική στάση, καθώς, λόγω της ιδιομορφίας της δωροδοκίας ως αδικήματος¹²⁷ και της σκληρότητας των ποινών¹²⁸, η ευθύνη ήταν μεγάλη και το ποσοστό δικαστικής πλάνης υψηλό. Οι αποφάσεις συνεπώς ήταν πολλές φορές αθωωτικές ή σε περίπτωση ενοχοποιητικής ετυμηγορίας δεν εφαρμοζόταν η σκληρότερη ποινή που μπορούσε να επιλεγεί¹²⁹. Η τελική ετυμηγορία, δηλαδή, δεν απέρριε αποκλειστικά από την κατά γράμμα εφαρμογή του νόμου, αλλά ήταν συνισταμένη της ηθικής, του νόμου υπό το πρίσμα των γραπτών του επιταγών, του νόμου υπό το πρίσμα της εφαρμογής του και της κοινής πρακτικής που ηκολουθείτο σε ανάλογες υποθέσεις. Ο Υπερείδης μάλιστα ψέγει τα δικαστήρια για την επιείκειά τους αυτήν, επισημαίνοντας ότι οι ρήτορες και

¹²⁶ Βλ. παραπάνω στην ίδια παράγραφο που όλες οι αναφορές για τη θανατική ποινή εντοπίζονται σε λόγους του Δεινάρχου.

¹²⁷ Βλ. το Κεφάλαιο 1 της παρούσας.

¹²⁸ Ειδικά στην περίπτωση της υπόθεσης του Αρπάλου που ακόμη και η θανατική ποινή ήταν πιθανή.

¹²⁹ Harvey (1985), σ. 109.

οι στρατηγοί πλουτίζουν όχι εξαιτίας της ελαστικότητας των νόμων, αλλά της γενναιοδωρίας των δικαστηρίων και της κοινής γνώμης (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 24-25)¹³⁰. Αλλά και στην παρούσα υπόθεση, αν και η εφαρμογή της θανατικής ποινής δικαιολογείτο με πρωτοβουλία των ίδιων των κατηγορουμένων μέσω του σχετικού ψηφίσματος¹³¹ και παρά την κρισιμότητα της υπόθεσης σε συνάρτηση με τα ιστορικά δεδομένα της εποχής, κανένας από τους κατηγορουμένους δεν καταδικάστηκε σε θάνατο. Είναι γνωστό ότι ο Φιλοκλής, ο Δημάδης και ο Δημοσθένης¹³² καταδικάστηκαν σε καταβολή προστίμου και μάλιστα όχι ανάλογη των νομοθετικών επιταγών 10:1, ενώ ο Αριστογείτων αθωώθηκε. Η μη καταδίκη σε θάνατο φανερώνει αυτή τη διστακτικότητα του δικαστηρίου απέναντι στην εκδίκηση μιας δωροδοκίας, ενώ η διαφορετική αντιμετώπιση των κατηγορουμένων αποτελεί σημαντική ένδειξη πιθανού πολιτικού παρασκηνίου με στόχο συγκεκριμένα πρόσωπα¹³³.

Εκτός όμως από το καθαρά ποινικό υπήρχε και το αποτρεπτικό πλαίσιο του αθηναϊκού δικαίου απέναντι στη δωροδοκία. Η ανάληψη και άκαμπτη ποινικοποίηση κάθε είδους δωροδοκίας θα στρεφόταν εναντίον ενός μεγάλου μέρους πολιτών, δεδομένης της μεγάλης διάδοσής της σε όλο το φάσμα του δημοσίου βίου και της εξίσου διευρυμένης άνεσης που παρείχε το αθηναϊκό δικονομικό σύστημα στην έγερση κατηγοριών. Η προληπτική αποτροπή επομένως της δωροδοκίας αποτελούσε τη μοναδική λύση. Οι άρχοντες επί παραδείγματι ορκίζονταν ότι δεν θα δέχονταν δωροδοκίες, διαφορετικά υποχρεούνταν να αφιερώσουν ένα χρυσό άγαλμα ([Αριστ.] *Αθην.Πολ.* 7.1, 55.5)¹³⁴. Η επιλογή των αξιωματούχων επίσης, υπακούοντας κατά το δυνατόν στις αρχές της ισονομίας και της δικαιοσύνης, ενείχε σε μεγάλο βαθμό το απρόβλεπτο του τυχαίου της εκλογής, ενώ οι κάτοχοι των περισσότερων αξιωμάτων άλλαζαν σε ετήσια βάση και η απόφαση λαμβανόταν σε πολλές περιπτώσεις αναγκαστικά από ένα σύνολο αξιωματούχων. Όσον αφορά δε τα δικαστήρια, αφενός εφαρμοζόταν μια διαδικασία η οποία ίσχυε από τις αρχές του 4^{ου} αιώνα και κατά την οποία οι δικαστές για την κάθε υπόθεση επιλέγονταν την ημέρα εκδίκησης της υπόθεσης, αφετέρου ο αριθμός των

¹³⁰ Βλ. και Hill (2013), σ. 582.

¹³¹ Βλ. σσ. 52-55 της παρούσας.

¹³² Περί του ζητήματος του προστίμου που επεβλήθη στον Δημοσθένη βλ. σ. 31 της παρούσας.

¹³³ Βλ. και μαρτυρίες από τη δεύτερη επιστολή του Δημοσθένους σημ. 164 της παρούσας.

¹³⁴ Harvey (1985), σ. 95. Conover (2010), σ. 254 και σημ. 2. Η σημασία του όρκου των αξιωματούχων είχε ακόμη μεγαλύτερη σημασία κατά την αρχαϊκή περίοδο, όταν ο Άρειος Πάγος αποτελούσε το μοναδικό όργανο τιμωρίας των αξιωματούχων, ένα σώμα το οποίο συνίστατο από πρώην άρχοντες και ως εκ τούτου η αντιμετώπισή των παραπτωμάτων θα ήταν επιεικέστερη (Hashiba (2006), σ. 75).

δικαστών ήταν πάντα μεγάλος¹³⁵. Τα στοιχεία αυτά συνιστούσαν επίσης παράγοντες που καθιστούσαν πρακτικά τη δωροδοκία δύσκολη και λειτουργούσαν ως αντικίνητρα για τους δωροδόκους. Πλην των γενικών αυτών μέτρων που κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα περιπτώσεων, υπήρχαν και μεμονωμένα προληπτικά μέτρα που λαμβάνονταν κατά περίπτωση με χαρακτηριστικότερο το παράδειγμα του Αρθμίου του Ζηλείτου (Δειν. *Κατά Αριστ.* 24-26)¹³⁶, ενός δηλαδή μη Αθηναίου που καταδικάστηκε προληπτικά με ψήφισμα σε *άτιμία*¹³⁷, επειδή έφερε χρυσό από τους Πέρσες στην Πελοπόννησο. Αν και δεν ήρθε στην Αθήνα θεωρήθηκε επικίνδυνος ως πιθανός δωροδόκος και επομένως διασπαστικός και φιλομηδικός παράγοντας επικίνδυνος για τις ελληνικές πόλεις. Τόσο ο Δείναρχος όσο και άλλοι ρήτορες χρησιμοποιούν το συγκεκριμένο παράδειγμα στο πλαίσιο του ρητορικού μοτίβου των ενδόξων προγόνων, τους οποίους επαινούν στην προκειμένη περίπτωση για την αποτελεσματικότητα και την αμεσότητα των ενεργειών τους στην πάταξη της δωροδοκίας, λειτουργώντας όμως και ως υπόθεση-παράδειγμα προς μίμηση στο πλαίσιο της ρητορικής της δωροδοκίας¹³⁸. Το μοτίβο αυτό επανέρχεται στον Δείναρχο μέσα στον ίδιο λόγο κατά την παράθεση νομοθεσιών και ποινών που είχαν θεσπιστεί στο παρελθόν κατά της δωροδοκίας (Δειν. *Κατά Αριστ.* 16-17)¹³⁹.

Όσον αφορά τέλος τον δωροδόκο, όπως η περίπτωση του Ζηλείτου, δεν φαίνεται να υπάρχει συγκεκριμένος νόμος ή ψήφισμα που να αφορά τη συγκεκριμένη κατηγορία εν γένει. Η αντιμετώπιση γινόταν μάλλον κατά περίπτωση, όπου κρινόταν απαραίτητο, όπως το ψήφισμα εναντίον του Αρθμίου που προαναφέρθηκε. Άλλωστε οι κατηγορίες που αφορούν την ενεργητική δωροδοκία είναι πολύ πιο σπάνιες από αυτές που αφορούν την παθητική, εμφανίζονται αρκετά αργότερα στις πηγές και πρόκειται συνήθως για περιπτώσεις δωροδοκίας δικαστηρίων, όπως η περίπτωση του Ανύτου το 409¹⁴⁰. Η μόνη πρόβλεψη που θεωρητικά υφίσταται σε νομικό πλαίσιο σχετικά με την

¹³⁵ Taylor (2001b), σσ. 157-158, Guinagh (1934), σ. 169, MacDowell (1983), σσ. 64-65.

¹³⁶ Το παράδειγμα του Αρθμίου, αναγνωρίζουν ως παράδειγμα αυστηρότητας απέναντι στη δωροδοκία τόσο ο Δείναρχος, όσο και ο Αισχίνης (Αισχιν. *Κατά Κτησιφ.* 258-9) αλλά και ο Δημοσθένης (Δημοσθ. *Φιλίπ. Γ'*, 41-45, *Περί της παραπρεσβ.* 271-5). Βλ. και Hashiba (2006), σ. 72, σημ. 44.

¹³⁷ Περί της *άτιμίας* ως ποινής αποκλειστικά για τη δωροδοκία βλ. παραπάνω σ. 31.

¹³⁸ Βλ. τη σχετική υποενότητα σ. 94 κ.ε. της παρούσας, για τις κυριότερες υποθέσεις (αντι)παράδειγματα.

¹³⁹ Harvey (1985), σ. 101 και σημ. 85. Βλ. και Worthington (1992), σσ. 309-312.

¹⁴⁰ Το παράδειγμα του Ανύτου προβάλλεται από τον Διόδωρο Σικελιώτη (Διοδ. 13.64.6) και τον Αριστοτέλη ([Αριστ.] *Αθην. Πολ.* 27.5). Ο Άνυτος είχε σταλεί επικεφαλής 30 πλοίων προς υποστήριξη των Μεσσηνίων στην Πύλο. Εξαιτίας όμως των καιρικών συνθηκών ο Άνυτος δεν κατάφερε να φτάσει στην Πύλο και επέστρεψε στην Αθήνα, όπου κατηγορήθηκε για προδοσία ως υπαίτιος για την ανακωχή των Μεσσηνίων που επακολούθησε. Το δικαστήριο τον αθώωσε. Η πεποίθηση όμως πως ο Άνυτος

ενεργητική δωροδοκία, υπάρχει στον γενικό εκείνο νόμο για τη δωροδοκία που εντοπίζεται στον *Κατά Μειδίου* λόγο του Δημοσθένους (Δημοσθ. *Κατά Μειδίου*. 113), ο οποίος αφορά σε ενεργητική δωροδοκία εις βάρος της πόλεως ή πολίτη¹⁴¹. Ωστόσο, οι πληροφορίες που παρέχονται από τον νόμο αυτό δεν μπορούν να ληφθούν υπ' όψιν, καθώς όπως έχει επισημανθεί από τον Harris ο συγκεκριμένος νόμος αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη και όχι μέρος του αυθεντικού κειμένου¹⁴². Οι δε νόμοι που αναφέρονται στη δωροδοκία αξιωματούχων ([Αριστ.] *Αθην. Πολ.* 54.2) και ρητόρων (Δειν. *Κατά Αριστ.* 17) επηρεάζουν μόνο όσους λαμβάνουν δωροδοκία¹⁴³. Στα σωζόμενα επομένως νομικά δεδομένα δεν εντοπίζεται κάποια διάταξη αναφορικά με τη δίωξη του δωροδόκου.

Συνολικά πάντως μπορεί να παρατηρηθεί πως η αποδοτικότητα των προληπτικών και κατασταλτικών μέτρων που είχαν ληφθεί από το αθηναϊκό κράτος μάλλον δεν ήταν ιδιαίτερα ικανοποιητική και η ανησυχία για τη δωροδοκία ήταν διαρκής. Αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι σε όλες τις περιόδους της αθηναϊκής ιστορίας θεσμοθετούνταν διαρκώς νέοι νόμοι με σκληρές ποινές για το ζήτημα της δωροδοκίας, αναθεωρούνταν ή γίνονταν προσθήκες στους ήδη υπάρχοντες. Η φύση της δωροδοκίας άλλωστε ήταν τέτοια που επέτρεπε την εύκολη διάπραξή της υπό συνθήκες δύσκολα ανιχνεύσιμες, καθιστώντας συνεπώς μειωμένη την απόδοση των σχετικών μέτρων και συνακόλουθα αναξιόπιστη την κείμενη νομοθεσία για την πάταξη του αδικήματος στη συνείδηση του αθηναϊκού δήμου¹⁴⁴, ενώ σε αυτό συνέτεινε και η εύκολη έγερση σχετικών κατηγοριών καθώς και η δικαστική επιείκεια που επισημάνθηκε προηγουμένως.

αθωώθηκε επειδή δωροδόκησε το δικαστήριο δεν ευσταθεί σύμφωνα με τον Harris, καθώς αφενός στο αθηναϊκό δικαστικό σύστημα υπήρχαν επαρκείς μηχανισμοί που απέτρεπαν τη δωροδοκία, αφετέρου η δικαιολόγηση ότι οι καιρικές συνθήκες δεν επέτρεψαν την προσέγγιση της Πύλου ενδεχομένως να ήταν αρκετή για να απαλαχθεί ο Άνυτος των κατηγοριών. Ανάλογες περιπτώσεις αθώωσης αφορούσαν και σε περιπτώσεις τριηράρχων, όπως και στην περίπτωση των στρατηγών στις Αργινούσες. Πιο αναλυτικά βλ. Harris (2013b), σσ. 298-300.

¹⁴¹ Βλ. και σσ. 9, 26, 31, Hashiba (2006), σ. 69, Kulesza (1995), σ. 36, Conover (2010), σ. 281.

¹⁴² Για τον συγκεκριμένο νόμο έχει υποστηριχθεί από τον Harris (2013a) ότι αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη στον λόγο, καθώς φαίνεται ότι εντάσσεται σε έναν λόγο που και άλλα νομοθετικά τεκμήρια που εντοπίζονται σε αυτόν δεν είναι αυθεντικά, βρίσκεται σε αναντιστοιχία με το περιεχόμενο των προηγουμένων και επομένων παραγράφων και ο συσχετισμός του με τα νομοθετικά δεδομένα της εποχής κρίνεται προβληματικός. Πιο αναλυτικά βλ. Harris (2013a), σσ. 233-236.

¹⁴³ Φαίνεται ότι το να λαμβάνει κανείς δωροδοκία θεωρείτο μεγαλύτερη αδυναμία από το να βρίσκεται στη θέση του δωροδόκου. Ο Αισχίνης επί παραδείγματι κατηγορούσε αποκλειστικά τους Αθηναίους που έλαβαν δώρα στις σχετιζόμενες με τον Φίλιππο δωροδοκίες, ενώ σύμφωνα με τον Θουκυδίδη ο Περικλής θεωρείται *άδωρότατος* επειδή ποτέ δεν δωροδοκήθηκε, παρά το ότι ο ίδιος βρέθηκε στη θέση του δωροδόκου και το ίδιο ισχύει και για τον Λύσανδρο (Harvey (1985), σ. 81, βλ. και σσ. 16-17 της παρούσας περί των *άδωροδόκητων*, σύμφωνα με την παράδοση, ανδρών).

¹⁴⁴ Harvey (1985), σ. 95.

Γ. Τα ψηφίσματα

Ένα από τα θεσμικά δεδομένα που συνδέονται με τη δωροδοκία της συγκεκριμένης υπόθεσης και αξιοποιούνται ως *πίστεις* είναι τα ψηφίσματα που εισηγήθηκε ο Δημοσθένης πρωτίστως και άλλοι από τους κατηγορούμενους. Ο Δείναρχος και ο Υπερείδης προβάλλουν αυτά τα ψηφίσματα σε αντίστιξη με τις πράξεις των κατηγορουμένων, οι οποίες έρχονται να αναιρέσουν την προαίρεση δικαίου και διαφάνειας που υποτίθεται ότι πρέσβευαν οι προτάσεις αυτών των ψηφισμάτων. Μια απλή παράθεση άλλωστε αυτών των ψηφισμάτων εν είδει *άτέχνων πίστεων*, χωρίς την παρουσίασή τους μέσα από τον ερμηνευτικό φακό των ρητόρων, θα λειτουργούσε ουδέτερα ή ακόμη και υπέρ των κατηγορουμένων δείχνοντας πως οι ίδιοι εισηγήθηκαν με καλή προαίρεση τα ψηφίσματα αυτά χωρίς να υφίσταται το κίνητρο οποιασδήποτε πολιτικής πλεκτάνης και δωροληψίας.

Το πρώτο ψήφισμα αφορούσε στη διαχείριση του Αρπάλου και των χρημάτων που είχε φέρει, του οποίου η εισηγήση αποδίδεται μόνο στον Δημοσθένη. Σύμφωνα με αυτό τα χρήματα που είχε φέρει ο Άρπαλος θα φυλάσσονταν στην Ακρόπολη, μέχρι να γίνει γνωστή η στάση του Αλεξάνδρου. Επίσης ο Άρπαλος θα ετίθετο υπό φύλαξη γνωστοποιώντας το ποσό που είχε φέρει μαζί του, ενώ θα αποστελλόταν και πρεσβευτική αποστολή στον Αλέξανδρο προκειμένου να συνεννοηθούν τις επόμενες κινήσεις διαχείρισης της υπόθεσης¹⁴⁵. Μια ειδική επίσης επιτροπή είχε οριστεί για την εποπτεία της διαδικασίας μεταφοράς και φύλαξης των ποσών, συμπεριλαμβανομένου του Δημοσθένους (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 70, 89, Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 8-9, 12, 19)¹⁴⁶. Το ψήφισμα αυτό ενδεχομένως αποτελεί ένδειξη της μετριοπαθούς στάσης του Δημοσθένους απέναντι στις εξελίξεις, καθώς με τη λύση που πρότεινε διαφύλαττε τα συμφέροντα του Αλεξάνδρου, έδινε την εντύπωση στον αθηναϊκό *δήμον* ότι η κατάσταση βρισκόταν υπό τον έλεγχο του τελευταίου και παράλληλα έδινε τον απαραίτητο χρόνο στον Άρπαλο να αντιληφθεί ότι τα σχέδιά του δεν θα καρποφορούσαν ώστε να αποσυρθεί από την Αθήνα¹⁴⁷. Η ευθύνη μάλιστα που προέκυπτε από αυτό το ψήφισμα για τον Δημοσθένη, για το οποίο και ήταν υπόλογος και στην αντιμακεδονική και στη φιλομακεδονική παράταξη, επανέρχεται διαρκώς

¹⁴⁵ Περί του ποσού βλ. παρακάτω τα στοιχεία στη σχετική ενότητα σ. 57 κ.ε. Βλ. και Worthington (1992), σ. 45.

¹⁴⁶ Badian (1961), σ. 32.

¹⁴⁷ Adams (1901), σσ. 135-136.

στους λόγους εναντίον του¹⁴⁸. Οι δύο ρήτορες γνώριζαν ότι η μετριοπαθής πολιτική που ακολουθούσε ο Δημοσθένης τον έφερνε αντιμέτωπο τόσο με τον παραδοσιακό εχθρό του στο πλαίσιο της αθηναϊκής πολιτικής, τη φιλομακεδονική παράταξη, όσο και με τη ριζοσπαστική πτέρυγα της δικής του παράταξης¹⁴⁹.

Φροντίζουν να φέρουν στην επιφάνεια στοιχεία του ψηφίσματος, τα οποία και παρουσιάζουν αντιστικτικά με τη δωροδοκία για την οποία κατηγορείται, ισχυριζόμενοι ότι η εφαρμογή του ψηφίσματος που ο ίδιος εισηγήθηκε ανατρέπεται πρωτίστως από τον ίδιο μέσω της δωροληψίας στην οποία ενεπλάκη¹⁵⁰. Ο Δείναρχος και στις δύο περιπτώσεις αναφοράς στο συγκεκριμένο ψήφισμα (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 70, 89), τονίζει τον παράγοντα της φύλαξης των χρημάτων για τον Αλέξανδρο και της ευθύνης που συνακόλουθα έφερε η πόλη απέναντί του, ισχυριζόμενος ότι ο Δημοσθένης αφενός μέσω αυτού του ψηφίσματος ενέπλεκε την πόλη σε μία υπόλογη κατάσταση απέναντι στον Αλέξανδρο, αφετέρου μέσω της δωροδοκίας στη συνέχεια την εξέθετε και εξασθενούσε τη θέση της απέναντί του, ενώ χρέωνε και το σύνολο των πολιτών με τα έξοδα κάλυψης των απόντων ταλάντων, μια θέση που έχει εκτενέστερα αναπτυχθεί λίγο νωρίτερα (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 68¹⁵¹). Ο Υπερείδης (*Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 8-9) δίνει περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με το ψήφισμα, αναφέροντας ότι ο Δημοσθένης εισηγήθηκε τόσο τη φύλαξη των χρημάτων όσο και του Αρπάλου, διευκρινίζοντας τις συνθήκες υπό τις οποίες προτάθηκε το συγκεκριμένο ψήφισμα, μετά δηλαδή από την άφιξη των απεσταλμένων του Φιλοξένου και το αίτημά του για έκδοση του Αρπάλου, και επισημαίνοντας ότι τα χρήματα μεταφέρθηκαν στην Ακρόπολη την επομένη της άφιξης του Αρπάλου καθώς και ότι κατά τη διάρκεια της συνέλευσης θα γνωστοποιείτο το ποσό που είχε φέρει αυτός μαζί του¹⁵². Κατά την

¹⁴⁸ Περί της ευθύνης αυτής που έφερε ο Δημοσθένης λόγω της μεγάλης σημασίας της υπόθεσης βλ. και σ. 30 της παρούσας.

¹⁴⁹ Περί της διάστασης απόψεων εντός της αντιμακεδονικής παράταξης βλ. σσ. 23, 31-33 της παρούσας και Worthington (1985), σ. 231.

¹⁵⁰ Πρόκειται για έναν παράγοντα ο οποίος στο ευρύτερο πλέγμα της επιχειρηματολογίας συνδέεται με την προδοσία της πόλης και με την αξιοπιστία του Δημοσθένους ως πολιτικού (περί της προδοσίας και της αναξιοπιστίας του δωροδοκούμενου βλ. και σσ. 64-72, 81-84 της παρούσας).

¹⁵¹ Πρόκειται για μια θέση στο πλαίσιο της τακτικής της κινδυνολογίας για πιθανά αντίποινα από τον Αλέξανδρο (βλ. Worthington (1992), σ. 232). Τελικά αντίποινα δεν υπήρξαν, ωστόσο αυτό δεν αναιρεί την υπόσταση που ενδεχομένως θα είχε στην εντύπωση του κοινού μια τέτοια θέση το 324, εν μέσω κρίσιμων συνθηκών για την Αθήνα.

¹⁵² Στο πλαίσιο της ίδιας συνέλευσης προτάθηκε το ψήφισμα, ενεκρίθη και γνωστοποιήθηκε το ποσό μέσω του Μνησιθέου (βλ. και σημ. 166 της παρούσας). Η δε σύλληψη του Αρπάλου έγινε αυθημερόν της συνέλευσης και η μεταφορά των χρημάτων την επόμενη μέρα, με τον Άρπαλο να μην έχει πρόσβαση στα χρήματα. Αν ο Άρπαλος κατά την πρώτη διανυκτέρευση του ήταν ελεύθερος και είχε

παράθεση αυτών των στοιχείων, ο Υπερείδης επικεντρώνεται επίσης στο να επισημάνει τον κίνδυνο αντιποίνων από την πλευρά του Αλεξάνδρου, ο οποίος ως έναν βαθμό ήταν ενυπόστατος¹⁵³ και οφειλόταν κατ' ουσίαν στο ότι ενεπλάκη η πόλη σε αυτήν την υπόθεση και επιπλέον, ερμηνεύει την παράμετρο του ψηφίσματος περί γνωστοποίησης του ποσού, ως μέσου με το οποίο ο Δημοσθένης επιχείρησε να μάθει το ποσό, προκειμένου να προσχεδιάσει τον χρηματισμό του.

Το δεύτερο ψήφισμα εισήχθη στο πλαίσιο της κατηγορίας για εμπλοκή ορισμένων επιφανών προσωπικοτήτων στην υπόθεση χρηματισμού από τον Άρπαλο μετά την απόδραση του τελευταίου, με εισηγητές τον Δημοσθένη και κάποιους άλλους από τους κατηγορουμένους και αφορούσε στην ανάθεση των ερευνών στον Άρειο Πάγο για την εξεύρεση των ενόχων και των δωροδοκηθέντων ποσών (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 61-62, Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 2)¹⁵⁴. Μέσω αυτού του ψηφίσματος η ενοχή του Δημοσθένους και άλλων που είχαν κατηγορηθεί σε πρώτο στάδιο ετίθετο προσωρινά σε αμφιβολία, μέχρι την έκδοση *ἀποφάσεως*¹⁵⁵ από τον Άρειο Πάγο, όπου κατόπιν ερευνών που θα διεξήγαγε θα γνωστοποιούσε τελεσίδικα τα ονόματα των κατηγορουμένων. Μετά την έκδοση του πορίσματος του Αρείου Πάγου η Εκκλησία θα αποφάσιζε αν, σε περίπτωση που το πόρισμα του Αρείου Πάγου έκρινε ενόχους τους κατηγορουμένους, θα καθόριζε η ίδια την ποινή ή θα παρέπεμπε την υπόθεση σε δικαστήριο. Παράλληλα, στο πλαίσιο αυτού του ψηφίσματος, οι εισηγητές του πρότειναν για τον εαυτό τους τη θανατική ποινή αν κρίνονταν ένοχοι¹⁵⁶. Τόσο ο Δείναρχος όσο και ο Υπερείδης απομονώνουν και προβάλλουν αυτήν την πτυχή του ψηφίσματος κατά κύριο λόγο, φέροντας στην επιφάνεια το στοιχείο της προταθείσης ποινής και της ταυτότητας των εισηγητών του ψηφίσματος, προκειμένου πρώτον, να επιτύχουν την επιβολή της θανατικής ποινής, παρουσιάζοντάς την ως επιθυμία κατ' ουσίαν των ίδιων των κατηγορουμένων και δεύτερον, να τονίσουν τον αναξιόπιστο και αντιφάσκοντα χαρακτήρα της δημόσιας εικόνας τους και της πολιτικής τους, που προκύπτει μέσα από την άρνησή τους να δεχτούν την τιμωρία που οι ίδιοι πρότειναν (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 4, 7-8, 61-62, 63, 83-84, 86, 104, 108, *Κατά Φιλοκλ.* 2, 5, 16, 21, Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 1, 2, 34).

πρόσβαση στα χρήματα θα είχε προβεί στις απαραίτητες δωροδοκίες, ώστε να δραπετεύσει εκείνη τη νύχτα (Worthington (1985), σ. 232).

¹⁵³ Βλ. σχετικά Whitehead (2001), σ. 389-390.

¹⁵⁴ Βλ. και Badian (1961), σ. 33 και Adams (1901), σσ. 147-149.

¹⁵⁵ Περί της διαδικασίας της *ἀποφάσεως* βλ. παραπάνω σσ. 38-40 της παρούσας.

¹⁵⁶ Worthington (1992), σ. 51.

Ως προς το στοιχείο των υπευθύνων για την εισήγηση του ψηφίσματος και κυρίως της ποιής, προκρίνονται ιδιαιτέρως τα πρόσωπα του Δημοσθένους και του Φιλοκλέους (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 1, 8, 61, 63, 83-84, 86, 104, 108, *Κατά Φιλοκλ.* 2, 5, 16, 21, Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 1, 2). Μια τέτοια πρόκριση σε ένα πρώτο επίπεδο είναι αναμενόμενη, δεδομένου ότι και οι τρεις από τους τέσσερις υπό εξέταση λόγους αφορούν αυτά ακριβώς τα πρόσωπα. Σε ένα δεύτερο επίπεδο όμως οι ρήτορες ενδεχομένως να επιχειρούν να αναδείξουν το σημαντικό μερίδιο ευθύνης που φέρουν αυτά τα συγκεκριμένα πρόσωπα ως προς την εξέλιξη της υποθέσεως εις βάρος τους, ένας παράγοντας συμβατός και με τη σημαντική τους θέση στην αθηναϊκή δημόσια ζωή, και να προκρίνουν αφενός την εξάντληση της αυστηρότητας απέναντι σε αυτούς τους δύο άνδρες (αφαιρώντας έτσι και δύο σημαντικούς αντιπάλους από το πολιτικό σκηνικό), αφετέρου τον ιθύνοντα ρόλο που διαδραμάτισαν σε σύγκριση με τους υπολοίπους κατηγορουμένους, εφόσον έλαβαν την πρωτοβουλία εισήγησης αυτού του ψηφίσματος. Στο πλαίσιο της προσπάθειάς τους για ανάδειξη των στοιχείων αυτών, χρησιμοποιώντας τα ψηφίσματα όχι ως αντικειμενικά δεδομένα, αλλά ως βάση για τη σύνθεση ενοχοποιητικού κλίματος γύρω από τους κατηγορουμένους, υποπίπτουν και σε αντιφάσεις, οι οποίες στο πλαίσιο μιας εκφώνησης ενός λόγου, χωρίς τη γραπτή κατάθεση της επιχειρηματολογίας, δεν καθίσταντο εύκολα αντιληπτές. Μία από τις βασικές αντιφάσεις είναι η ρητή επίρριψη ευθύνης αποκλειστικά σε ένα πρόσωπο, συγκεκριμένα τον Δημοσθένη (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 61), χωρίς να αφήσουν καμία υπόνοια για άλλους εισηγητές, τη στιγμή που όχι μόνο υπάρχουν ανάλογες κατηγορίες από τον ίδιο τον Δείναρχο και για τον Φιλοκλέα, αλλά και από τον Υπερείδη υπάρχει ρητή αναφορά για περισσότερους του ενός εισηγητές (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 34). Ακόμη και στο πλαίσιο του ίδιου του *Κατά Δημοσθένους* λόγου του Δεινάρχου, υπάρχει περίπτωση όπου η αναφορά στους εισηγητές του ψηφίσματος τίθεται σε πληθυντικό αριθμό (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 40), ενώ από τις πρώτες κιάλας παραγράφους επισημαίνεται ότι εκτός του Δημοσθένους υπήρχαν και άλλοι εισηγητές (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 4). Ο μόνος για τον οποίο αναφέρεται ρητά ότι δεν συγκαταλεγόταν μεταξύ των εισηγητών του σχετικού ψηφίσματος ήταν ο Δημάδης, η αποχή του οποίου όμως αξιοποιείται προκειμένου να τεθεί, ως δείγμα πιο ειλικρινούς και επομένως λιγότερο αξιόμεμπτης συμπεριφοράς, σε αντιπαράβολή με τη στάση του Δημοσθένους ως προς την εισήγηση αυτή (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 104).

Εκτός όμως από αυτές τις τεχνικές, ο Δείναρχος επιχειρεί να επιβαρύνει περαιτέρω το φορτίο της ευθύνης που έφερε ο Δημοσθένης ως προς τη συνέπεια τήρησης των ψηφισμάτων που εισηγείτο, αποδίδοντας τις καταδίκες σε θάνατο πολιτών σε δικό του προγενέστερο και συγγενές με την υπόθεση ψήφισμα. Χρησιμοποιώντας ως βάση την έννοια του ψηφίσματος με εισηγητή τον Δημοσθένη στο πλαίσιο της αναφοράς στο ψήφισμα για την έγερση της διαδικασίας της *ἀποφάσεως* στην υπόθεση του Αρπάλου (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 83-84), κάνει λόγο για το ψήφισμα μέσω του οποίου ο Δημοσθένης είχε εισηγηθεί την *ἀπόφασιν* ως διαδικασία δίωξης το 343 (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 82-83)¹⁵⁷. Επίσης αναφέρεται στους καταδικασθέντες εξαιτίας της εισήγησης αυτής της διαδικασίας σε συνάρτηση με την εκδικαζόμενη υπόθεση. Μέσω αυτού του τρόπου φέρει στο προσκήνιο τις συνέπειες των ψηφισμάτων του Δημοσθένους και τον καλεί εμμέσως να συμμορφωθεί με τις ίδιες του τις εισηγήσεις¹⁵⁸. Το ίδιο ισχύει και στην παράγραφο 63, όπου προβάλλοντας τα παραδείγματα του Προξένου, του Χαρίνου και του Αντιφώντος, περιπτώσεις δηλαδή που είχαν καταδικαστεί εξαιτίας της διαδικασίας της *ἀποφάσεως* με *κατά πρόσταξιν* διαδικασία που είχε εγερθεί από τον Δημοσθένη, ο Δείναρχος φροντίζει να κλείσει την παράγραφο με την αναφορά στην άρνηση του Δημοσθένους να δεχθεί τώρα την εναντίον του *ἀπόφασιν*¹⁵⁹. Αισθητοποιεί με αυτόν τον τρόπο στο δικαστήριο την ευθύνη του Δημοσθένους απέναντι στην καταδίκη αυτών των ανθρώπων και παράλληλα την ανευθυνότητα και τη θρασύτητα που απορρέουν από τη στάση του απέναντι σε μια *ἀπόφασιν* που αφορά τον ίδιο.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι το ψήφισμα ως βάση δεν χρησιμοποιείται στοχευμένα εναντίον του Αριστογείτονος στον οικείο λόγο, δημιουργώντας και αμφιβολίες σχετικά με τη συμμετοχή του στην ομάδα των εισηγητών. Στον λόγο υπάρχει μία μόνο αναφορά στο δεύτερο ψήφισμα, όταν απευθύνεται στους δικαστές, με σκοπό την ανάδειξη της αποτρεπτικής ισχύος του απέναντι στη δωροδοκία, χωρίς όμως να γίνεται καθόλου λόγος σχετικά με την εισήγησή του (Δειν. *Κατά Αριστ.* 23).

Δ. Οι προκλήσεις

¹⁵⁷ Βλ. και σσ. 38-40 της παρούσας περί της διαδικασίας της *ἀποφάσεως*.

¹⁵⁸ Περί της αναφοράς στα δύο αυτά διαφορετικά ψηφίσματα του Δημοσθένους και της υποδήλωσης ως καταδικασθέντων του πατέρα και γιου που είχαν επιφορτισθεί με το καθήκον της φύλαξης των χρημάτων του Αρπάλου, τα οποία κατετέθησαν στην Ακρόπολη βλ. Worthington (1992), σσ. 253-254 και Wallace (1989), σσ. 115-119 και 176 κ.ε.

¹⁵⁹ Ο Carawan (1985), σσ. 125-126, υποστηρίζει ότι ο Δείναρχος προς εξυπηρέτηση των στόχων του αλλοιώνει τις πληροφορίες και ότι η περίπτωση τουλάχιστον του Αντιφώντος συγκαταλεγόταν εις τας *αὐτὰς προελομένας ἀποφάσεις*. Για κάθε έναν από αυτούς βλ. και Worthington (1992), σσ. 227-228.

Ένα ακόμη διαδικαστικής φύσης στοιχείο αναφορικά με τη συγκεκριμένη υπόθεση το οποίο χρησιμοποιούν οι ρήτορες είναι οι *προκλήσεις*¹⁶⁰. Κατετέθησαν δύο προκλήσεις κατά τη διάρκεια της υπόθεσης του Αρπάλου. Την πρώτη *πρόκλησιν*¹⁶¹ απήυθνε ο Δημοσθένης προς τον *δήμον* (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 4-5, Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 2) αμέσως μετά τις πρώτες κατηγορίες που ηγέρθησαν εναντίον του κατά τη συνέλευση της Εκκλησίας, καλώντας τον να προσκομίσει τις αποδείξεις που υποτίθεται ότι τον καθιστούσαν ένοχο, ενώπιον του Αρείου Πάγου. Αυτή η *πρόκλησις* οδήγησε στην εισήγηση του δευτέρου ψηφίσματος της υπόθεσης, που ενέπλεξε τον Άρειο Πάγο και ξεκίνησε τη διαδικασία της *ἀποφάσεως* για την εξεύρεση των ενόχων και των ποσών που δόθηκαν ως δωροδοκία, ορίζοντας παράλληλα και τον θάνατο ως ποινή. Σε αυτό το οποίο διαφοροποιούνται ο Δείναρχος και ο Υπερείδης είναι στον αριθμό των *προκλήσεων*. Ο Δείναρχος δηλαδή κάνει λόγο για παραπάνω από μία *προκλήσεις*, ενώ ο Υπερείδης για μία μόνο *πρόκλησιν* πριν από την έγερση της *ἀποφάσεως*. Οι παραπάνω της μίας *προκλήσεις* που παρουσιάζονται από τον Δείναρχο, ενδεχομένως να αντιστοιχούν και στους παραπάνω του ενός κατηγορουμένους που τις ήγειραν. Ο Δείναρχος επομένως μεταθέτει συνεκδοχικά στον Δημοσθένη την ευθύνη όλων των *προκλήσεων* που ηγέρθησαν και από τους υπολοίπους κατηγορουμένους και οδήγησαν στο δεύτερο ψήφισμα. Άλλωστε, παρά την επίμονη αναφορά αποκλειστικά στο όνομα του Δημοσθένους σε συνάρτηση με την *πρόκλησιν* τόσο από τον Δείναρχο όσο και από τον Υπερείδη, εφόσον εισηγητές του σχετικού ψηφίσματος ήταν παραπάνω του ενός, κατά λογική συνέπεια και οι εισηγητές αντίστοιχα της *προκλήσεως/των προκλήσεων* που οδήγησαν στο ψήφισμα θα ήταν τα αντίστοιχα πρόσωπα¹⁶². Το δεύτερο στοιχείο ως προς το οποίο διαφοροποιούνται οι δύο ρήτορες είναι η σύνδεση *προκλήσεως* και *ἀποφάσεως*. Ο Υπερείδης προκρίνει ξεκάθαρα τη σύνδεση της *προκλήσεως* με την *ἀπόφασιν* μέσα από μια σχέση αιτίου-αιτιατού (*πρόκλησις/ψήφισμα-ἀπόφασις*). Ο Δείναρχος από την πλευρά του, για να ενισχύσει την αμεροληψία και την ανεξαρτησία του Αρείου Πάγου και των δημοσίων αποφάσεων της Εκκλησίας υπό τη μορφή

¹⁶⁰ Περί της στοχοθεσίας των προκλήσεων γενικά και του ηθικού πλεονεκτήματος που προσέφεραν στον εισηγητή τους βλ. Carey (1994), σ. 96.

¹⁶¹ Η έννοια της *προκλήσεως* ακολουθεί το διαδικαστικό μοτίβο που απαντά και στις ιδιωτικές δίκες, στις οποίες η μία πλευρά απευθύνει *πρόκλησιν* προς την άλλη, προκειμένου να προσκομίσει μάρτυρες, γραπτές αναφορές και άλλες αποδείξεις (βλ. και Adams (1901), σ. 148).

¹⁶² Ο παραπάνω του ενός αριθμός των ατόμων που εισηγήθηκαν *πρόκλησιν*, ενδεχομένως να συνδέεται με την έκδοση παραπάνω της μίας *ἀποφάσεων* από τον Άρειο Πάγο. Για τη σχετική θεωρία περί εκδόσεως όχι μίας αλλά παραπάνω της μίας *ἀποφάσεων*, μία για τον κάθε κατηγορούμενο βλ. Worthington (1986a), σσ. 184-186.

ψηφισμάτων, επιχειρεί να απεκδύσει την *πρόκλησιν* από το ότι υπήρξε το κίνητρο για την έναρξη ερευνών από τον Άρειο Πάγο και από το οποιοδήποτε ψήγμα αλήθειας που ενδεχομένως να διαθέτει, καταργώντας οποιαδήποτε σύνδεση με την *άποφασιν* του Αρείου Πάγου, όπου η πρώτη θα επιβεβαίωνε ή θα διέψευδε τη δεύτερη (*ζητεῖ ἢ βουλή, οὐκ ἐκ τῶν προκλήσεων μαθοῦσα τὸ δίκαιον, οὐδὲ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν πίστιν τὴν περὶ αὐτῆς ἐπὶ σοῦ καταλῦσαι βουλομένη*). Η άμεση όμως στην πραγματικότητα σύνδεση *προκλήσεως* και ψηφίσματος που υφίσταται, συνεπάγεται ότι και όλες οι επιθέσεις των ρητόρων σχετικά με την ευθύνη για το ψήφισμα αποτελούν ταυτόχρονα και επιθέσεις για τη σχετική *πρόκλησιν*¹⁶³.

Η δεύτερη *πρόκλησις* προέκυψε μετά την έκδοση της *άποφάσεως* του Αρείου Πάγου, οπότε και γνωστοποιήθηκαν τα ονόματα και τα ποσά που έλαβε ο καθένας, σύμφωνα με την έρευνα του Αρείου Πάγου. Ο Δημοσθένης και άλλοι εκ των κατηγορουμένων σύμφωνα με την αρεοπαγίτικη *άποφασιν*, αμφισβητώντας το περιεχόμενο της τελευταίας και την εγκυρότητα της έρευνας του ίδιου του Αρείου Πάγου (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 6, Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 3) επανήλθαν με νέα *πρόκλησιν* αυτή τη φορά προς τον Άρειο Πάγο, προκειμένου να προσκομίσει αποδείξεις που θα τεκμηρίωναν το περιεχόμενο του πορίσματός του, βασιζόμενοι στο γεγονός ότι η *άποφασις* αυτή περιείχε μόνο τα ονόματα των ενόχων και τα ποσά που έλαβε ο καθένας, χωρίς κανένα άλλο στοιχείο¹⁶⁴. Τα επιπλέον στοιχεία τα οποία ζητούσαν μέσω αυτής της *προκλήσεως* (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 3) και τα οποία προφανώς απουσίαζαν από την *άποφασιν* ήταν από πού (*πόθεν*) πήραν τα χρήματα οι κατηγορούμενοι, ποιος τους τα έδωσε (*τίς*) και σε ποιο μέρος (*ποῦ*). Η δεύτερη όμως αυτή *πρόκλησις* δεν οδήγησε σε κάποια συμπληρωματική προσκόμιση αποδείξεων και οι κατηγορούμενοι οδηγήθηκαν σε δίκη με τα δεδομένα που παρείχε η ήδη υπάρχουσα *άποφασις*. Ο Δημοσθένης παρουσιάζεται ως υποκινητής αυτής της *προκλήσεως*, ως μη δηλαδή αποδεχόμενος το αρεοπαγίτικο πόρισμα (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 6, Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 3). Κατά πάσα πιθανότητα όμως υπήρχαν και άλλοι συμμετέχοντες στην εισήγηση και αυτής της *προκλήσεως* παρά την

¹⁶³ Περί των επιθέσεων στον κατηγορούμενο που χρησιμοποιούν ως βάση το εν λόγω ψήφισμα βλ. σσ. 50-54 της παρούσας, όπου υπάρχουν και οι αντίστοιχες παραπομπές στο κείμενο.

¹⁶⁴ Περί του περιεχομένου της *άποφάσεως* βλ. και Worthington (1992), σσ. 64-65. Η ελλιπής τεκμηρίωση του περιεχομένου της *άποφάσεως* επισημαίνεται από τον Δημοσθένη και στη δεύτερη επιστολή του (Δημοσθ. *Περί τῆς ἰδίας καθόδου*, 1, 15), όπως και εν γένει η απουσία αποδεικτικών στοιχείων (Δημοσθ. *Περί τῆς ἰδίας καθόδου*, 13, 16). Ο Δημοσθένης προβάλλει την εκδοχή σκευωρίας εις βάρος του επισημαίνοντας την άνιση μεταχείρισή του συγκριτικά με τους υπολοίπους κατηγορούμενους της υπόθεσης (Δημοσθ. *Περί τῆς ἰδίας καθόδου*, 2, 14, 16, 26).

παρουσίαση του Δημοσθένους και πάλι ως του μόνου υποκινητή, δεδομένου ότι δεν υπήρξε κάποια άλλη απόπειρα αυτοεξορίας, πλην αυτής του Δημάδου που είχε πραγματοποιηθεί σε προγενέστερο στάδιο. Επομένως, εφόσον μπορούσαν, οι κατηγορούμενοι θα εκμεταλλεύονταν λογικά το δικαίωμα αυτό της *προκλήσεως* που τους παρεχόταν.

Ε. Το ζήτημα του ποσού

Ένα ακόμη, τέλος, στοιχείο που χρησιμοποιείται από την υπόθεση είναι αυτό των αριθμητικών δεδομένων, το οποίο συνίσταται στο ποσό το οποίο έφερε μαζί του ο Άρπαλος στην Αθήνα, το ποσό που διαπιστώθηκε ότι έλειπε από την Ακρόπολη μετά την απόδραση του Αρπάλου, το συνολικό ποσό που δόθηκε ως δωροδοκία στους κατηγορούμενους και το ποσό με το οποίο δωροδοκήθηκε καθένας από τους κατηγορούμενους. Οι πληροφορίες αυτές θεωρούνταν απόρροια αδιαμφισβήτητων πηγών, καθώς το μεν συνολικό ποσό που μεταφέρθηκε στην Ακρόπολη, αποτελούσε δήλωση του ίδιου του Αρπάλου γνωστοποιημένη στην Εκκλησία του *δήμου*, ενώ οι πληροφορίες για τα υπόλοιπα ποσά αποτελούσαν μέρος των στοιχείων που περιελάμβανε η *άπόφασις* του Αρείου Πάγου, οπότε και θεωρούνταν αδιαμφισβήτητα, όπως και η ίδια η *άπόφασις*, τουλάχιστον για τους κατηγορούμενους. Το ποσό άλλωστε αποτελεί μία από τις βασικότερες πτυχές μιας πράξης δωροδοκίας, προσδιορίζοντας συνακόλουθα και τη βαρύτητα της εκάστοτε περίπτωσης. Το ποσό που μεταφέρθηκε στην Αθήνα από τον Άρπαλο και τα ποσά που δόθηκαν ως δωροδοκία σε καθέναν από τους κατηγορούμενους, όπως αυτά προσδιορίστηκαν από τον Άρειο Πάγο, ήταν αρκετά υψηλά. Η αξιοποίησή τους ως εκ τούτου από τον Δείναρχο και τον Υπερείδη καθίστατο επιβεβλημένη και πράγματι εντοπίζονται σχετικές αναφορές και στους δύο συγγραφείς. Υπάρχει όμως διάσταση ως προς το είδος των πληροφοριών που χρησιμοποιεί ο καθένας και ως προς τον τρόπο με τον οποίο τις αξιοποιεί, προκειμένου να εξυπηρετείται η επιχειρηματολογία εκάστου. Αν και συνιστούν δηλαδή μέρος στέρεων βάσεων για τις συνθήκες της υπόθεσης, οι ρήτορες λειτουργούν επιλεκτικά ως προς τα αριθμητικά στοιχεία που θα χρησιμοποιήσουν, ώστε να μην παγιδευτούν από ενδεχόμενες αβλεψίες ή αντιφάσεις που ενδέχεται να εμπεριείχαν αυτά και κατεδαφίσουν κατ' αυτόν τον τρόπο το εύθραυστο οικοδόμημα ενός κατηγορητηρίου δωροδοκίας.

Στην αρχή ο Άρπαλος έφτασε στην Αθήνα με 1200 τάλαντα. Μετά την άρνηση εισόδου κατέφυγε στο Ταίναρο και στη συνέχεια επέστρεψε στην Αθήνα ως ικέτης με 700 τάλαντα αυτή τη φορά, όταν και έγινε δεκτός από τον Φιλοκλέα, παρά την απόφαση του δήμου να μην τον δεχτεί, όπως φαίνεται (Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 1). Το συνολικό ποσό των χρημάτων που είχε φέρει μαζί του στην Αθήνα γνωστοποιήθηκε από τον Άρπαλο κατόπιν σχετικής πρόβλεψης στο ψήφισμα που είχε εισηγηθεί για τη διαχείριση της υποθέσεως ο Δημοσθένης¹⁶⁵ και ανερχόταν σε 700 τάλαντα. Το ποσό όμως το οποίο βρέθηκε να έχει κατατεθεί στην Ακρόπολη μετά την απόδραση του Αρπάλου ανερχόταν σε 350 τάλαντα, στο ήμισυ δηλαδή αυτού που είχε δηλωθεί αρχικά. Μέρος των απωλεσθέντων αυτών χρημάτων θεωρήθηκε ότι είχε δοθεί ως δωροδοκία στους κατηγορουμένους.

Στους υπό εξέταση λόγους, πληροφορίες σχετικά με τη διαφορά που είχε προκύψει ως προς το αρχικά δηλωθέν ποσό και αυτό που τελικά είχε κατατεθεί στο ταμείο δίνονται μόνο από τον Υπερείδη (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 9, 10-11), ο οποίος ισχυρίζεται ότι εξ αρχής το ποσό που μεταφέρθηκε στην Ακρόπολη ανερχόταν στα 350 τάλαντα, ότι ο Δημοσθένης γνώριζε περί αυτού και με δική του πρωτοβουλία ενημερώθηκε ψευδώς η Εκκλησία περί του κατατεθέντος ποσού, πράγμα το οποίο επίσης συνεπάγεται ότι στην αντίληψη του Υπερείδου δεν ετίθετο, σε πρώτο τουλάχιστον επίπεδο, ζήτημα υπεξαίρεσης του μεταφερθέντος ποσού¹⁶⁶. Τα απωλεσθέντα από την Ακρόπολη 350 τάλαντα ενδεχομένως δεν κατετέθησαν ποτέ, όπως προκύπτει και από την αναφορά του Υπερείδου (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 10, 24), αλλά ενδέχεται να αποτελούσαν ένα μέρος του συνολικού ποσού που έφερε ο Άρπαλος στην Αθήνα το οποίο εμπιστεύτηκε σε ιδιώτες που θεωρούσε αξιόπιστους και το οποίο βρισκόταν πάντα στη διαθεσή του,

¹⁶⁵ Βλ. σχετικά παραπάνω στη σσ. 50-52 της παρούσας.

¹⁶⁶ Πρέπει ωστόσο να παρατηρηθεί ότι ο Υπερείδης παρουσιάζει και τον τρόπο με τον οποίο έγινε η ενημέρωση της Εκκλησίας σχετικά με το ποσό, με τον Δημοσθένη να προστάζει κάποιον χορευτή Μνησίθεο να ρωτήσει τον Άρπαλο σχετικά με το ποσό. Η παρουσίαση αυτού του χορευτή ως μεσολαβητικού παράγοντα για την ενημέρωση της Εκκλησίας δημιουργεί απορίες σχετικά με τη διαδικασία που ακολουθήθηκε και τον βαθμό εγκυρότητάς της. Το πρώτο ερώτημα είναι αν ο Άρπαλος παρίστατο στη συνέλευση της Εκκλησίας. Αν ναι, γιατί δεν τον ρώτησε ο Δημοσθένης απευθείας και ζήτησε από τον Μνησίθεο να το πράξει και αν όχι, γιατί επιλέχθηκε ο Μνησίθεος να αποσταλεί εκεί όπου εκρατείτο ο Άρπαλος προκειμένου να μάθει το ποσό και να το γνωστοποιήσει στην Εκκλησία. Ένα δεύτερο ερώτημα που προκύπτει είναι το ποια ήταν η ταυτότητα του Μνησίθεου και αν υπήρχε κάποια σύνδεση με τον Δημοσθένη και επομένως πιθανή εμπλοκή στην υπόθεση, αν θεωρηθεί και ο Δημοσθένης ένοχος σε κάποιο βαθμό. Περί της ταυτότητας του Μνησίθεου βλ. Whitehead (2001), σ. 394, ο οποίος παρουσιάζει τις απόψεις που έχουν διατυπωθεί σχετικά, με άξονα το αν ο Μνησίθεος ήταν ομιλητής στην εκκλησία, αν ήταν πολιτικός συνεργάτης του Δημοσθένους ή ακόμα και αν ήταν Αθηναίος πολίτης.

ενώ μέρος αυτού ενδεχομένως πήρε μαζί του κατά τη φυγή του. Πρόκειται επομένως για μια εξ αρχής ελλειμματική κατάσχεση (κατεσχέθησαν μόνο 350 τάλαντα) και όχι για αφαίρεση του ημίσεος του συνολικού ποσού κατά τη μεταφορά στην Ακρόπολη ή κατά την ίδια την κατάθεση¹⁶⁷, καθώς κάτι τέτοιο θα ενέπιπτε και στο αδίκημα της κλοπής. Αν αυτό ίσχυε οι ρήτορες θα το είχαν οπωσδήποτε εκμεταλλευτεί και θα το ανέφεραν ρητά στους λόγους τους¹⁶⁸. Οι υπεύθυνοι μάλιστα αξιωματούχοι για την κατάσχεση και οι *ταμίαι*, οι υπεύθυνοι για τη φύλαξη του ποσού, κατά πάσα πιθανότητα θα γνώριζαν για την απουσία των 350 ταλάντων. Η πιθανή όμως δωροδοκία και αυτών από τον Άρπαλο και τους έμπιστους συνεργάτες του, πράγμα διόλου απίθανο ακόμη και για αξιωματούχους κατώτερων βαθμίδων στο διοικητικό σύστημα¹⁶⁹, τους έκανε να σιωπήσουν φέροντας παράλληλα και τους υπεύθυνους πολιτικούς, κυρίως τον Δημοσθένη, προ τετελεσμένων γεγονότων και υποχρεώνοντάς τους να δεχτούν την αναφορά περί κατασχέσεως και των 700 ταλάντων¹⁷⁰. Ο Υπερείδης σε κάθε περίπτωση χρησιμοποιεί το προφανές και διαπιστωμένο στοιχείο της διαφοράς αυτής που είχε προκύψει (Υπερ. Κατά Δημοσθ. 9-10), προκειμένου να την συνδέσει αμέσως μετά με τη διαφθορά του Δημοσθένους (Υπερ. Κατά Δημοσθ. 10), δύο παράγοντες αναμφίβολα συνδεδεμένους, αν δεχθούμε την εγκυρότητα του αρεοπαγίτικου πορίσματος. Μέσω επομένως της ρητής έκφρασης αυτού του συσχετισμού προβάλλει πιθανότατα μία κοινή πεποίθηση, υπενθυμίζοντας και επιβεβαιώνοντας στη συνείδηση του κοινού την ενοχή του Δημοσθένους που απορέει από αυτήν τη σύνδεση. Άλλωστε ο συγκεκριμένος συσχετισμός εξυπηρετεί απόλυτα το κατηγορητήριο σε βάρος κυρίως του Δημοσθένους, καθώς πρώτον, μέσω δικού του ψηφίσματος είχε οριστεί η διαδικασία μεταφοράς και φύλαξης των χρημάτων του Αρπάλου και δεύτερον, ανήκε και ο ίδιος στην επιτροπή που ήταν υπεύθυνη για την εποπτεία εφαρμογής των

¹⁶⁷ Σε κάθε περίπτωση όμως, αν η κατάθεση του ποσού είχε πραγματοποιηθεί πριν από τη λήξη του έτους, τότε το ποσό των 350 ταλάντων θα έπρεπε να είχε δηλωθεί κατά την *εύθύνην* των *ταμιών* και επομένως η διαφορά να μην ανακαλυφθεί μετά την απόδραση. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται είτε ότι η κατάθεση έγινε με την έναρξη του νέου έτους και την ανάληψη καθηκόντων από νέους *ταμίας* είτε ότι οι *ταμίαι* συμπεριλαμβάνονταν μεταξύ των δωροδοκημένων, προκειμένου να δηλώσουν ψευδή στοιχεία κατά τον απολογισμό τους στην *εύθύνην*. Περί της εμπλοκής των *ταμιών* στη μεταφορά και φύλαξη των χρημάτων βλ. παρακάτω σημ. 171 της παρούσας.

¹⁶⁸ Adams (1901), σσ. 134-136. Σε ένα δεύτερο επίπεδο όμως οι ρήτορες υπονοούν σε ορισμένα σημεία και την πιθανότητα της κλοπής και υπεξαίρεσης (βλ. σσ. 73-77 της παρούσας).

¹⁶⁹ Βλ. και σσ. 13-19 για την εξάπλωση της δωροδοκίας στην Αθήνα.

¹⁷⁰ Adams (1901), σσ. 138-139.

διαδικασιών αυτών¹⁷¹, με αποτέλεσμα να μπορεί εύκολα να κατηγορηθεί ότι δωροδοκήθηκε με μέρος αυτών. Η άγνοιά του επομένως για οποιαδήποτε παρεκτροπή ή η μη ενημέρωση του *δήμου* περί αυτής βάραινε τον ίδιο αποτελώντας το ατόπημά του που τον καθιστά ένοχο σύμφωνα με τον Πλούταρχο (*Πλουτ. Βίος Δέκα Ρητ.* 846)¹⁷². Εκτός όμως από τις παραπάνω περιπτώσεις, υπάρχει και μία στον Υπερείδη (*Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 7) στην οποία γίνεται λόγος για 300 τάλαντα, με αναφορά στη διαφορά που είχε προκύψει, η οποία κανονικά είχε οριστεί στα 350 τάλαντα. Η συγκεκριμένη αναφορά δεν φαίνεται να έχει κάποιο έρεισμα ως προς τα υπόλοιπα στοιχεία σχετικά με τις μεταβολές που υπέστη το ποσό που είχε φέρει στην Αθήνα ο Άρπαλος και πιθανότατα (δεδομένου ότι το ποσό παρουσιάζεται μειωμένο και ως εκ τούτου και η ευθύνη των κατηγορουμένων αναλογικά με το ύψος του ποσού μειώνεται) αποτελούσε πιθανώς στρογγυλοποίηση του Υπερείδου κατά την αναφορά στο ποσό, σύμφωνα με τον Whitehead¹⁷³.

Αναφορικά με τα συνολικά ποσά, ο Δείναρχος γνωστοποιεί επιπλέον και την πληροφορία ότι τα ποσά που δόθηκαν συνολικά ως δωροδοκία στους κατηγορουμένους ανέρχονταν στα 64 τάλαντα (*Δειν. Κατά Δημοσθ.* 89). Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι η κατάληξη 286 ταλάντων παρέμενε ανεξιχνίαστη και επομένως συνεπαγόταν μια αποτυχία του Αρείου Πάγου κατά τις έρευνές του ή εσκεμμένη απόκρυψη των σχετικών αποτελεσμάτων, συνέπειες που σε κάθε περίπτωση θα μείωναν το κύρος της *αποφάσεως*. Στο επίπεδο μιας αποκλειστικά προφορικής παρουσίασης της επιχειρηματολογίας, καθώς δεν υπήρχαν πρακτικά των λόγων των διαδίκων, το κενό αυτό δεν θα γινόταν εύκολα αντιληπτό. Αυτός ίσως είναι και ο λόγος για τον οποίο ο Δείναρχος δεν προβαίνει σε καμία αναφορά περί του συνολικού απωλεσθέντος ποσού όπως ο Υπερείδης και αντίστοιχα ο Υπερείδης δεν αναφέρει τα 64 τάλαντα, προκειμένου δηλαδή το ακροατήριο να μην προβεί εύκολα σε αυτόν τον συσχετισμό και μειωθεί η αξιοπιστία της *αποφάσεως*, του μόνου δηλαδή τεκμηρίου που ουσιαστικά διέθεταν. Η αναφορά άλλωστε του Δεινάρχου στην προκειμένη περίπτωση επεδίωκε πιθανότατα στο πλαίσιο της ίδιας παραγράφου να αναδείξει το υψηλό ποσό που είχαν λάβει τρία πρόσωπα από τους κατηγορούμενους (*σὺ μὲν εἴκοσι*

¹⁷¹ Badian (1961), σ. 32 και σημ. 117. Σύμφωνα με τον Ferguson (1932), σσ. 133-134, το ποσό που μεταφέρθηκε στην Ακρόπολη, μεταφέρθηκε και κατετέθη από τους *ταμίας*, όντας ήδη ελλειματικό λόγω των δωροδοκιών οι οποίες και είχαν ήδη δοθεί.

¹⁷² Adams (1901), σσ. 142-143.

¹⁷³ Whitehead (2001), σ. 385.

τάλαντα λαβὼν ἕχης ἰδία, ἕτερος δὲ πεντεκαίδεκα, Δημάδης δ' ἑξακισχιλίους χρυσοῦ στατήρας) συγκριτικά με το συνολικό ποσό που είχε δοθεί ως δωροδοκίες.

Ὡς προς το ποσό με το οποίο δωροδοκήθηκε ο καθένας από τους κατηγορουμένους σύμφωνα με τα στοιχεία που παρείχε η *ἀπόφασις* του Αρείου Πάγου, μέσω των ρητορικών λόγων γνωστοποιούνται μόνο οι περιπτώσεις του Δημοσθένους και του Δημάδου. Ο Δημοσθένης κατηγορήθηκε ότι δωροδοκήθηκε με 20 τάλαντα (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 6, 45, 53, 69, 89, Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 2, 7, 10). Η διαφορά μεταξύ Δεινάρχου και Υπερείδου ως προς την προσέγγιση των 20 ταλάντων ἐγκείται στη μεγαλύτερη ακρίβεια ως προς τον προσδιορισμό της αξίας τους και στον πληθέστερο αριθμό αναφορών σε αυτά από την πλευρά του Δεινάρχου. Οι συνολικές αναφορές δηλαδή του Δεινάρχου είναι πέντε έναντι τριών από τον Υπερείδη και επιπλέον ο Δείναρχος επισημαίνει πως προέκειτο για *εἴκοσι τάλαντα χρυσίου* έναντι του Υπερείδου που κάνει λόγο μόνο για τον αριθμό. Το *χρυσίου* όμως ενδεχομένως να αποτελεί πρόσθετη πληροφορία από τον Δείναρχο, η οποία δεν προσδιοριζόταν πιθανόν από το πόρισμα του Αρείου Πάγου, οπότε δεν θα αντέβαινε σε αυτό, και για τον λόγο τούτο δεν εντοπίζεται στον Υπερείδη. Η εσκεμμένη αύξηση της αξίας του αντικειμένου της δωροδοκίας και η αυξομοίωση της ακρίβειας στον προσδιορισμό του με τη χρήση του κατάλληλου λεξιλογίου αποτελούσε άλλωστε μέρος της ευρύτερης τακτικής που ακολουθούσαν οι δύο υπό εξέταση ρήτορες και λειτουργούσε επικουρικά στην κατάλληλη αξιολόγηση των δεδομένων της *ἀποφάσεως*¹⁷⁴. Ο Υπερείδης επιπλέον αναφέρει το ποσό σε συνδυασμό με την απώλεια των 350 ταλάντων, όπως σχολιάστηκε παραπάνω. Σε αυτόν τον συνδυασμό δεν προβαίνει ο Δείναρχος, δεδομένου ότι δεν αξιοποιεί καν το δεδομένο της διαφοράς των 700 με τα 350 τάλαντα.

Ο Δημάδης κατηγορήθηκε ότι δωροδοκήθηκε με 6000 (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 89) χρυσούς στατήρες, ποσό το οποίο αντιστοιχεί σε 20 τάλαντα, όπως και ο Δημοσθένης. Αν και το ποσό είναι ουσιαστικά το ίδιο, μετράται σε χρυσούς στατήρες. Η παρουσίαση του ποσού σε μια ισοτιμία που θα ακουγόταν εντυπωσιακότερη θα ήταν λογική, εφόσον όμως το ποσό ήταν μικρότερο από τα προηγηθέντα. Επιπλέον, ο Δείναρχος επισημαίνει ότι το συνολικό ποσό που δόθηκε ως δωροδοκία στους κατηγορουμένους, σύμφωνα με τον Άρειο Πάγο, ήταν 64 τάλαντα, το οποίο συνεπάγεται ότι εφόσον ο Δημοσθένης και ο Δημάδης αθροιστικά είχαν λάβει 40 τάλαντα, περίσσευαν μόνο 24 τάλαντα για να

¹⁷⁴ Βλ. σσ. 104, 107-119 της παρούσας.

αποδοθούν συνολικά στους λοιπούς κατηγορούμενους, γεγονός το οποίο είναι μάλλον ανυπόστατο. Μία πιθανή δικαιολόγηση είναι ότι ο προσδιορισμός χρυσοῦ δεν ανταποκρίνεται στο πραγματικό ποσό, το οποίο στην παραγματικότητα ήταν 6000 αργυροί στατήρες, αλλά αποτελούσε ρητορικό τέχνασμα προκειμένου να θεωρηθεί υψηλό το ποσό και επομένως και η βαρύτητα της δωροδοκίας, όπως και με τα *εἴκοσι τάλαντα χρυσίου* για τον Δημοσθένη¹⁷⁵. Αν επομένως το ποσό που αφορούσε στον Δημάδη ήταν 6000 αργυροί στατήρες, δηλαδή μόνο 2 τάλαντα, τότε το πρόστιμο που θα του επεβλήθη θα ήταν επίσης ελάχιστο¹⁷⁶ και το υπόλοιπο του συνολικού ποσού που περίσσευε ως δωροδοκία για τους υπολοίπους σύμφωνα με το αρεοπαγίτικο πόρισμα θα ήταν πλέον 44 τάλαντα. Το πιο πιθανό, ωστόσο, είναι ότι οι στατήρες ήταν πράγματι χρυσοί, λιγότεροι όμως από όσους αναφέρει ο Δείναρχος. Η ρητορική δηλαδή υπερβολή του Δεινάρχου δεν έγκειται στο μέταλλο αλλά στον αριθμό των στατήρων στρογγυλοποιώντας το ποσό προς τα πάνω. Δεδομένου μάλιστα ότι ο Δημάδης τοποθετείται τρίτος κατά σειρά αναφοράς των δωροδοκούμενων, το ποσό αυτό δεν θα πρέπει να ήταν πολύ κατώτερο των δεκαπέντε ταλάντων που προαναφέρονται για τον δεύτερο κατά σειρά δωροδοκούμενο. Τα δύο τάλαντα επιπλέον με τα οποία ισοδυναμούν οι 6000 αργυροί στατήρες υποβίβαζαν πολύ κατ' αναλογία τη σημασία του Δημάδου στα αθηναϊκά πολιτικά πράγματα, τη στιγμή που ο ίδιος ηγείτο στο πολιτικό προσκήνιο και στις διπλωματικές ενέργειες που είχαν γίνει με τους Μακεδόνες. Αν οι στατήρες θεωρηθούν πράγματι χρυσοί ισοδυναμούντες με όχι πολύ λιγότερα από δεκαπέντε τάλαντα, ο Δημάδης φαίνεται να εκτιμάται από τον δωροδόχο ως μια προσωπικότητα με σημαντική επιρροή στην αθηναϊκή πολιτική¹⁷⁷.

Εκτός του Δημοσθένους και του Δημάδου, ο Δείναρχος πληροφορεί για το ποσό που είχε λάβει ως δωροδοκία ένας ακόμη κατηγορούμενος, σύμφωνα με το πόρισμα του Άρειου Πάγου, το οποίο ανερχόταν στα 15 τάλαντα (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 89), χωρίς όμως να αναφέρει το όνομά του. Ο Worthington υποστηρίζει ότι πιθανότατα πρόκειται για τον Φιλοκλέα¹⁷⁸, μία υπόθεση διόλου απίθανη, καθώς τα 15 τάλαντα είναι ένα αρκετά μεγάλο ποσό συγκριτικά μάλιστα και με τα 20 τάλαντα που έλαβαν ο Δημοσθένης και ο Δημάδης, δύο από τις σημαντικότερες προσωπικότητες μεταξύ των

¹⁷⁵ Βλ. και Worthington (1992), σ. 260, ο οποίος αντιστοιχίζει το ποσό με περσικούς δαρικούς και εξετάζει το ποσό και στη βάση των ισοτιμιών χρυσοῦ-αργύρου της εποχής. Για περισσότερες λεπτομέρειες περί των ισοτιμιών βλ. Kraay (1976), σσ. 250-251, 330.

¹⁷⁶ Badian (1961), σ. 35, Bosworth (1993), σ. 214.

¹⁷⁷ Βλ. και Worthington (1992), σσ. 130-132.

¹⁷⁸ Worthington (1992), σ. 259.

κατηγορουμένων. Ο Φιλοκλής άλλωστε κατείχε μια εξίσου υψηλή θέση στο διοικητικό σύστημα της αθηναϊκής πολιτείας, αυτήν του *στρατηγοῦ*, και επιπλέον ο ρόλος του στην υπόθεση του Αρπάλου ήταν ιδιαίτερος κομβικός, καθώς ήταν αυτός που είχε τη δυνατότητα να επιτρέψει ή να εμποδίσει την είσοδο του Αρπάλου στην Αθήνα και συνεπώς η απόφασή του θα καθόριζε το μέλλον του τελευταίου. Αν και ο Φιλοκλής είναι πολύ πιθανό να είναι αυτός στον οποίο αναφέρεται ο Δείναρχος, η απουσία αναφοράς των 15 ταλάντων στον *Κατά Φιλοκλέους* λόγο του, δημιουργεί αρκετές αμφιβολίες.

II. *Έντεχνοι πίστεις*

Οι *έντεχνοι πίστεις*, όπως έχει επισημανθεί και παραπάνω, διαδραματίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στη ρητορική της δωροδοκίας λόγω της απουσίας βασικών κατηγοριών *ἀτέχνων πίστεων*. Στην υπό εξέταση υπόθεση μάλιστα, που το μόνο ουσιαστικά στοιχείο που διαθέτουν οι κατηγοροί είναι οι ανεπαρκείς στην πραγματικότητα πληροφορίες της *ἀποφάσεως* του Αρείου Πάγου, η σημασία των *έντέχνων πίστεων* καθίσταται διπλά βαρύνουσα. Όπως άλλωστε φάνηκε και παραπάνω, ακόμα και στοιχεία τα οποία παραδοσιακά ανήκουν στον χώρο των *ἀτέχνων πίστεων*, οι ρήτορες τα επεξεργάστηκαν σε τέτοιο βαθμό ώστε να προσεγγίζουν αρκετά τον χώρο των *έντέχνων*. Στο πλαίσιο λοιπόν των ίδιων των *έντέχνων πίστεων*, όπου υφίσταται και μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων για τους ρήτορες, φροντίζουν να αξιοποιήσουν τα στοιχεία που τους παρέχει η ίδια η ενέργεια της δωροδοκίας. Ένας δηλαδή από τους παράγοντες της *έντέχνου* επιχειρηματολογίας είναι η δύναμη της φημολογίας. Ακριβώς λόγω της απουσίας μαρτύρων και των προσεκτικά κεκαλυμμένων συνθηκών υπό τις οποίες διαπράττεται μία δωροδοκία, καθώς και σε συνδυασμό με την εμπλοκή επιφανών προσωπικοτήτων, η υπόθεση αποτελούσε εύφορο έδαφος ανάπτυξης φημολογιών, το οποίο φροντίζουν να αξιοποιήσουν κατάλληλα οι ρήτορες. Η προέλευση επιπλέον των δικαστών από τον *δήμον* και η παρουσία ακροάμονος κοινού, φορτισμένου με ανησυχίες και φημολογίες λόγω των κρίσιμων ιστορικών συνθηκών, επέτρεπε την καθολικοποίηση της σημασίας του γεγονότος, ενώ οι διαστάσεις που είχε λάβει σε δημόσιο επίπεδο η υπόθεση και η επανειλημμένη έγερση δημοσίων υποθέσεων δωροδοκίας χάρη στην εξάπλωση του αδικήματος παρείχαν το κατάλληλο υλικό στους ρήτορες, ώστε να προβούν σε αναλογικές συγκρίσεις με παρελθούσες υποθέσεις δωροδοκίας. Ο πλέον σημαντικός όμως πυλώνας στον οποίο στηρίζεται η ανάπτυξη της *έντέχνου* επιχειρηματολογίας είναι η προσεκτική οικοδόμηση της

εικόνας του δωροδοκηθέντος, η οποία θα αποτελέσει τον παράγοντα που θα δικαιολογήσει την, εν είδει φυσικής παρόρμησης, αβίαστη λήψη δώρων από τον κατηγορούμενο λόγω της ιδιοσυγκρασίας και των πράξεών του, καθιστώντας την ανάγκη αποδείξεων περιττή. Λόγω ακριβώς και της βαρύνουσας σημασίας της είναι και η πρώτη που θα εξεταστεί.

A. Η εικόνα του δωροδοκηθέντος

Ένα από τα βασικά μέσα κάλυψης των κενών που δημιουργεί η ανεπάρκεια των *άτέχνων πίστεων* είναι το προσεκτικό χτίσιμο της εικόνας του δωροδοκηθέντος, ώστε μέσα από σχεδόν στερεοτυπικά χαρακτηριστικά, να δικαιολογείται η εμπλοκή του σε μια δωροδοκία ως, αν όχι αυτονόητη, τουλάχιστον αναμενόμενη. Στο πλαίσιο των τεσσάρων υπό εξέταση λόγων, του *Κατά Δημοσθένους*, *Κατ' Αριστογείτονος* και *Κατά Φιλοκλέους* του Δεινάρχου και του *Κατά Δημοσθένους* του Υπερείδου είναι δυνατόν να εξαχθούν ορισμένες παρατηρήσεις ως προς ακριβώς αυτήν την κατασκευή του χαρακτήρα του δωροδοκηθέντος. Υπάρχουν δηλαδή συγκεκριμένα στοιχεία που στοιχειοθετούν την εικόνα του δωροδοκηθέντος, τα οποία επανέρχονται τόσο στα όρια ενός συγκεκριμένου λόγου, όσο και συνολικά στο *corpus* των υπό εξέταση λόγων. Αυτά τα χαρακτηριστικά δύνανται σε πρώτο στάδιο να κατηγοριοποιηθούν σε ομάδες συγγενών μεταξύ τους χαρακτηριστικών, εφόσον εδράζονται σε κάποιο κοινό συνυποδηλούμενο στοιχείο που αφορά είτε αμιγώς στον τρόπο σκέψης του δωροδοκούμενου είτε στον συσχετισμό του με εξωτερικούς παράγοντες. Στο πλαίσιο αυτών των κατηγοριοποιήσεων δύνανται σε ένα δεύτερο στάδιο να εξαχθούν διαπιστώσεις με βάση τα πρόσωπα αναφοράς των χαρακτηριστικών αυτών, οι οποίες με τη σειρά τους μπορούν να ομαδοποιηθούν ως εξής: α) χαρακτηριστικά που αφορούν στον Δημοσθένη και στους λοιπούς κατηγορουμένους (Αριστογείτονα και Φιλοκλέα), β) χαρακτηριστικά που αφορούν μόνο στους λοιπούς κατηγορουμένους (Αριστογείτονα και Φιλοκλέα) γ) χαρακτηριστικά που αφορούν μόνο στον Δημοσθένη και δ) χαρακτηριστικά που αφορούν σε παρελθούσες περιπτώσεις δωροδοκημένων στο πλαίσιο αναλογικών παραδειγμάτων.

α. Προδοσία

Το βασικότερο χαρακτηριστικό που φαίνεται να αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της μορφής του δωροδοκούμενου, όπως αυτή οικοδομείται από τους δύο ρήτορες, είναι αυτό της προδοσίας. Πρόκειται για ένα χαρακτηριστικό που εντοπίζεται σε όλους τους

υπό εξέταση λόγους και αποτελεί το στοιχείο με τη μεγαλύτερη συχνότητα τόσο συνολικά όσο και ανά λόγο μεμονωμένα.

Η αυξημένη αυτή χρήση του στοιχείου της προδοσίας οφείλεται στις συνδέσεις που υφίστανται μεταξύ της δωροδοκίας και της ίδιας της προδοσίας. Πρώτον, η φύση της δωροδοκίας που συνδέεται με τη δημόσια σφαίρα είναι τέτοια που μπορεί να έχει καταστρεπτικά αποτελέσματα τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική ασφάλεια της πόλεως. Απειλούνται δηλαδή αφενός η πολιτειακή και δικαιοσύνη συγκρότηση της πόλεως, εφόσον ο κατηγορούμενος καταστρατηγεί το δημόσιο συμφέρον χάριν του ιδιωτικού ή/και χρηματίζεται από κάποιον εξωδημοκρατικό παράγοντα, αφετέρου, αν ο δωροδόκος είναι κάποιος εξωαθηναϊκός παράγοντας, τότε θέτει σε κίνδυνο τα γεωπολιτικά συμφέροντα ή ακόμα και την εδαφική ακεραιότητα της πόλεως. Στην υπόθεση της δωροδοκίας από τον Άρπαλο και οι δύο αυτές διαστάσεις της προδοσίας εντάσσονται στην επιχειρηματολογία των λόγων και γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους ρήτορες, δεδομένου ότι η δωροδοκία γίνεται από έναν εξωαθηναϊκό παράγοντα προερχόμενο από βασιλικό (εξωδημοκρατικό) περιβάλλον, τον θησαυροφύλακα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ακόμα και αν έχει πολιτογραφηθεί Αθηναίος πολίτης¹⁷⁹, η διαχείριση της υποθέσεως του οποίου θέτει σε κίνδυνο την ασφάλεια των Αθηνών. Η αποτύπωση της διάστασης περί καταστρατήγησης των συμφερόντων της πόλεως στη σχετική νομοθεσία περί δωροδοκίας¹⁸⁰, υποχρέωνε πρακτικά τον κατήγορο να συνδέσει την υπόθεση με κάποια μορφή προδοσίας απέναντι στην πόλη, προκειμένου να δικαιολογείται η έγερση του κατηγορητηρίου. Η προδοσία και η δωροδοκία άλλωστε είναι δύο παραδοσιακά αλληλένδετοι παράγοντες στο αθηναϊκό δίκαιο τουλάχιστον, με τον πρώτο να καθορίζει και την πορεία διαμόρφωσης της νομοθεσίας γύρω από το δεύτερο¹⁸¹. Η αντιμετώπιση ιστορικά του ζητήματος της δωροδοκίας αυστηροποιήθηκε όταν παρεισέφρυνε ο παράγοντας της προδοσίας της πόλης απέναντι σε εξωτερικό εχθρό κατά την περίοδο των Μηδικών Πολέμων, όπως επισημάνθηκε και παραπάνω, οπότε και οι Αθηναίοι θεώρησαν ότι η πιθανή δωροδοκία που συνδεόταν με μηδισμό έπρεπε να επισύρει δριμεία τιμωρία¹⁸².

¹⁷⁹ Περί των συνθηκών πολιτογράφησης του Αρπάλου βλ. σσ. 26-29 της παρούσας.

¹⁸⁰ Περί του όρου αυτού βλ. και σσ. 9-13 της παρούσας.

¹⁸¹ Περί τη καθοριστικής σημασίας της προδοσίας στη αντιμετώπιση της δωροδοκίας βλ. σ. 11 της παρούσας.

¹⁸² Βλ. σημ. 15 της παρούσας.

Δεύτερον, η προδοσία συνιστά το βαρύτερο έγκλημα που μπορεί κανείς να διαπράξει και ως εκ τούτου επισύρει ως ποινή τον θάνατο¹⁸³. Με αυτόν τον τρόπο μπορούσε να επιτευχθεί η θανατική καταδίκη του κατηγορουμένου, ακόμα και αν η κείμενη περί της δωροδοκίας νομοθεσία δεν είχε ανάλογη ποινική πρόβλεψη. Αν μάλιστα πίσω από την κατηγορία ελλόχευαν πολιτικά κίνητρα, η δίωξη για δωροδοκία καθίστατο ένας έμμεσος τρόπος εξόντωσης πολιτικών αντιπάλων, καθώς άλλωστε πολλάκις οι πολιτικοί προσπαθούσαν να εγείρουν κατηγορίες εναντίον των αντιπάλων τους στα δικαστήρια¹⁸⁴. Στην υπόθεση του Αρφάλου, βέβαια, η θανατική ποινή έχει ήδη οριστεί μέσω πρότασης του Δημοσθένους ως πιθανή ποινή για την ίδια τη δωροδοκία¹⁸⁵, η επανειλημμένη όμως αναφορά και στην προδοτική διάσταση της συγκεκριμένης περίπτωσης δωροδοκίας, υπενθυμίζει εμμέσως την επιβεβλημένη ανάγκη για την επιβολή της στους ενόχους έναντι κάποιας επεικέστερης ή της ως τότε θεσμοθετημένης καταβολής του δεκαπλασίου ποσού της δωροδοκίας ως προστίμου, λειτουργώντας συμπληρωματικά προς την ίδια κατεύθυνση με την επανειλημμένη προώθηση της θανατικής ως ποινής¹⁸⁶. Η πιθανή μάλιστα ύπαρξη και εδώ πολιτικών σκοπιμοτήτων θα αποτελούσε κινητήριο παράγοντα για την επισταμένη προβολή της προδοτικής διάστασης της δωροδοκίας και της συνακόλουθης θανατικής ποινής από τους κατηγορούς.

Όσον αφορά, τρίτον, στην περίοδο στην οποία εντάσσονται οι υπό εξέταση λόγοι, η σύνδεση με την προδοσία πιθανότατα υποστηριζόταν και από την ευδοκίμηση της πατριωτικής ρητορικής. Κατά την περίοδο κρίσης που βρισκόταν η Αθήνα το 338-323¹⁸⁷, είχε γνωρίσει ιδιαίτερη άνθηση η ρητορική με έμφαση στον πατριωτισμό. Αν και οι πολιτικοί υποστήριζαν διάφορες θέσεις που κυμαίνονταν από την ανοιχτή απείθεια προς τους Μακεδόνες μέχρι τη συνεργασία μαζί τους, ωστόσο κανείς τους δεν υποστήριζε την προσχώρηση στην αυτοκρατορία τους. Στο πλαίσιο ακριβώς αυτό κατηγορούνταν και πολλοί για επί πληρωμή προώθηση των μακεδονικών

¹⁸³ Σε επίπεδο δικαστικής παραπομπής, η *είσαγγελία* αποτελούσε την ενδεδειγμένη διαδικασία για περιπτώσεις στις οποίες η δωροδοκία συνεπλέκετο με την προδοσία (Υπερ. Υπερ. Ευξ. 7-8)(Taylor (2001b), σ. 162), όπως άλλωστε συμβαίνει και στην υπόθεση που εξετάζεται (βλ. και σσ. 36-40 για διαδικασίες *είσαγγελίας* και *ἀποφάσεως*).

¹⁸⁴ Taylor (2001a), σσ. 56, 61-62, 159 για τη μεταφορά των πολιτικών και αντιπαλοτήτων στα δικαστήρια και την έγερση ψευδών κατηγοριών.

¹⁸⁵ Περί του σχετικού ψηφίσματος βλ. σσ. 52-54 της παρούσας.

¹⁸⁶ Περί των ποινών της δωροδοκίας και των επανειλημμένων αναφορών, ειδικά του Δεινάρχου, της θανατικής ως της ενδεδειγμένης ποινής βλ. σ. 45-46 της παρούσας.

¹⁸⁷ Βλ. σχετικά σ. 24-30 της παρούσας.

συμφερόντων, με κατηγορίες τέτοιου είδους να εγείρονται εναντίον προσώπων από κάθε παράταξη, όπως του Δημάδου, του Ευξενίππου, του Δημοσθένους, του Αισχίνους και του Φωκίωνος, ακριβώς λόγω της καθολικής από κάθε παράταξη υποστήριξης μιας πατριωτικής σε κάποιο βαθμό ρητορικής¹⁸⁸. Ο παράγοντας αυτός, επιπλέον, έδινε τη δυνατότητα στους εκπροσώπους και των δύο παρατάξεων να εγείρουν κατηγορίες, αλλά δημιουργούσε και τον κίνδυνο να βρεθούν ανά πάσα στιγμή υπόλογοι κατηγοριών. Σε αυτό ενδεχομένως να οφείλεται και η ανομοιογένεια που υφίσταται ως προς την παράταξη προέλευσης καθενός από τους κατηγορουμένους.

Στους υπό εξέταση λόγους η προδοσία κινείται σε δύο επίπεδα, στην προδοσία της πόλης και στην πολιτική προδοσία. Χρονολογικά σημεία αναφοράς αποτελούν τόσο η εκδικαζόμενη υπόθεση όσο και άλλες περιπτώσεις που αφορούν στον παρελθόντα βίο των κατηγορουμένων¹⁸⁹. Η προδοσία της πόλης από τους κατηγορουμένους προβάλλεται υπό το πρίσμα ενεργειών που στρέφονται εναντίον της πόλης και του δημοσίου συμφέροντος και στις περισσότερες περιπτώσεις υποκινούνται από τη λήψη δωροδοκίας (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 3, 11, 12, 13, 18, 24, 26, 29, 40, 46, 47, 52, 53, 60, 64, 66, 67, 77, 88, 103, 109, 112, *Κατά Αριστ.* 1, 3, 4, 5, 6, 7, 15, 20, 22, 24, 26, *Κατά Φιλ.* 2, 4, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 18, 19, 22, *Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 2, 21, 30, 38, 40). Σε ορισμένες περιπτώσεις συνδέεται με περιστατικά όπως η λιποταξία στη μάχη (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 12, 71, 80, 81, 82, *Κατά Αριστ.* 17)¹⁹⁰, η παράδοση πληροφοριών στον εχθρό ως κατάχρηση των γνώσεων σε μία θέση ευθύνης (Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 10) ή παρουσιάζεται αντιστικτικά με το ώριμο της ηλικίας και τη συνακόλουθη σύνεση που θα έπρεπε να επιδείξει ο δωροδοκούμενος (*Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 22), αυξάνοντας έτσι τη βαρύτητα του παράγοντα της προδοσίας. Οι περιπτώσεις αυτές επομένως που σχετίζονται με την προδοσία της πόλης, αφορούν στον κίνδυνο που προκύπτει σε συνάρτηση με την εξωτερική της ασφάλεια.

¹⁸⁸ Atkinson (1981), σ. 42.

¹⁸⁹ Ο Wankel επικαλούμενος ένα ρητορικό εγχειρίδιο του 4^{ου} αιώνα υποστηρίζει ότι οι δύο βασικοί παράγοντες αποδόμησης του αντιπάλου με απήχηση στο κοινό είναι η αναφορά στην προδοσία της πόλης (*μισόπολις*) και στην προδοσία των φίλων (*μισόφιλος*: ενδεχομένως να υπονοούνται και οι πολιτικοί εταίροι) (Wankel (1982), σ. 32).

¹⁹⁰ Οι περιπτώσεις που αφορούν στον Δημοσθένη σχετίζονται με τη μάχη της Χαιρώνειας και τη λιποταξία που φημολογείται ότι διέπραξε εκεί (βλ. Worthington (1992), σσ. 147-148 και Πλουτ. *Δημοσθ.* 20.2, *Βίος Δέκα Ρητ.* 845f), καθώς και με λιποταξία που μεταφορικά επέδειξε στις κρίσιμες καταστάσεις που αντιμετώπιζε η πόλη. Στην περίπτωση του Αριστογείτονος πρόκειται για μη ανταπόκριση σε στρατιωτικά καλέσματα. Αναφορικά με τη χρήση του στοιχείου της δειλίας και από τον Δημοσθένη αντίστοιχα στη ρητορική του βλ. Wankel (1982), σ. 34.

Η πολιτική προδοσία συνίσταται στη μη συνεπή τήρηση μίας γραμμής στο πλαίσιο της πολιτικής δραστηριοποίησης και στη διάπραξη ενεργειών που παρεκκλίνουν από τις θέσεις της παράταξης στην οποία ανήκει ο δωροδοκούμενος. Η πρώτη παράμετρος, δηλαδή η ασυνέπεια, προβάλλεται μέσω μομφών ως προς τη μεταβλητότητα και αντίφαση που χαρακτήριζε τις δημόσιες θέσεις του δωροδοκηθέντος (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 97), ενίοτε στο πλαίσιο συγκεκριμένων παραδειγμάτων, όπως η θέση υπέρ ή κατά της θεοποίησης του Αλεξάνδρου (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 94)¹⁹¹, ενώ μέρος αυτής της ασυνέπειας αποτελεί και ο ισχυρισμός του δωροδοκηθέντος περί του *θεωρικοῦ*, καθώς πρώτα, σύμφωνα με τον Δείναρχο, παραδέχεται τη λήψη δωροδοκίας και στη συνέχεια μεταβάλλει αυτή τη θέση ισχυριζόμενος πως έλαβε τα χρήματα ως δάνειο για το *θεωρικόν*¹⁹². Η δεύτερη παράμετρος συνίσταται σε περιπτώσεις κολακείας των αντιπάλων της παράταξης στην οποία ανήκει ο κατηγορούμενος, δηλαδή των Μακεδόνων (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 28, 103) και ρητής αναφοράς από τον κατήγορο για δωροδοκία από όσους μεμφότεν ο ίδιος ο δωροδοκούμενος ως εχθρούς (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 1), καθώς και σε περιπτώσεις υπονόμευσης της ισχύος και του κύρους της αντιμακεδονικής παράταξης και σε διαπιστώσεις για φιλομακεδονική τάση εν τέλει και πρακτικά αλλαγή παράταξης (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 17, 28, Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 18, Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 17, 21, 31-32). Στο σημείο αυτό πρέπει να παρατηρηθεί ότι η δεύτερη αυτή πλευρά της προδοσίας που αφορά στον πολιτικό χώρο συνίσταται ουσιαστικά στην προδοσία της αντιμακεδονικής παράταξης και ως εκ τούτου έχει ως πρόσωπο αναφοράς τον Δημοσθένη, ο οποίος και ανήκε στην αντιμακεδονική παράταξη και η δωροδοκία του από ένα υψηλόβαθμο στέλεχος του Αλεξάνδρου ισοδυναμούσε με καταστρατήγηση των θέσεων της αντιμακεδονικής πλευράς στην Αθήνα. Ο Υπερείδης μάλιστα φροντίζει να τονίσει τη σημασία της θέσης του Δημοσθένους μέσα στην αντιμακεδονική παράταξη αλλά και τον πολιτικό χώρο συλλήβδην, ισχυριζόμενος ότι ήταν αδύνατον να χρηματίστηκαν άλλοι ήσσονες ρήτορες και να μην χρηματίστηκε ο Δημοσθένης που συγκαταλεγόταν στα πλέον ισχυρά πολιτικά πρόσωπα των Αθηνών. Στο ίδιο πλαίσιο ο Υπερείδης, ισχυριζόμενος ότι ο Δημοσθένης εξαγοράστηκε δεχόμενος ίσως απειλές για τη ζωή του, επικαλείτο την πάγια τακτική των Μακεδόνων να εξαγοράζουν τους πολιτικούς μια πόλης όποτε καθίστατο δυνατόν¹⁹³, προβάλλοντας

¹⁹¹ Πρόκειται για ένα θέμα που εκτός από πολιτική έχει και θρησκευτική διάσταση (βλ. και σσ. 85-86 της παρούσας).

¹⁹² Αναλυτικότερα περί του ισχυρισμού αυτού και περί του *θεωρικοῦ* ως μέρους της αθηναϊκής θεσμικής και δημοσιονομικής πολιτικής βλ. σσ. 91-93 και σημ. 266 της παρούσας.

¹⁹³ Βλ. σσ. 130-131 και σημ. 11 της παρούσας για την τακτική αυτής των Μακεδόνων.

συνεπώς την προδοσία μέσω της δωροδοκίας ως τον εύκολο μονόδρομο για τον κατηγορούμενο (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 12, 14). Συγγενής ως προς τη μομφή για πολιτική προδοσία είναι και η προδοσία στο πολιτειακό επίπεδο μέσω του προσδιορισμού των μοναρχικών ιδιαίτερα και συνεπώς εξωδημοκρατικών παραγόντων ως δωροδόκων των κατηγορουμένων κατά την πολιτική και διοικητική τους σταδιοδρομία (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 18).

Προέκταση της προδοσίας αποτελούν και εκείνες οι αναφορές που συσχετίζουν τη δωροδοκία με τις βλαπτικές συνέπειες επί της εξωτερικής πολιτικής και της εσωτερικής συνοχής της πόλης. Δεν πρόκειται δηλαδή για ουσιαστικά προδοτικές ενέργειες ή γεγονότα όπως παραπάνω, αλλά για μακροπρόθεσμες εκφάνσεις της δωροδοκίας σε διάφορους τομείς της πόλης που ισοδυναμούν με τα βλαπτικά αποτελέσματα προδοτικών ενεργειών. Ως προς τον χώρο της εξωτερικής πολιτικής επισημαίνεται η διατάραξη των διπλωματικών σχέσεων και της ισχύος των Αθηνών (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 29), η διατάραξη των διπλωματικών σχέσεων με τον Αλέξανδρο συγκεκριμένα (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 68), ο κίνδυνος δυσφήμισης της πόλης (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 4, 65, *Κατά Φιλοκλ.* 22, Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 11) και εν τέλει ο κίνδυνος για την ίδια την ασφάλεια της πόλης (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 3, 4, 65, 87, 88, 109, 112, *Κατά Φιλοκλ.* 2, 7, Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 25, 34). Ως προς την εσωτερική συνοχή επισημαίνεται ο κίνδυνος για την ανατροπή της έννοιας του δικαίου (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 112, *Κατά Φιλοκλ.* 3, 10), ο κίνδυνος για το πολίτευμα, τα ήθη και τους νόμους (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 113, *Κατά Φιλοκλ.* 21)¹⁹⁴ και ο κίνδυνος να καταστεί ο δήμος συνολικά συνένοχος σε μία δωροδοκία που βαραίνει συγκεκριμένα άτομα (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 93, *Κατά Φιλοκλ.* 7, Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 13). Η επισήμανση αυτών των κινδύνων δεν θα πρέπει να ληφθεί απλώς ως γενική ρητορική κινδυνολογίας σε συνάρτηση με τη δωροδοκία. Οι ρήτορες προβάλλουν αυτά τα πιθανά αποτελέσματα, γνωρίζοντας ότι η Αθήνα την εποχή εκείνη βρισκόταν σε μια περίοδο κατά την οποία διακυβεύονταν σημαντικά συμφέροντά της, ενώ βίωνε και μια εντεινόμενη αστάθεια στον πολιτικό χώρο¹⁹⁵. Μέσω επομένως αυτών των παραμέτρων που προβάλλουν οι ρήτορες συνδέουν την εκδικαζόμενη δωροδοκία και την ετυμηγορία του δικαστηρίου

¹⁹⁴ Στο πλαίσιο ακριβώς της υπονόμησης των δημοκρατικών θεσμών και νόμων, ο Δείναρχος αντιπαραβάλλει τον Δημοσθένη με τον Θεμιστοκλή και τον Αριστείδη, προκειμένου να τονίσει ότι κανένας δεν μπορεί να θέτει τον εαυτό του σε ανώτερη θέση από τους παραπάνω παράγοντες και από τη δόξα της πόλης, ανεξαρτήτως της φήμης του (Conover (2010), σ. 201).

¹⁹⁵ Βλ. σχετικά και σσ. 24-30 της παρούσας.

με τη κατοπινή διαμόρφωση ακριβώς αυτών των κρίσιμων για την Αθήνα εξελίξεων στην εξωτερική και εσωτερική της πολιτική.

Σε λεξιλογικό επίπεδο υπάρχει μια σειρά λέξεων και φράσεων με τις οποίες δηλώνεται η προδοσία που συντελείται μέσω της δωροδοκίας και που αξίζουν αναφοράς και κατηγοριοποίησης. Την πρώτη κατηγορία αποτελεί η ίδια η λέξη *προδοσία* και τα παράγωγά της, μέσω της οποίας γίνεται ρητή αναφορά στην προδοτική διάσταση της ενέργειας/των ενεργειών του δωροδοκηθέντος (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 10, 24, 26, 41, 52, 64-65, 66, 77, 103, 107, 109, *Κατά Αριστ.* 7, *Κατά Φιλοκλ.* 4, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 17, 19). Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει εκείνους τους εμπρόθετους προσδιορισμούς που δηλώνουν εναντίωση στο δημόσιο συμφέρον. Μέσω αυτών των προσδιορισμών που περιλαμβάνουν τις λέξεις *πατρίς* (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 13, 26, 60, 64, 67, *Κατά Αριστ.* 26, *Κατά Φιλοκλ.* 18, 22, *Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 21, 38, 40 (στην προκειμένη περίπτωση θέτει ως πληττόμενους και τους νόμους¹⁹⁶)), *πολιτεία* (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 3, *Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 2¹⁹⁷), *πόλις* (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 4, 15, 29, 47, *Κατά Αριστ.* 24) και *δήμος* (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 13, 112) δίνεται η διάσταση της συνολικής για την Αθήνα καταστροφής συλλήβδην και υποδηλώνεται παράλληλα η προδοσία σε συνάρτηση με κάποιον εξωτερικό εχθρό. Σε πλείστες περιπτώσεις χρησιμοποιείται η αντωνυμία *ὁμεις* (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 11, 15, 40, 46, 53, 88, 113, *Κατά Αριστ.* 1, 3, 15, 20, 22, *Κατά Φιλοκλ.* 2 (συμπληρωματικά θέτει και τρεις επιπλέον παράγοντες: *καὶ τῆς χώρας καὶ παίδων καὶ γυναικῶν*¹⁹⁸), 6, 7, 10, 13, 18), μέσω της οποίας εκφράζεται αφενός η προδοτική διάσταση της δωροδοκίας του κατηγορουμένου απέναντι στον *δήμον*, δεδομένου ότι οι ακροατές στους οποίους απευθυνόταν μέσω του β' προσώπου είτε ήταν δικαστές είτε παριστάμενοι ανήκαν στον αθηναϊκὸν *δήμον*, αφετέρου σε ένα δεύτερο επίπεδο μέσω ακριβώς του β' προσώπου και όχι του α', όπου θα συγκαταλεγόταν και ο ρήτορας, οι αρνητικές συνέπειες φαίνεται να περιορίζονται κυρίως στους ακροατές και να βάζουν αυτούς, επιχειρώντας ίσως έτσι να δημιουργήσει στους δικαστές την ιδέα ότι μια καταδικαστική απόφαση συνιστά πολύ

¹⁹⁶ Προβάλλει έτσι την απουσία σεβασμού απέναντι στους νόμους που καταπατά και σε ένα δεύτερο επίπεδο απέναντι στο αθηναϊκό δίκαιο συλλήβδην.

¹⁹⁷ Βλ. και σημ. 194 για την προδοσία απέναντι στους νόμους.

¹⁹⁸ Τονίζει κατ' αυτόν τον τρόπο την καθολικότητα των αρνητικών συνεπειών της δωροδοκίας πάνω στον πληθυσμό και παράλληλα υποδηλώνει τον αθέμιτο χαρακτήρα αυτής της επίθεσης εις βάρος της πόλης, καθώς πλήττει και τις ευάλωτες ομάδες των παιδιών και γυναικών.

περισσότερο αμυντική κίνηση υπέρ των ίδιων τους των εαυτών¹⁹⁹. Αυτό που πρέπει να παρατηρηθεί συνολικά ως προς τη χρήση του εμπροθέτου προσδιορισμού είναι πως πρώτον, στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων βρίσκεται δίπλα από φράσεις που δηλώνουν τη δωροδοκία (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 3, 11, 13, 15, 26, 29, 40, 46, 47, 53, 60, 64, 66, 67, 88, 112, *Κατά Αριστ.* 1, 3, 7, 15, 20, 22, 24, 26, *Κατά Φιλοκλ.* 2, 6, 12, 18, 22, *Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 2, 21, 38, 40), συνδυάζοντας επομένως άμεσα την πράξη με την προδοτική της διάσταση και τονίζοντας παράλληλα εκείνο το στοιχείο της εν λόγω δωροδοκίας που την καθιστά ποινικά διώξιμη, σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία²⁰⁰. Δεύτερον, η τακτική της χρήσης εμπροθέτων προς εξυπηρέτηση πιθανότατα των παραπάνω στόχων, αποτελεί μία πρακτική που ακολουθείται κυρίως από τον Δείναρχο. Εντοπίζονται περιπτώσεις και στον Υπερείδη, είναι όμως εμφανώς λιγότερες.

Εκτός αυτών υπάρχει και μία ακόμη σειρά από λέξεις οι οποίες δεν λειτουργούν ως δείκτης αναφοράς στην προδοσία αλλά σχετίζονται έμμεσα με αυτήν, με αναφορά είτε στην ενασχόληση με μια τέτοιου είδους υπόθεση είτε στον αποδέκτη της δωροδοκίας αυτής. Η πρώτη είναι η λέξη *αίσχρόν* και τα ομόρριζα της (Δειν. *Κατά Αριστ.* 21, *Κατά Φιλοκλ.* 10, 13). Πρόκειται για μία λέξη η οποία τόσο στους υπό εξέταση συγγραφείς, όσο και σε άλλους ρήτορες όταν απαντά σε συνάρτηση με τη δωροδοκία, αυτή πάντοτε στρέφεται εναντίον της πατρίδας²⁰¹. Η δεύτερη περίπτωση συνίσταται στη χρήση του επιθέτου *πονηρός* και του ουσιαστικού *πονηρία*²⁰² για περιγραφή του ηθικού υποβάθρου της πράξεως (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 3, 47, 52, 88, 92, 103, 108. *Κατά Αριστ.* 1-4, 5, 15, 16. *Κατά Φιλοκλ.* 6, 11, 16, 18, 19, 22). Η δεύτερη αυτή κατηγορία χρησιμοποιείται και για την αναφορά αποκλειστικά στην εναντίωση στο δημόσιο συμφέρον (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 3, 47, 88. *Κατά Αριστ.* 1-4, 5, 15. *Κατά Φιλοκλ.* 6, 18, 22) και σε μία περίπτωση μόνο δεν σχετίζεται καθόλου με τη δωροδοκία ως πράξη ενάντια στην πατρίδα (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 52). Ρήματα επίσης με τα οποία σχετίζεται

¹⁹⁹ Επικαλείται δηλαδή σε ένα πρώτο επίπεδο το αισθητήριο του συλλογικού συμφέροντος μέσω του πληθυντικού αριθμού, συνυποδηλώνοντας σε ένα δεύτερο επίπεδο μέσω του β' προσώπου ότι μέσω της πρόφασης για διάσωση του συλλογικού συμφέροντος καλούνταν να εξυπηρετήσουν το ατομικό τους, το οποίο και γνώριζε ο ρήτορας πόσο ισχυρό ήταν στην πλειονότητα των Αθηναίων, εφόσον μάλιστα η δωροδοκία (μια εξ ορισμού εγωιστική-κερδοσκοπική νοοτροπία), την οποία τώρα εκδίκασαν, ως συνήθεια ήταν αρκετά διαδεδομένη (βλ. σσ. 13-19 της παρούσας).

²⁰⁰ Σχετικά με τη νομοθεσία της δωροδοκίας βλ. σσ. 11-12, 36-49 της παρούσας.

²⁰¹ Βλ. και Hill (2013), σ. 581.

²⁰² Περί του συσχετισμού της *πονηρίας* με την *αίσχροκέρδεια* στο πρόσωπο του κατηγορουμένου όπως και στην παρούσα υπόθεση και από τον Δημοσθένη βλ. Dover (1974), σ. 111.

έμμεσα η κατά της πόλεως δωροδοκία είναι και αυτά που λειτουργούν προτρεπτικά ως προς τη στάση που πρέπει να κρατήσει το δικαστήριο κατά την αντιμετώπιση της υπόθεσης. Πρόκειται για τα ρήματα *μισεῖν* (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 92, 107. *Κατά Αριστ.* 4. *Κατά Φιλοκλ.* 19) και *ὀργίζεσθαι* (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 2). Αξιοσημείωτο είναι ότι υπάρχουν και συνδυασμένες χρήσεις των παραπάνω επιθέτων και ρημάτων, το *μισεῖν* δηλαδή με την *πονηρίαν*, συνυποδηλώνοντας με αυτόν τον τρόπο ότι το μίσος είναι η αντίδραση που αρμόζει απέναντι στην *πονηρίαν*²⁰³, παράμετροι που οδηγούν συνακόλουθα και στη θεώρηση του συγκεκριμένου περιστατικού δωροδοκίας ως βαρυτάτου εγκλήματος, άξιου εξίσου βαρυτάτης ποινής.

β. Κερδοσκοπική νοοτροπία

Μία δεύτερη ομάδα χαρακτηριστικών είναι αυτή που εδράζεται στη κερδοσκοπική νοοτροπία η οποία δεν διστάζει να ικανοποιηθεί με κάθε μέσο, αποτελεί τον τροφοδοτικό παράγοντα της οικονομικής διαφθοράς εν γένει και ανοίγει συνεπώς τον δρόμο για την επιρρέπεια στη δωροδοκία. Στους λόγους η ηθική αυτή παρέκκλιση εκφράζεται πρώτον, μέσω της προβολής του ίδιου του χαρακτηριστικού της έμφυτης ροπής προς το παράνομο κέρδος, με πρόσωπα αναφοράς τον Δημοσθένη και τον Φιλοκλέα, όπου και δηλώνεται ρητά (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 21, 108, *Κατά Φιλοκλ.* 6) μέσω της λέξης *αἰσχροκέρδεια*²⁰⁴. Δεύτερον, μέσω του χαρακτηριστικού της επιρρέπειας απέναντι σε οποιονδήποτε υποψήφιο δωροδόκο παρουσιαστεί με αναφορά στους κατηγορουμένους της υπόθεσης συλλήβδην (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 40) και στον Αριστογείτονα συγκεκριμένα (Δειν. *Κατά Αριστ.* 3), όπου παρουσιάζεται ως αθεράπευτη τάση του χαρακτήρα. Τρίτον, με την πρόταξη της φιλαργυρίας με καταστρεπτικές συνέπειες σε γεωπολιτικό επίπεδο για την πόλη (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 26, *Κατά Αριστ.* 3, *Κατά Φιλοκλ.* 9, 10 και ρητά «*ή τούτου φιλαργυρία*» στον Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 21-22), με αναφορά στα πρόσωπα του Δημοσθένους, του Αριστογείτονος και του Φιλοκλέους αντίστοιχα. Τέταρτον, με την πρόταξη της κερδοσκοπίας εις βάρος του *δήμου*, μέσω αλλοίωσης των νόμων ενώπιον της Εκκλησίας και εισήγησης νόμων και ψηφισμάτων κατόπιν χρηματισμού (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 41-42), με αναφορά στο πρόσωπο του Δημοσθένους²⁰⁵. Πέμπτον, η συναναστροφή και η συνεργασία με

²⁰³ Harvey (1985), σ. 110 και σημ. 120, 121.

²⁰⁴ Περί του σημασιολογικού φορτίου της *αἰσχροκέρδεια*, το οποίο δεν σχετίζεται μόνο με την κερδοσκοπική νοοτροπία βλ. και σ. 102 της παρούσας.

²⁰⁵ Για μια επισκόπηση όλων των σχετικών υποθέσεων που υποτίθεται ότι εισηγήθηκε ο Δημοσθένης με σχετική βιβλιογραφία βλ. Worthington (1992), σσ. 198-200.

ανθρώπους που συνεκτικό κρίκο μεταξύ τους αποτελεί η οικονομική διαφθορά που απορρέει από τη συμμετοχή τους σε περιστατικό δωροδοκίας (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 74), με αναφορά στον Δημοσθένη και τη σύνδεσή του με τους Τιμόλαο, Πρόξενο και Θεαγένη²⁰⁶. Η πρόταξη δε της κερδοσκοπικής νοοτροπίας μέσω των πέντε αυτών στοιχείων του χαρακτήρα του δωροδοκηθέντος, αποτελεί στρατηγική που ακολουθείται αποκλειστικά από τον Δείναρχο με περιπτώσεις σε όλους τους λόγους του και κυρίως στον *Κατά Δημοσθένους* που αποτελεί και τον μεγαλύτερο, χωρίς να εντοπίζονται σχετικά χωρία στον Υπερείδη. Ο Δείναρχος παρουσιάζει κατ' αυτόν τον τρόπο τη λήψη δωροδοκίας ως προσδοκώμενη συνέπεια που εδράζεται στη φύση και στη διαμόρφωση του χαρακτήρα των κατηγορουμένων, αποσκοπώντας όχι στο να δικαιολογήσει την αποδοχή των προσφερομένων από τον Άρπαλο χρημάτων, αλλά να την επιβεβαιώσει ως γεγονός που συνέβη και σε κάθε περίπτωση θα συνέβαινε λόγω της εμπλοκής των συγκεκριμένων ανθρώπων, προκειμένου να καταλήξει ο ακροατής στο άρρητο συμπέρασμα ότι μπροστά σε μια δεδομένη συνεπαγωγή νοοτροπίας-ενεργειών οι αποδείξεις περιττεύουν.

β'. Κερδοσκοπική νοοτροπία και παραβατικό παρελθόν

Εκτός από την αναφορά στη κερδοσκοπική νοοτροπία υπό τη μορφή ποικίλων χαρακτηριστικών που συνδέονται με αυτήν και παρατίθενται είτε ως προϊόν διαπιστώσεων για τον χαρακτήρα και τη φύση του δωροδοκούμενου είτε στο πλαίσιο προγενέστερων περιστατικών που επισημαίνεται πως δεν τιμωρήθηκαν (σε κάποιες περιπτώσεις δεν διευκρινίζεται καν το ζήτημα της τιμωρίας), παρατίθενται και πράξεις-προϊόντα κερδοσκοπικής νοοτροπίας στο πλαίσιο ενός παραβατικού παρελθόντος. Γίνεται αναφορά δηλαδή σε περιπτώσεις εμπλοκής του δωροδοκηθέντος σε αναλόγου χαρακτήρα αδικήματα, οικονομικής δηλαδή φύσης, όπως περιπτώσεις κατάχρησης δημοσίου χρήματος/ κλοπής του δημοσίου ταμείου (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 41, 70, 77, 80) και δωροδοκίας και πάλι για την υπόθεση εν προκειμένω των Θηβών (Δειν. *Κατά*

²⁰⁶ Πρόκειται για τρεις στρατηγούς των Θηβών στους οποίους ο Δείναρχος αποδίδει την κταστροφή των Θηβών, αν και προηγουμένως στις παραγράφους 18-21 και 24 έχει καταστήσει αποκλειστικά υπεύθυνο τον Δημοσθένη για την καταστροφή της πόλης. Σύμφωνα με τον Pritchett (1974), σ. 11 και τον Worthington (1992), σσ. 240-242 ωστόσο, η κατηγορία εναντίον τους δεν έχει ισχυρό έρεισμα και επομένως δεν αποκλείεται να αποτελεί ρητορική υπερβολή του Δεινάρχου, ενώ ο Worthington επισημαίνει επιπλέον και χρήση επιθετικής επιχειρηματολογίας του Δεινάρχου από τον Αισχίνη αναφορικά τουλάχιστον με τον Πρόξενο. Έχοντας ωστόσο διατελέσει ο Δημοσθένης πρόξενος των Θηβών, σίγουρα θα είχε κάποια σύνδεση με τις σημαντικές προσωπικότητες της πόλης και κάποια επιρροή πάνω τους, αυτό όμως δεν αποτελεί επαρκή ένδειξη για επίρριψη της ευθύνης της καταστροφής αποκλειστικά σε εκείνους ή σε αυτόν.

Δημοσθ. 10, 15, 20, 26, *Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 17, 25), με αναφορά στον Δημοσθένη και στις δύο περιπτώσεις και επιπλέον στον Δημάδη στην παρ. 25. Χαρακτηριστικό είναι ότι, αν και η αναφορά σε προγενέστερες αποδοχές δωροδοκίας χρησιμοποιείται και από τους δύο ρήτορες, η εμπλοκή και σε περιστατικά κατάχρησης/κλοπής χρησιμοποιείται μόνο από τον Δείναρχο.

Στην πραγματικότητα η ειδοποιός διαφορά μεταξύ δωροδοκίας και κατάχρησης είναι διακριτή, καθώς η δωροδοκία αποτελεί το κίνητρο για να συμπεριφερθεί κάποιος με έναν πολύ συγκεκριμένο τρόπο ή να πάρει μια πολύ συγκεκριμένη απόφαση, ενώ η κατάχρηση συνίσταται στην κακοδιαχείριση δημοσίων πόρων. Το να επωφελείται μάλιστα κανείς από τα καθήκοντά του ως αξιωματούχου ήταν ως έναν βαθμό αποδεκτό²⁰⁷, ρευστοποιώντας έτσι τα όρια μεταξύ αποδεκτού και μη αποδεκτού κέρδους²⁰⁸.

Σε ρητορικό όμως επίπεδο, η σύμφυση της δωροδοκίας με άλλα συγγενή ως προς τη φύση τους αδικήματα, συγκεκριμένα την κατάχρηση και την κλοπή ευνοούνταν, καθώς πρόκειται για τρία αδικήματα που φέρουν αρκετά κοινά στοιχεία μεταξύ τους: α) σχετίζονται με τον οικονομικό-χρηματικό παράγοντα, β) μπορούν να εντοπιστούν τόσο στην ιδιωτική όσο και στη δημόσια σφαίρα, αγγίζοντας επομένως και τον δημοσιονομικό τομέα, γ) όσον αφορά στις υποθέσεις που σχετίζονται με τον δημοσιονομικό χώρο δύνανται να πλήξουν δημόσια πρόσωπα σε θέση ευθύνης, δ) μπορούν να συνδυαστούν με την προδοσία κατά της πόλης εφόσον στρέφονται εναντίον του δημοσίου συμφέροντος. Εκμεταλλεζόμενοι τους συσχετισμούς μεταξύ αυτών των αδικημάτων, οι ρήτορες συγχωνεύουν τη διάπραξη δύο ή και τριών από αυτά τα αδικήματα μαζί στο προφίλ ενός κατηγορουμένου, όταν απαγγέλλουν λόγο για μια υπόθεση που αφορά ένα από αυτά, προκειμένου να επιβαρύνουν περαιτέρω το κατηγορητήριο. Προβάλλουν δηλαδή μια ροπή του κατηγορουμένου προς την οικονομική διαφθορά συλλήβδην και παρουσιάζουν τη διάπραξη και του εκδικαζόμενου αδικήματος ως μέρος αυτής. Πρακτικά μπορούν να χρησιμοποιούν διαδικασίες δίωξης δωροδοκίας, όπως συμβαίνει και στους υπό εξέταση λόγους, με την κατάχρηση/κλοπή να αποτελεί μια δευτερεύουσα υποστηρικτική κατηγορία (ωστόσο στην υπόθεση του Αρπάλου τα υπόλοιπα οικονομικά αδικήματα τοποθετούνται σε διαφορετικές

²⁰⁷ Βλ. και *Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 25.

²⁰⁸ Taylor (2001a), σσ. 53-54. Με τον διακριτό διαχωρισμό δωροδοκίας και κατάχρησης ως αδικήματα συμφωνεί και ο Harvey (Harvey (1985), σ. 75).

ιστορικές συγχρονίες, είναι όμως και πάλι πράξεις του ίδιου ανθρώπου) ή αντίστοιχα να εγείρεται επί παραδείγματι από τον ενάγοντα *γραφή κλοπής δημοσίων χρημάτων* με τη δωροδοκία να αποτελεί τη δευτερεύουσα κατηγορία²⁰⁹.

Ο συσχετισμός μάλιστα της δωροδοκίας με την κατάχρηση ευνοούνταν και από τα ίδια τα γεγονότα, καθώς μαρτυρούνται και σχέσεις συνεπαγωγής και εξάρτησης μεταξύ τους, με περιστατικά καταχραστών αξιωματούχων, οι οποίοι δωροδοκούν στη συνέχεια με μέρος των καταχρασθέντων προκειμένου να απαλλαγούν από τις κατηγορίες (Λυσ. *Κατά Επικράτους*, 6, *Κατά Φιλοκράτους*, 1)²¹⁰. Έχει υποστηριχθεί ότι η συγκεκριμένη σύνδεση μεταξύ των δωροδοκίας και κατάχρησης/κλοπής ενδεχομένως να υφίσταται και στην υπόθεση του Αρπάλου²¹¹, δηλαδή το απωλεσθέν ποσό να εκλάπη από τον Άρπαλο και μέρος αυτού να δόθηκε ως δωροδοκία στους κατηγορουμένους. Η γραμμή όμως των κατηγορών γενικά δεν κάνει λόγο για προηγηθείσα κατάχρηση που να αφορά τη συγκεκριμένη υπόθεση και επικεντρώνεται στη δωροδοκία, ίσως λόγω της βαρύτερης ποινής που επέσυρε η τιμωρία του συγκεκριμένου αδικήματος, σύμφωνα με το σχετικό ψήφισμα²¹². Οι μοναδικές υπόνοιες στους λόγους για κλοπή/κατάχρηση των κατασχεθέντων ποσών σχετικά με την εκδικαζόμενη υπόθεση αφορούν στον Δημοσθένη αποκλειστικά (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 70, 77), χωρίς να υφίσταται η παραπάνω συνεπαγωγική σχέση. Ο Δημοσθένης θα μπορούσε να θεωρηθεί ένοχος των εγκλημάτων αυτών, αν είχε κλέψει μέρος των ταλάντων κατά την κατάσχεση ή τη μεταφορά των ταλάντων του Αρπάλου στην Ακρόπολη, όπως ίσως είχαν κάνει άλλοι αξιωματούχοι υπεύθυνοι για την κατάσχεση και τη φύλαξη του ποσού, δικαιολογώντας έτσι και την απουσία του ονόματός του από τον κατάλογο των δωροδοκηθέντων από τον Άρπαλο που βρέθηκε στην κατοχή του δούλου του τελευταίου, αν κρίνουμε ως έγκυρη την πληροφορία αυτή από τον Πausανία (Πaus. II. 33)²¹³. Η ευστάθεια μολαταύτα της πιθανότητας να είναι και ένοχος κλοπής/κατάχρησης εξαρτάται και από την προσβασιμότητα που είχαν ορισμένοι από τους κατηγορουμένους από τη θέση του αξιώματος που κατείχαν στα κατασχεθέντα ποσά, οπότε σε συνάρτηση με την υπόθεση του Αρπάλου η πιθανότητα κλοπής ενδεχομένως να είναι μια πεποιημένη από τον ρήτορα πληροφορία προς ενίσχυση του κατηγορητηρίου (εφόσον μάλιστα δεν απαντά

²⁰⁹ Taylor (2001b), σ. 155. Περί της κατηγορίας για κατάχρηση ως παραδείγματος διαβολής στη βάση του *Κατ' Ανδροτίωνος* λόγου του Δημοσθένους, βλ. Wankel (1982), σ. 35.

²¹⁰ Harvey (1985), σ. 80.

²¹¹ Για αναλυτικότερη υποστήριξη αυτής της θέσης βλ. Adams (1901), σσ. 121-153.

²¹² Βλ. σσ. 43-50 για το ποινικό πλαίσιο. Για το ψήφισμα βλ. σσ. 52-55.

²¹³ Adams (1901), σ. 122.

και στον Υπερείδη) ή να αποτελεί εκμετάλλευση μιας πιθανής φημολογίας γύρω από την εμπλοκή του Δημοσθένους. Ως προς τον ακριβή προσδιορισμό του αδικήματος σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, αν προέκειτο δηλαδή αμιγώς για κλοπή ή κατάχρηση, εξαρτάται και πάλι από τον βαθμό εμπλοκής του Δημοσθένους κατά τη διαδικασία κατάσχεσης και μεταφοράς. Η απλή αφαίρεση μέρους των χρημάτων θα ισοδυναμούσε αμιγώς με κλοπή, η εμπλοκή του όμως υπό την ιδιότητα του υπεύθυνου αξιωματούχου για την άρτια διεκπεραίωση των διαδικασιών εισάγει και τον παράγοντα της κατάχρησης ποσών που του εμπιστεύθηκαν. Οι δύο άλλες περιπτώσεις κλοπής που αφορούν τον Δημοσθένη αναφέρονται η μία σε μια γενικότερη τάση του κατηγορουμένου προς την κλοπήν (41) και η δεύτερη σε ένα παρελθόν περιστατικό κλοπής οκτώ ταλάντων από το δημόσιο ταμείο κατά τη φυγή του μετά τη μάχη της Χαιρώνειας (80). Πρόκειται όμως για μια πληροφορία που παραδίδεται μόνο από τον Δείναρχο²¹⁴ και επομένως δεν αποκλείεται να αποτελεί διαβολή βασισμένη σε κάποια φημολογία. Η περίπτωση της δωροδοκίας στην υπόθεση των Θηβών, συνιστά μια δωροδοκία 300 ταλάντων από του Πέρσες, αρχικά αποδεκτή λόγω των οφελών που προσκόμιζε η Αθήνα από τη διοχέτευσή τους στην αποστολή βοήθειας προς τους Θηβαίους, η οποία όμως αργότερα θεωρήθηκε ως στρεφομένη εναντίον των συμφερόντων της πόλης λόγω της μη παροχής των ταλάντων που χρειαζόνταν από αυτό το ποσό εξαιτίας του Δημοσθένους. Το περιστατικό αυτό κατέληξε έτσι να νοείται ως ένα αρνητικό περιστατικό δωροδοκίας στη σταδιοδρομία του Δημοσθένους²¹⁵.

Σε ποινικό επίπεδο δύναται να εντοπιστεί ένας ακόμη συσχετισμός, καθώς η κλοπή δημόσιας περιουσίας τιμωρούνταν με καταβολή προστίμου του δεκαπλασίου της αξίας των κλοπιμαίων ([Αριστ.] *Αθην. Πολ.* 54.2), όπως τιμωρείτο και η δωροδοκία, με καταβολή προστίμου του δεκαπλασίου της αξίας της δωροληψίας²¹⁶. Ο Δείναρχος παρ' όλα αυτά αναφέρει ότι ο νόμος προβλέπει απλώς καταβολή στο διπλάσιο της ζημίας αναφορικά με τις υπόλοιπες παραβάσεις οικονομικού χαρακτήρα (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 60). Ενδεχομένως ο Δείναρχος να προβαίνει σε μία υπεργενίκευση ως προς την ποινική αντιμετώπιση των διαφόρων οικονομικών αδικημάτων, καθολικοποιώντας επί ενός συνεκδοχικού σχήματος την ποινή που αφορούσε μια συγκεκριμένη κατηγορία οικονομικών παραβάσεων, χαμηλότερης σημασίας προφανώς. Σκοπός του Δεινάρχου

²¹⁴ Worthington (1992), σ. 80.

²¹⁵ Περί της υπόθεσης των Θηβών ως παράλληλο παράδειγμα βλ. και σ. 99 της παρούσας.

²¹⁶ Βλ. σσ. 43-45 της παρούσας.

άλλωστε σε κάθε περίπτωση ήταν η δημιουργία ενός αντιστικτικού σχήματος σε επίπεδο ποινών, στο οποίο να τονίζεται η βαρύτητα του εκδικασθέντος αδικήματος σε αντίθεση με άλλα ειδολογικά όμορα, μειώνοντας όμως συνάμα την αξιοπιστία της πληροφορίας που παρείχε εν προκειμένω. Την αναξιοπιστία αυτή έρχεται να επιβεβαιώσει ο ισχυρισμός του Υπερείδου ότι οι αξιωματούχοι όταν *ἀδικοῦσιν* πληρώνουν ένα απλό πρόστιμο σε αντίθεση με το πρόστιμο του δεκαπλασιασμού του ποσού που προβλέπεται για τη δωροδοκία (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 24), χωρίς να διευκρινίζει ρητώς την αναλογία αυτού του προστίμου ως προς το ζήμια, τη μορφή του διαπραχθέντος αδικήματος, όπως και τις κατηγορίες αξιωματούχων που αφορά²¹⁷. Πρόκειται ενδεχομένως για την ίδια υπεργενικευτική τακτική που ακολουθεί και ο Δείναρχος με σκοπό τη δημιουργία αντίθεσης ως προς την ποινική αντιμετώπιση. Αξίζει να σημειωθεί όμως, ότι το συγκεκριμένο απόσπασμα του Υπερείδου εγείρει προβληματισμό, καθώς η καταβολή του δεκαπλάσιου του ποσού ως πρόστιμο, ενδεχομένως να αναφέρεται και στην ποινική αντιμετώπιση της κατάχρησης, σύμφωνα με τη Hill. Η φράση με την οποία έχει προαναφερθεί στο συγκεκριμένο απόσπασμα το αδίκημα των κατηγορουμένων σχετικά με τα χρήματα του Αρπάλου παραπέμπει μάλλον σε κατάχρηση παρά σε δωροδοκία «*τοῖς [μὲν] ἰδιώταις Ἄρπα[λος] ἔδωκεν φυλάτ[τειν τ]ὸ χρυσίον, οἱ δὲ [στρατη]γοὶ καὶ οἱ ῥήτο[ρες] πρ[ό]ξενων ἔνεκα [εἰλή]φασιν»²¹⁸*. Αν ισχύει αυτός ο ισχυρισμός, τότε πράγματι υφίσταται ένας επιπλέον συσχετισμός μεταξύ των δύο εγκλημάτων σε ποινικό επίπεδο. Σε κάθε περίπτωση πάντως ο συσχετισμός της δωροδοκίας με την κλοπή ή/και την κατάχρηση, εκτός του ότι δικαιολογούσε τη γενικότερη ροπή του κατηγορουμένου προς την οικονομική διαφθορά, ενίσχυε και τη σκληρότητα της ποινικής αντιμετώπισης που θα έπρεπε να απαιτηθεί, δεδομένου ότι η δίκη ουσιαστικά αφορούσε στην ποινική αντιμετώπιση των κατηγορουμένων και όχι στη διαπίστωση της ενοχής τους για την οποία ήταν υπεύθυνος ο Άρειος Πάγος. Θα πρέπει να επισημανθεί μάλιστα ότι η κλοπή δημοσίου πλούτου σε συνδυασμό με την δωροδοκία θα μπορούσε να καταλήξει σε θανατική ποινή, όπως στην περίπτωση του Εργοκλέους (Λυσ. *Κατά Φιλοκράτους*, 2, 11). Η κάθε υπόθεση σαφώς διαπράττεται και εκδικάζεται υπό διαφορετικές συνθήκες, εφόσον

²¹⁷ Κατά πάσα πιθανότητα, όπως υποστηρίχθηκε παραπάνω, πρόκειται για την περίπτωση της καταχρήσεως (*ἀδικίου*) στη διαδικασία της *εὐθύνης*. Βλ. και σ. 41 της παρούσας.

²¹⁸ Για την αναφορά σε κατάχρηση στο συγκεκριμένο απόσπασμα βλ. και Hill (2013), σσ. 580-581.

όμως κάτι τέτοιο έχει συμβεί στο παρελθόν, δεν αποκλείεται να επαναληφθεί, δίνοντας ελπίδα στους κατηγορούς.

γ. Η (απροσδόκητη) αύξηση πλούτου

Η αύξηση του πλούτου και της περιουσίας ενός πολιτικού προσώπου και δη ενός υπηρετούντος σε κάποιο δημόσιο αξίωμα ήταν ως έναν βαθμό αποδεκτή, εφόσον δεν στρεφόταν εναντίον του δημοσίου συμφέροντος²¹⁹. Ακριβώς όμως η ασάφεια ως προς το πότε στρεφόταν εναντίον της πόλης και η θέση που κατείχαν αυτά τα πρόσωπα στην κλίμακα των δημοσίων αξιωμάτων, ήγειρε υποψίες σχετικά με την προέλευση αυτού του πλούτου, ιδιαίτερα αν αυτή η αύξηση της ευπορίας συνετελείτο σε σύντομο χρονικό διάστημα καθιστώντας τη μεταβολή αυτή περισσότερο αισθητή στην κοινή γνώμη. Οι υποψίες αυτές αποτελούσαν ένα πρόσφορο έδαφος για έγερση κατηγοριών από πολιτικούς αντιπάλους, ενισχυόμενες ακόμη περισσότερο σε περιόδους οικονομικής δυσκαμψίας σε κρατικό επίπεδο²²⁰, και παράλληλα συνιστούσαν έναν παράγοντα κατάλληλο για ρητορική εκμετάλλευση σε λόγους σχετιζόμενους με οικονομικά αδικήματα, όπως στην περίπτωση των υπό εξέταση λόγων του Δεινάρχου και Υπερείδου (*Δειν. Κατά Δημοσθ.* 111, *Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 16)²²¹. Ο πλουτισμός αυτός, δηλαδή, παρουσιαζόταν ως προϊόν αθέμιτων ενεργειών, όπως καταχρήσεις, κλοπές ή δωροδοκίες, ενίοτε και αντιστικτικά με τον πλούτο που είχε σωρευθεί με νόμιμες ενέργειες και είχε επενδυθεί σε έργα υπέρ της πόλεως. Στην παραγματικότητα ο πλούτος αυτός μπορεί απλώς να ήταν προϊόν σωστών οικονομικών κινήσεων, καλής σοδειάς ή κληρονομιάς, εφόσον όμως μια τέτοια αιτιολόγηση δεν εξυπηρετούσε τον ρήτορα, απλώς ηγνοείτο²²².

Το επιχείρημα αυτό μάλιστα συνδυαζόταν και με το στοιχείο της ταπεινής καταγωγής του κατηγορουμένου, η οποία προβάλλεται ως κίνητρο για μεταχείριση ακόμα και αθέμιτων μέσων, όπως η δωροδοκία, με σκοπό την κοινωνική και οικονομική ανέλιξη, σε αντίθεση με όσους κατατάσσονταν υψηλά στην κλίμακα της οικονομικής θέσης (βλ. και *Δειν. Κατά Φιλοκλ.* 18)²²³. Είναι φανερό, επομένως, πως η ταπεινή καταγωγή και η

²¹⁹ Βλ. και σσ. 9-13 της παρούσας.

²²⁰ Bosworth (1993), σ. 211.

²²¹ Ο πλούτος επομένως λειτουργούσε ως ένα πεπονημένο *τεκμήριον* δωροδοκίας, το οποίο όμως ακριβώς λόγω του πεπονημένου χαρακτήρα του εντάσσεται στις *έντέχνους πίστεις* (περί του τεκμηρίου βλ. Αριστ. *Ρητορ.* 1357a32 κ.ε. και Kennedy (1963), σσ. 99-100).

²²² Harvey (1985), σ. 94, Atkinson (1981), σ. 44, Wankel (1982), σσ. 38-39.

²²³ Περί της αντίληψης αυτής βλ. και Ober (1989), σσ. 237-238. Για τη χαμηλή οικονομική στάθμη ως κίνητρο για τη διάπραξη έκνομων ενεργειών μεταξύ αυτών και δωροληψίας βλ. Dover (1974), σ. 109.

χαμηλή κοινωνική θέση ήταν συνδεδεμένες και ταυτόσημες με τη χαμηλή οικονομική τάξη. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου κατηγορουμένου είναι ο Δημάδης, χωρίς να υπάρχουν όμως επαρκείς ενδείξεις για να το επιβεβαιώσουν. Η ταπεινή καταγωγή ήταν ένας συνήθης ρητορικός τόπος για επίθεση στον αντίπαλο και ως εκ τούτου δεν ανταποκρίνεται πάντοτε στην πραγματικότητα για το κοινωνικό του υπόβαθρο²²⁴. Το ζήτημα της ταπεινής καταγωγής συνίστατο από παραμέτρους όπως η μη αθηναϊκή καταγωγή (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 15, 95)²²⁵, το παραβατικό παρελθόν της οικογενείας και οι αξιόμημπτες οικογενειακές σχέσεις (π.χ. η ανατροφή και η συμπεριφορά απέναντι στους γεννήτορες) (Δειν. *Κατά Αριστ.* 8, 11, 14, 17, 18, 20)²²⁶. Όσον αφορά άλλωστε την αποζημίωση που ελάμβανε ένας αξιωματούχος, πρέπει να σημειωθεί ότι μετά το καθεστώς των τετρακοσίων το 411 η αποζημίωση αυτή ήταν σχεδόν μηδαμινή και των πολιτικών εντελώς ανύπαρκτη, με αποτέλεσμα οι θέσεις να καταλαμβάνονται αποκλειστικά από πλούσιους πολίτες που δεν αντιμετώπιζαν πρόβλημα βιοπορισμού και να ελέγχουν πλήρως τόσο τον δημόσιο λόγο όσο και τα ανώτατα διοικητικά κλιμάκια του κρατικού μηχανισμού²²⁷. Δεδομένου λοιπόν ότι υπήρχαν πλείστες ευκαιρίες για αποδοχή δωροδοκιών και ο πλουτισμός από τα δημόσια αξιώματα θεωρούνταν ως έναν βαθμό αποδεκτός (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 25)²²⁸, το βάρος της υποψίας έπεφτε συνήθως στους πολίτες κατώτερων οικονομικών στρωμάτων²²⁹. Σε κάποιες περιπτώσεις, μπορούσε κανείς να εκμεταλλεύεται και τα

²²⁴ Βλ. και Wankel (1982), σ. 34, περί της χρήσης του μοτίβου της ταπεινής καταγωγής και από τον Δημοσθένη αντίστοιχα.

²²⁵ Περί του ζητήματος της καταγωγής του Δημοσθένους με σχετική βιβλιογραφία βλ. και Worthington (1992), σσ. 156-158.

²²⁶ Περί του Αριστογείτονος και της εγκατάλειψης του πατέρα του Κυδιμάχου από τον ίδιο, ένα γεγονός που είχε πλέον καταστεί ρητορικός τόπος εναντίον του, βλ. Worthington (1992), σσ. 295-296.

²²⁷ Βλ. και Hill (2013), σσ. 571-572. Η ενασχόληση ιδιαίτερα με την πολιτική απαιτούσε αρκετό χρόνο, καθώς ένας υπεύθυνος και κυρίως ένας επιτυχής πολιτικός όφειλε να είναι ενημερωμένος πλήρως για ένα ευρύ φάσμα θεμάτων. Η πληροφόρηση για όλα αυτά ήταν μια χρονοβόρος διαδικασία. Ο βαθμός ενασχόλησης επομένως με την πολιτική ήταν ανάλογος του ελεύθερου χρόνου, ο οποίος με τη σειρά του ήταν ευθέως ανάλογος με την οικονομική τάξη (βλ. και Harvey (1985), σ. 104).

²²⁸ Παρά την ύπαρξη περιορισμών μέσω διαδικασιών ελέγχου και απολογισμού των πεπραγμένων των αξιωματούχων, όπως η *εύθνη*, οι στρατηγοί επί παραδείγματι μπορούσαν να σωρεύουν πλούτο μέσω των λαφύρων από τις πολεμικές αναμετρήσεις, οι ρήτορες μέσω της συγγραφής λόγων ασκώντας παράλληλα και το επάγγελμα του λογογράφου και οι πολιτικοί μέσω της αύξησης της απόδοσης των εμπορικών τους δραστηριοτήτων αναλογικά με την αύξηση της επιρροής τους στον πολιτικό χώρο. (Taylor (2001a), σ. 61, βλ. και Wankel (1991), σ. 34).

²²⁹ Taylor (2001a), σ. 57. Το στοιχείο της ταπεινής μη αθηναϊκής καταγωγής και του αξιόμηπτου βίου των γονέων εξάλλου αποτελούσε κατά τον Wankel συνηθέστατο ρητορικό τόπο, η χρήση του οποίου μάλλον διασκέδαζε τους δικαστές και ελάχιστες φορές λαμβανόταν υπ' όψιν σοβαρά (Wankel (1982), σσ. 40-45 και Harvey (1985), σ. 91). Ο Wankel (1991), σ. 35 επισημαίνει ότι ο Harvey ερμήνευσε εσφαλμένα τα γραφόμενά του υποστηρίζοντας ότι η θέση του είναι πως η κατηγορία για δωροδοκία ως μη συνδεδεμένη άμεσα με την κύρια κατηγορία σε έναν λόγο συνήθως δεν αποτελούσε παρά

διάφορα προνόμια που προσέφερε η φύση του αξιώματός του, όπως τα δώρα που δέχονταν οι απεσταλμένοι των πρεσβειών στο πλαίσιο της ξενίας, όμως αυτό εγκυμονούσε κινδύνους για έγερση ακριβώς κατηγοριών για δωροδοκία²³⁰.

Οι ρήτορες όμως δεν αρκούσαν στις μομφές εναντίον πολιτικών προσώπων, επικαλούμενοι αποκλειστικά το κίνητρο της οικονομικής ανέλιξης πίσω από τον ξαφνικό πλουτισμό. Σε περιπτώσεις που το εύπορο οικογενειακό υπόβαθρο ήταν γνωστό και επομένως το παραπάνω επιχείρημα δεν θα λειτουργούσε, η αύξηση του πλουτισμού μέσω της δωροδοκίας ερμηνεύεται ως πράξη υποκινούμενη από την απληστία. Σε αυτήν την περίπτωση εντάσσονται και οι κατηγορούμενοι της υπόθεσης του Αρπάλου σύμφωνα με τον Υπερείδη και τον Δείναρχο. Κατηγορούνται για πλεονεξία (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 40, Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 35), ο Δημοσθένης επιπλέον κατηγορείται για *φιλαργυρία* και *αίσχροκέρδεια*²³¹, ενώ για την τελευταία κατηγορείται συγκεκριμένα και ο Φίλοκλής, για τον οποίο επιπλέον επισημαίνεται ότι επιδίωξε τον αθέμιτο αυτό πλουτισμό παρά την οικονομική του ευπορία (Δειν. *Κατά Φίλοκλ.* 18). Πρόκειται για λέξεις που απαντούν και σε άλλους ρήτορες και σκοπό έχουν τη δημιουργία προκατάληψης σχετικά με το ηθικό ποιόν του κατηγορουμένου²³². Το επιχείρημα αυτό για αύξηση πλουτισμού που σχετίζεται με την επιθυμία για οικονομική ανέλιξη ακόμα και αν δεν τίθεται ζήτημα βιοπορισμού, επικοινωνεί και συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με την κερδοσκοπική νοοτροπία ακριβώς που εξετάστηκε παραπάνω.

Η επικράτηση λοιπόν αυτών των συνθηκών σε επίπεδο διοίκησης και κοινής γνώμης συνέτεινε ώστε να καταστήσει το ζήτημα του πλουτισμού αξιωματούχων ρητορικό τόπο, στο πλαίσιο του οποίου εγείρονταν κατηγορίες αμιγώς κατάχρησης, κλοπής ή δωροδοκίας ή και σύμπλεξης των τριών, ακόμα και αν ήταν πρακτικά ανυπόστατες λόγω της σύντομης παραμονής ενός αξιωματούχου σε ένα αξίωμα (έναν χρόνο το μέγιστο) και του περιορισμένου αριθμού αξιωμάτων που είχαν πρόσβαση σε δημόσια

διαβολή. Η καταγωγή επιπλέον μαζί με άλλους χαρακτηρισμούς που αφορούσαν στον Δημοσθένη παρουσιάζονται από την Hunter (1990), σ. 305 ως συκοφαντικά στοιχεία, των οποίων η ανάπτυξη στους ρητορικούς λόγους ευνοείτο από το αθηναϊκό δίκαιο.

²³⁰ Harvey (1985), σ. 103 και σ. 10-11 καθώς και σημ. 10, 11 της παρούσας.

²³¹ Για την ένταξη αυτών των δύο εννοιών στην κερδοσκοπική νοοτροπία του κατηγορουμένου καθώς και τις σχετικές παραπομπές που απαντούν στα κείμενα βλ. σ. 50 της παρούσας. Περί της *αίσχροκέρδειας* ως επίφοβης κατηγορίας απέναντι στους εύπορους βλ. Dover (1974), σ. 111.

²³² Harvey (1985), σσ. 102-103 και σημ. 92. Περί της εξίσωσης της εμπλοκής σε έκνομες πράξεις (και δωροδοκία) με *ὑβριν* και ένδειξη απληστίας για τους πλουσίους βλ. Dover (1974), σσ. 110-111.

κεφάλαια²³³. Με βάση αυτά τα δεδομένα η ευστάθεια της σχετικής επιχειρηματολογίας στην εκδικαζόμενη υπόθεση του Αρπάλου, εξαρτάται από την προσβασιμότητα του Δημοσθένους και άλλων κατηγορουμένων στα κατασχεθέντα χρήματα²³⁴ και το κοινωνικό και οικονομικό τους υπόβαθρο.

δ. Διοικητική και πολιτική απόδοση

Τα πρόσωπα που κατηγορήθηκαν βρέθηκαν υπόλογα για δωροδοκία μεταξύ άλλων και επειδή κατείχαν κάποια θέση επιρροής και συνάμα ευθύνης, που δικαιολογούσε την επιλογή του Αρπάλου να τα δωροδοκήσει. Το σύνολο σχεδόν των Αθηναίων που δεν στερούνταν των πολιτικών τους δικαιωμάτων και πληρούσαν τις κατά περίπτωση προϋποθέσεις, αναλάμβαναν κάποια διοικητική θέση έστω και ήσσονα. Η κατοχή επομένως υψηλών θέσεων είτε στα θεσμικά όργανα της διοίκησης είτε στην πολιτική ήταν αποτέλεσμα μιας πορείας σταδιακής ανόδου στην κλίμακα της διοίκησης και της συμβουλευτικής πολιτικής. Η πορεία αυτή μάλιστα αξιολογούνταν συνήθως από τις επιτυχίες, τις αποτυχίες και τα σκάνδαλα στα διάφορα καθήκοντα που αναλάμβανε κάποιος, λειτουργώντας ως δείκτης για την αξιοπιστία, την αποτελεσματικότητα και την εντιμότητα του εν λόγω ατόμου απέναντι στην υπηρεσία της πόλης και του δήμου, καθορίζοντας επομένως και την κατοπινή του πορεία.

Εκμεταλλεόμενοι οι ρήτορες αυτήν ακριβώς την καθεστηκυία κατάσταση θίγουν ζητήματα που αφορούν την αρνητική διοικητική απόδοση και την προβληματική πολιτική υπόσταση των κατηγορουμένων, παράγοντες δηλαδή που θα λειτουργούσαν προϋποθέσεις για την εκδικαζόμενη αποδοχή δωροδοκίας. Ως προς το διοικητικό σκέλος γίνεται λόγος για την εκ προοιμίου διαπίστωση της ακαταλληλότητας του κατηγορουμένου κατά τη διαδικασία της δοκιμασίας να αναλάβει το αξίωμα του *ἐπιμελητοῦ* (Δειν. *Κατά Αριστ.* 10)²³⁵, για την προβληματική εκτέλεση των καθηκόντων του στο παρελθόν, επισύροντας ακόμη και την καθαίρεσή του από το σχετικό αξίωμα στην περίπτωση του Φιλοκλέους (Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 15)²³⁶, για μία σειρά περιστατικών κακοδιοικήσεως (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 96-97) και για άρνηση εκτελέσεως καθηκόντων μέσω φυγής (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 82: *ἐν δὲ τοῖς πρεσβευταῖς δραπέτης*

²³³ Harvey (1985), σ. 80.

²³⁴ Βλ. σσ. 50, 58-60 της παρούσας.

²³⁵ Βλ. και [Αριστ.] *Αθην. Πολ.* 54.1 και Worthington (1992), σ. 298.

²³⁶ Βλ. και Worthington (1992), σσ. 328-329 περί της πιθανής καθαίρεσης του Φιλοκλέους από το αξίωμα του *κοσμητοῦ* που ήταν υπεύθυνος για την εκπαίδευση των εφήβων.

έστιν). Ως προς το σκέλος της πολιτικής υπόστασης παρατίθενται τα εξής στοιχεία: της μη εκπλήρωσης των κατάλληλων κατά τους νόμους προϋποθέσεων για δραστηριοποίηση στο επίπεδο ενός πολιτικού (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 71)²³⁷ και του πολιτικού παρελθόντος άξιου θανατικής καταδίκης, χωρίς όμως στοιχεία τεκμηρίωσης ως προς αυτό (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 46). Στο ίδιο πλαίσιο, προβάλλεται επίσης η αδράνεια σε κρίσιμες στιγμές (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 31, 32, 35)²³⁸ και η βλαπτική συμβουλευτική προς τον *δήμον*, υπό το πρίσμα της πρότασης συμβουλών, νόμων και ψηφισμάτων ασύμφορων ή και αντίθετων προς προγενέστερες προτάσεις του ίδιου του κατηγορουμένου (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 31, 64-65, *Κατά Αριστ.* 15). Υπό το πρίσμα ακριβώς της σκιαγράφησης του δωροδοκούμενου ως πολιτικού μπορούν να προστεθούν και τα στοιχεία που σχετίζονται με την εξαπάτηση προς τον *δήμον*. Ο δωροδοκούμενος κατηγορείται για δημαγωγία (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 1, 10, 12, 31, 47, 53, 91, 99, 102, 110, 111, 113, *Κατά Φιλοκλ.* 4, *Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 6, 16, 22)²³⁹,

²³⁷ Οι συγκεκριμένες προϋποθέσεις που προβάλλονται αφορούσαν τους *στρατηγούς* και τους *ιππάρχους* ([Αριστ.] *Αθην. Πολ.* 4.2), καθώς δικαίωμα εκφοράς λόγου στην Εκκλησία είχε ο κάθε πολίτης. Η μη τήρηση επομένως αυτών των προϋποθέσεων αναφορικά και με τον Δημοσθένη και την ιδιότητά του ως ρήτορα, ενδεχομένως να αποτελεί επιτηδευμένο συνδυασμό από τον Δείναρχο προκειμένου να επιβαρύνει το κατηγορητήριο και να επισκιάσει την εγκυρότητα ακόμη και της υπόστασης του Δημοσθένους ως ρήτορα. Βλ. και Worthington (1992), σσ. 235-236. Περί της δοκιμασίας των υποψηφίων αξιωματούχων βλ. Harrison (1971), σσ. 201-203 και ιδιαίτερα 202 περί των προϋποθέσεων που έπρεπε να πληρούν, καθώς και σσ. 204-205 για τις προϋποθέσεις που έπρεπε να πληρούν όσοι έπαιρναν τον λόγο στην Εκκλησία.

²³⁸ Περί της αδράνειας του Δημοσθένους βλ. και Haupt (1879), σ. 382, ο οποίος τη θεωρεί βέβαιη. Στο πλαίσιο της αδράνειας του Δημοσθένους ως πολιτικού και κατ' επέκτασιν και ως πολίτη έχει σημασία η νύξη στην οποία προβαίνουν οι ρήτορες αναφορικά με το σπίτι του στον Πειραιά (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 36, 69, *Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 16). Η τοποθεσία του Πειραιώς έφερε ιδεολογικό φορτίο αναφορικά με την πολιτική και οικονομική εμπλοκή του Δημοσθένους στην πόλη. Ο Πειραιάς θεωρείτο μία περιοχή αστικού χαρακτήρα αλλά εκτός του *άστεως* των Αθηνών, η οποία κατοικούνταν από ξένους και εμπόρους. Αυτός επομένως που διέμενε εκεί, βρισκόταν εκτός των πολιτικών εξελίξεων που διαδραματιζόνταν στην Αθήνα και στην περίπτωση του Δημοσθένους, ερμηνεύεται ως αποστασιοποίηση από τον ενεργό πολιτικό βίο που όφειλε να έχει ένας πολίτης. Ταυτόχρονα, η οικία στον Πειραιά προβάλλεται και ως ένδειξη πολυτελούς διαβίωσης σε προσωπικό επίπεδο (προβάλλοντας παράλληλα την επιτίμησή του απέναντι στους φτωχούς πολίτες). Η κατανάλωση δηλαδή του πλούτου μακριά από το μέτρο και την ισοπολιτεία που επέβαλλε ο βίος στο *άστυ* των Αθηνών, ισοδυναμούσε με αποστασιοποίηση από την προσφορά για το δημόσιο συμφέρον, συμβάλλοντας στην κερδοσκοπική νοοτροπία (βλ. και Conover (2010), σ. 202 σημ. 74, Worthington (1992), σ. 189, Whitehead (2001), σσ. 409-410 και σσ. 25-26 της παρούσας περί της κρίσιμης οικονομικά καταστάσεως των Αθηνών την εποχή της δίκης, προκειμένου να γίνει αντιληπτό το εύρος της επίδρασης που θα είχε στο δικαστήριο μια κατηγορία για τρυφή διαβίωση).

²³⁹ Ο Worthington (1992), σ. 122 επισημαίνει ότι τον 4^ο πλέον αιώνα οπότε και τοποθετείται η εν λόγω υπόθεση ο όρος *δημαγωγός* είχε απεκδυθεί της αρνητικής σημασίας που είχε κατά τον 5^ο αιώνα και δήλωνε απλώς τον δημοφιλή πολιτικό ηγέτη. Η χρήση πάντως αυτού του όρου από τον Δείναρχο και από τον Υπερείδη τοποθετείται πάντοτε σε ένα πλαίσιο ρήσεων μομφής με επιθετικό ύφος. Η αρνητική χροιά επομένως του όρου φαίνεται ότι μάλλον επιβιώνει ακόμα στο πλαίσιο λόγων κατηγορίας. Ακόμα όμως και αν έχει πράγματι αποβάλει την αρνητική του σημασία, ο όρος χρησιμοποιείται προκειμένου να αναδείξει τον σημαίνοντα ρόλο του κατηγορουμένου στην αθηναϊκή πολιτική σκηνή και ως εκ τούτου να αυξήσει το βάρος της ευθύνης των πεπραγμένων του. Για τον λόγο αυτό και στις παραπάνω

υποκρισία (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 99: *οί δὲ διηλλαγμένοι... τοῖς τούτων λόγοις;*; *Κατά Φιλοκλ.* 22: *πονηροί... γεγεννημένοι*), μηχανορραφία και σκηνοθετημένες αντιδικίες στο πλαίσιο σκευωρίας για εξαπάτηση του δήμου (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 99).

Γενικότερα χαρακτηριστικά που διαμορφώνουν το προφίλ τόσο στο επίπεδο του πολιτικού όσο και του πολίτη είναι η ροπή προς τη συκοφαντία, το ψεύδος και την απάτη (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 6: *αἰτίαι νῦν καὶ προκλήσεις καὶ συκοφανταίαι παρὰ Δημοσθένους ἤκουσιν*, 48: *τῶ ψεύδεσθαι καὶ μηδὲν ὑγιὲς λέγειν ἐτοίμως χρῆται*, 95: *προσάγων καὶ κατασκευάζων ψευδῆ μηνυτήν*, *Κατά Αριστ.* 12: *τοιαῦτα γράψας καὶ ψευσάμενος*, *Κατά Φιλοκλ.* 1: *ἔψευσμένος ἀπάντων Ἀθηναίων ἐναντίον καὶ τῶν περιεστηκότων*· στο πλαίσιο αυτό μπορεί να ενταχθεί και το ψεύδος σχετικά με το αληθινό ποσό που μεταφέρθηκε στην Ακρόπολη (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 10)), η αδικία και ατίμωση εις βάρος άλλων πολιτῶν (Δειν. *Κατά Αριστ.* 19: *πυθόμενοι τοῦτον ἴστε πονηρὸν καὶ ἄδικον ὄντα*, *Κατά Φιλοκλ.* 7: *τὸν εἰς τοσαύτην αἰσχύνην καὶ ἀδικίαν πολλοὺς τῶν πολιτῶν ἐμβεβληκότα*, 19: *ἐάν τινες ἡμῖν ἀδίκως ἐπιτιθῶνται*, 22: *πονηροὶ καὶ ἄδικοι καὶ μισόδημοι νομίζονται εἶναι*), η προβολή ψευδούς και παραπλανητικῆς εντιμότητας (Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 18: *καὶ ἐξήλεγεξεν αὐτοῦ τὴν προσποιήτον καλοκαγαθίαν, ὅτι ψευδῆς ἦν*), η προσβλητικὴ συμπεριφορά (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 36: *καὶ τὰς τῶν πενήτων ἀπορίας ὀνειδίζων*) η αλλοίωση της ἔννοιας της φιλίας και η προδοσία φίλων²⁴⁰ (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 30, 41, Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 21) και η δημιουργία ενός κύκλου υποστηρικτῶν με βάση τα μεταξύ τους ανταλλάγματα (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 20). Στο πλαίσιο των γενικῶν αυτῶν χαρακτηριστικῶν εντάσσεται και η *πονηρία*, ἓνα χαρακτηριστικὸ το οποίο σχετίζεται στη συντριπτικὴ πλειονότητα των περιπτώσεων με τη δωροδοκία (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 3, 47, 52, 88, 92, 103, 108. *Κατά Αριστ.* 1-4, 5, 15, 16. *Κατά Φιλοκλ.* 6, 11, 16, 18, 19, 22), ανεξάρτητο απαντὰ μόνο μία φορά και ἔτσι καθίσταται ως ἓνα ἀπὸ τα κύρια χαρακτηριστικά που οδηγούν στη δωροδοκία²⁴¹.

Το σύνολο αυτῶν των χαρακτηριστικῶν εξυπηρετεῖ δύο στόχους, πρώτον, αποδομεῖ την εικόνα του δωροδοκούμενου ως προς την υπόστασή του ως πολιτικού, πολίτη και

παραπομπές περιλαμβάνονται και περιπτώσεις στις οποίες δεν αναφέρεται ρητῶς ο ὅρος *δημαγωγός* και τα ομόρριζά του, ἀλλὰ υπονοεῖται η αρνητικὴ αὐτὴ ἔννοια του ὅρου ὑπὸ τη μορφή της εξαπάτησης του δήμου.

²⁴⁰ Περί της προδοσίας φίλων βλ. και τη θέση του Wankel στη σημ. 189 της παρούσας.

²⁴¹ Βλ. και σ. 71-72 της παρούσας, ὅπου η *πονηρία* παρουσιάζεται σε συσχετισμὸ με την προδοτικὴ διάσταση του χαρακτήρα του καταγορευμένου.

υπηρετούντος το δημόσιο συμφέρον από τη θέση δημοσίων αξιωμάτων και δεύτερον, συστήνει ένα σύνολο χαρακτηριστικών διαφθοράς που δικαιολογούν την επιρρέπεια προς τη δωροδοκία. Η μειωμένη επομένως αυτή αναξιοπιστία και αμυντική συμπεριφορά την οποία εμμέσως παρακινείται να δείξει ο *δήμος* στο πρόσωπο του κατηγορουμένου, λειτουργεί συνεκδοχικά και ως παρακίνηση προς το δικαστήριο που απαρτιζόταν επίσης από μέρος αυτού του *δήμου*²⁴² να επιδείξει αναξιοπιστία και να χρησιμοποιήσει τη δικαστική ετυμηγορία ως όπλο αναστολής της δράσης διεφθαρμένων ατόμων, μέρος της οποίας αποτελεί και η εκδικαζόμενη δωροδοκία. Παράλληλα αποτελούν μια έμμεση σύσταση για περιθωριοποίηση ενός ατόμου που, πέραν της βλαπτικής του δράσης, μη συμβιβαζόμενο με τους στοιχειώδεις κανόνες λειτουργίας της πόλης ήδη ουσιαστικά βρίσκεται στο περιθώριο και χρησιμοποιεί πολλαπλές μορφές εξαπάτησης προς συγκάλυψη της κοινωνικής απομόνωσης που υφίσταται. Στην περίπτωση μάλιστα του Αριστογείτονος ο Δείναρχος φέρει ως από παράδειγμα της περιθωριοποίησης αυτής την απομόνωση που ο Αριστογείτων υφίσταται ακόμη και από τον κόσμο των φυλακισμένων (Δειν. *Κατά Αριστ.* 9).

ε. Η σχέση με το θείο στοιχείο

Μία ιδιαίτερη επίσης κατηγορία που βρίσκεται στο όριο μεταξύ *έντέχνων* και *άτέχνων πίστεων* είναι το θείο και το θρησκευτικό στοιχείο. Τα στοιχεία αυτά ανήκουν παραδοσιακά στον χώρο των *άτέχνων πίστεων*, ως δεδομένα στοιχεία αντληθέντα από το θρησκευτικό περιβάλλον προς επίρρωση της επιχειρηματολογίας. Οι ρήτορες όμως τα χρησιμοποιούν κατά τέτοιο τρόπο στους υπό εξέταση λόγους, ώστε να λειτουργούν ως μέρος της βάσης των *άτέχνων πίστεων*, αλλά να συμπλέκονται σε σημαντικό βαθμό και με τη διευρυμένη σε αυτούς τους λόγους ενότητα των *έντέχνων πίστεων*, συγκεκριμένα την εικόνα του δωροδοκηθέντος. Η κατηγορία αυτή στοιχειοθετείται στο πλαίσιο μίας αμφίδρομης σχέσης του κατηγορουμένου με το θείο, με ένα σκέλος να αφορά τον τρόπο με τον οποίο ο δωροδοκούμενος αντιμετωπίζει το θείο και το θρησκευτικό στοιχείο και ένα άλλο σκέλος να έγκειται στον τρόπο με τον οποίο το θείο στοιχείο από την πλευρά του αντιμετωπίζει τον δωροδοκούμενο.

Στο πρώτο σκέλος, ως αφετηρία της θεώρησης της σχέσης ορίζεται ο δωροδοκούμενος, η οποία έχει δύο απολήξεις: η μία αφορά το θεϊκό στοιχείο και η άλλη το θρησκευτικό,

²⁴² Περί της ταύτισης των προσώπων που συμμετείχαν στην Εκκλησία και στα δικαστήρια (με παράδειγμα την Ηλιαία), βλ. Wankel (1982), σ. 30 αλλά και σημ. 22 της παρούσας για το πλέγμα επικοινωνίας παρισταμένου κοινού, δικαστών και ομιλητών.

τους θεσμούς δηλαδή και τις ενέργειες που ορίζουν ή ενέχουν το στοιχείο της σύνδεσης με το θείο στο πλαίσιο της πόλης. Η σχέση του θείου στοιχείου με τον δωροδοκούμενο, όπως ορίζεται από τον τελευταίο, χαρακτηρίζεται ασεβής και ανόσια (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 21, *Κατά Αριστ.* 14)²⁴³. Παράλληλα, η μη τήρηση όρκων που έχει δώσει και η γενικότερα απαξιωτική του στάση απέναντι στον όρκο, αποτελεί ακόμη ένα άμεσο δείγμα της ασεβούς στάσης του απέναντι στο θεϊκό στοιχείο (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 47, *Κατά Φιλοκλ.* 2, 10). Ως προς τη δεύτερη απόληξη που αφορά το θρησκευτικό στοιχείο, η καταπάτηση όρκου μπορεί να ενταχθεί και εδώ, καθώς μια επίορκη στάση δεν προσβάλλει μόνο το εμπλεκόμενο θεϊκό στοιχείο αλλά και τον ίδιο τον θεσμό του όρκου που έχει οριστεί ως δέσμευση στο πλαίσιο του θρησκευτικού οικοδομήματος²⁴⁴. Άλλη μία παράμετρος που δύναται, όπως και η περίπτωση του όρκου, να συμπεριληφθεί και στις δύο απολήξεις είναι η θέση του Δημοσθένους συγκεκριμένα ως προς το ζήτημα της θεοποίησης του Αλεξάνδρου (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 94, Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 31-32). Ο Υπερείδης επισημαίνει συγκεκριμένα ότι η πρόθεση ήταν ο Αλέξανδρος να τιμηθεί ως γιος του Διός και/ή του Ποσειδώνος και να στηθεί σχετικό άγαλμά του²⁴⁵. Αν και το συγκεκριμένο ζήτημα είχε εξεταστεί και παραπάνω στο πλαίσιο της ασυνέπειας στην πολιτική²⁴⁶, είναι πιθανό να εξυπηρετούσε την επιχειρηματολογία του κατηγορού και υπό αυτήν την σκοπιά. Η υποστήριξη δηλαδή

²⁴³ Περί της έννοιας της *άσεβειας* ακόμη και ως αυθύπαρκτου χαρακτηριστικού κάποιου, ανεξαρτήτως του βαθμού υπακοής του στην έννοια της δικαιοσύνης βλ. Dover (1974), σ. 247.

²⁴⁴ Ο όρκος ήταν άμεσα συνδεδεμένος με την ευσέβεια απέναντι στους θεούς και για τον λόγο αυτό χρησιμοποιούνταν ως επισφραγιστικός παράγοντας σημαντικών συμφωνιών μεταξύ των ανθρώπων, όπως εμπορικές συμφωνίες και διακρατικές συνθήκες. Η καταπάτησή του ισοδυναμούσε με ασεβή στάση του καταπατούντος και συνεπαγόταν την υποστήριξη των θεών προς την πληττόμενη πλευρά (Dover (1974), σ. 249).

²⁴⁵ Η απαίτηση του Αλεξάνδρου να αναγνωριστεί ως θεός πρέπει να διατυπώθηκε την ίδια περίοδο με το διάγγελμα περί της επιστροφής των αιχμαλώτων (ο Bosworth (1993), σ. 285, προτείνει ότι η συγκεκριμένη απαίτηση μπορεί να είχε προηγηθεί εν είδει σύστασης στις οδηγίες για απόδοση τιμών ήρωα στον Ηφαιστίωνα). Ο Αλέξανδρος προέβαλλε την πεποίθηση ότι ήταν γιος του Διός, από τη στιγμή που έλαβε σχετικό οιωνό από τον Δία Άμμωνα στην όαση του Σίβα το 332. Έκτοτε προέβαλλε την υπεράνθρωπη υπόστασή του περιοριζόμενος όμως μόνο στις ανατολικές κτήσεις και όχι στην κυρίως Ελλάδα, όπου γνώριζε πως εκεί δεν θα έβρισκε πρόσφορο έδαφος ένας τέτοιος ισχυρισμός του (βλ. Worthington (1992), σ. 263, όπου παρατίθεται και σχετική βιβλιογραφία περί του ζητήματος). Περί του διαλόγου αν το κείμενο παραδίδει ότι ο Αλέξανδρος θα μπορούσε αν ήθελε να θεωρηθεί γιος του Διός ή του Ποσειδώνος ή του Διός και του Ποσειδώνος βλ. Whitehead (2001), σσ. 456-457. Ο Worthington (2001), σσ. 129-131 υποστηρίζει ότι η φράση «*στήσαι εικό[να Αλεξάν]δρου βασιλέως τοῦ ἀνι[κ]ήτου θε[οῦ]*» δεν έχει παρά σαρκαστική χροιά απέναντι στο πρόσωπο του Αλεξάνδρου, απηχώντας τη γενικότερη αθηναϊκή αντίδραση απέναντι στο ζήτημα της απόδοσης θεϊκών τιμών στον Αλέξανδρο. Άλλωστε τον 4^ο αιώνα αλλά και καθ' όλη τη διάρκεια της ελληνιστικής περιόδου η λέξη *εἰκόν* που χρησιμοποιείται εδώ από τον Υπερείδη, αφορά τους τιμητικούς αδριάντες σε πρόσωπα, ενώ η λέξη *ἄγαλμα* είναι αυτή που χρησιμοποιείται για τα λατρευτικά αγάλματα των θεών στους ναούς (βλ. και Stewart (1993), σ. 208, και Damaskos (1999) *passim*).

²⁴⁶ Βλ. σ. 68 της παρούσας.

της θεοποίησης ενός ανθρώπου ισοδυναμούσε πρώτον με ένδειξη ασέβειας απέναντι στους θεούς και ασέβεια απέναντι στο ελληνικό θρησκευτικό οικοδόμημα, εφόσον θεοποίηση ενός ανθρώπου και μάλιστα ηγετικής προσωπικότητας εν ζωή αποτελούσε ιδιαίτερα ακανθώδες ζήτημα για τον ελληνικό κόσμο με ελάχιστα προηγούμενα²⁴⁷.

Το δεύτερο σκέλος, στο οποίο η ροή της σχέσης ορίζεται από το θείο προς τον δωροδοκούμενο, παρουσιάζεται από τον ρήτορα μέσα από τους παράγοντες της κατάρας και των χρησμών, όπου ο δωροδοκούμενος προβάλλεται ως ένα πρόσωπο που τυγχάνει της αποδοκμασίας του θείου στοιχείου. Ως προς το ζήτημα των χρησμών αναφέρεται κάποιος ο οποίος προειδοποιούσε για τον πιθανό κίνδυνο που караδοκούσε για τους Αθηναίους από την τοποθέτηση ακατάλληλων προσώπων στα υψηλά διοικητικά κλιμάκια (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 78, 98) και προερχόταν από τον Δωδωναίο Δία. Ο Δείναρχος χρησιμοποιεί αυτόν τον χρησμό, ο οποίος απαντά και σε λόγους του ίδιου του Δημοσθένους (Δημ. *Περί της παραπρεσβ.* 297-99, *Υπέρ Κτησ.* 253) και όπως φαίνεται είχε καταστεί ήδη ένας ρητορικός τόπος κινδυνολογίας με στόχο τον αντίδικο²⁴⁸, προκειμένου να τον παρουσιάσει ως εκπληρούμενο στο πρόσωπο του Δημοσθένους, σε συνάρτηση τόσο με την παρελθούσα πορεία του όσο κυρίως με την εκδικαζόμενη υπόθεση. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί πως ο Δείναρχος, στο πλαίσιο της προτροπής για καταδικαστική απόφαση, εισάγει και τον παράγοντα των οίωνων ταυτίζοντας την καταδίκη των κατηγορουμένων με την αρνητική μεταστροφή των οίωνων που παραμόνευαν εις βάρος της πόλης (*μετοιωνίσασθε*: Δειν. *Κατά*

²⁴⁷ Πριν από τον 4^ο αιώνα η μεγαλύτερη τιμή που μπορούσε να αποδοθεί σε θνητό ήταν αυτή του ήρωα, η οποία συνήθως δινόταν στους ιδρυτές των πόλεων οι οποίοι και θεωρούνταν ημίθεοι ή ισότιμοι με θεούς, αλλά όχι θεοί. Ο μόνος ο οποίος είχε εν ζωή πιθανότατα τιμηθεί ως θεός με θυσίες και βωμούς στο όνομά του, ακόμα και με εορτές προς τιμήν του, ήταν ο σπαρτιάτης στρατηγός Λύσανδρος μετά τη μάχη στους Αιγός Ποταμούς. Στον Φίλιππο τον Β' είχαν επίσης αποδοθεί τιμές οι οποίες άγγιζαν τα όρια των θεϊκών τιμών, με τον ισχυρισμό ότι ο ισχυρότερος ηγέτης μεταξύ των Ελλήνων ήταν ένας θεός μεταξύ των ανθρώπων. Στην τελευταία μάλιστα εορτή που συμμετείχε πριν πεθάνει διεξήχθη μία τελετή στην οποία συσχετίστηκε με τους δώδεκα θεούς ως σύνθρονός τους. Το ζήτημα της θεοποίησης του Αλεξάνδρου εντάσσεται στο ίδιο ακανθώδες πλαίσιο με αυτό της προσκυνήσεως, το οποίο και είχε συναντήσει μεγάλη αντίδραση ακόμη και από τους ίδιους τους Μακεδόνες ως παράγοντας υπονόμευσης της ελευθερίας των Ελλήνων (βλ. και Mitchell (1997), σ. 171). Πιο αναλυτικά περί της θεοποίησης του Αλεξάνδρου και της μεθόδου της από τον ίδιο βλ. Bosworth (1993), σσ. 278-290).

²⁴⁸ Worthington (1992), σσ. 249 και 269. Βλ. και Parke (1967), σσ. 139-141. Οι ηγέτες στους οποίους αναφέρεται ο συγκεκριμένος χρησμός ενδέχεται να είναι στρατηγοί αν ο χρησμός δόθηκε κατά την περίοδο πολέμου, ή πολιτικοί αν δόθηκε σε καιρό ειρήνης. Σύμφωνα με τον Parke ο χρησμός δόθηκε πιθανότατα στα χρόνια μετά τη σύναψη της Φιλοκρατείου Ειρήνης, οπότε αναφέρεται σε πολιτικούς ηγέτες. Ο χρησμός αυτός επίσης φέρει στο προσκήνιο την υπερβολική ανησυχία των Αθηναίων απέναντι σε ζητήματα ασφαλείας της πόλης και των σχέσεων μεταξύ του *δήμου* και των ηγητόρων του. Περί της σημασίας των χρησμών για τον ελληνικό κόσμο σε επίπεδο ατόμων και πόλεων βλ. Dover (1974), σ. 135.

Δημοσθ. 29)²⁴⁹. Αναφορικά με την κατάρα, ο δωροδοκούμενος παρουσιάζεται ως αποδέκτης δημοσίων καταρών λόγω της δράσης του αυτής (*Δειν. Κατά Δημοσθ.* 47, *Κατά Αριστ.* 16)²⁵⁰. Πριν από την έναρξη των συνελεύσεων στην Εκκλησία του δήμου και τη Βουλή εξεφωνείται μια κατάρα (καθώς και μια προσευχή), με πολιτική και θρησκευτική διάσταση, την οποία ο Δείναρχος στον *Κατά Δημοσθένους* λόγο καλεί να αναγνώσουν και η οποία στρεφόταν εναντίον κάθε προδότη και εχθρού της πατρίδας και συγκεκριμένα, όσων συμβούλευαν τον δήμον επιβουλευόμενοι το συμφέρον του²⁵¹. Ο Δείναρχος τόσο στην περίπτωση του Δημοσθένους όσο και του Αριστογείτονος τονίζει εκείνη την πτυχή της κατάρας που περιελάμβανε όσους δωροδοκούνταν προς επιβουλή του δήμου, χρησιμοποιώντας έτσι την κατάρα ως ένδειξη σύνδεσης της δωροδοκίας σε θεσμικό επίπεδο με την προδοσία και τη βλάβη του δημοσίου συμφέροντος²⁵². Σε άμεση συνάφεια με την κατάρα βρίσκεται και ο προσδιορισμός *μιαρός* (*Δειν. Κατά Δημοσθ.* 18, 21, 24, 95, *Κατά Φιλοκλ.* 17) , όπως και το ρήμα *έκκαθαίρειν* (*Δειν. Κατά Αριστ.* 5), τα οποία από κοινού λειτουργούν προτεπτικά προς το δικαστήριο για καταδικαστική ετυμολογία²⁵³.

Το σύνολο συνεπώς αυτών των συσχετισμών καθιστά τη δωροδοκία ως την έκφραση ενός χαρακτήρα που υπονομεύει το θρησκευτικό και θεϊκό στοιχείο και παράλληλα δεν λαμβάνει την αποδοχή του τελευταίου. Μέσω αυτής της συλλογιστικής ο ρήτορας ωθεί έμμεσα το δικαστήριο στην καταδίκη των κατηγορουμένων, προκειμένου όχι μόνο να τους καταδικάσουν για τη δωροδοκία, αλλά με την ευκαιρία αυτή, αφενός να τους τιμωρήσουν για την ασέβεια που επέδειξαν, αφετέρου να λάβουν μια απόφαση που θα συμπλέει με τη θεϊκή προαίρεση. Παράλληλα, η μiasματική διάσταση που προσδίδεται

²⁴⁹ Ενδεχομένως να συσχετίζεται και με το θρησκευτικό πλαίσιο της *άγαθής τύχης* και της συνακόλουθης *άτυχίας* που θα επέλθει στους κατηγορούμενους αν καταδικαστούν και οι οποίες εντοπίζονται επίσης στην ίδια παράγραφο. Περί της *(άγαθής) τύχης* ως υποβοηθητικού θεϊκού παράγοντα για την πόλη βλ. και Worthington (1992), σ. 178 (ο οποίος όμως δεν κάνει κάποιον συσχετισμό με το ρήμα *μετοιωνίσασθαι*) αλλά και *Δειν. Κατά Δημοσθ.* 7 και *Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 35-36.

²⁵⁰ Βλ. και Wankel (1982), σ. 37 που συνδέει την κατάρα αυτή με τη θανατική ποινή.

²⁵¹ Περί της αναφοράς αυτής της κατάρας και σε άλλες πηγές βλ. Worthington (1992), σ. 211 και Conover (2010), σ. 254 και σημ. 4. Τόσο η κατάρα όπως και ο όρκος σε δημόσιο επίπεδο, εκτός του θρησκευτικού περιεχομένου, καθιστούσαν τον κάθε αξιωματούχο ή ρήτορα, τον οποίο αφορούσαν, υπόλογο όχι απλώς σε ένα δικαστικό σώμα, αλλά στον αθηναϊκό δήμον στο σύνολό του, μεγιστοποιώντας και τη σημασία της παράβασης (Conover (2010), σσ. 262-263). Περί της πολιτικής επιπλέον διάστασης της κατάρας και του δικαιώματος και των αξιωματούχων να εκφωνούν δημοσίως κατάρες βλ. Sourvinou-Inwood (1988), σσ. 29-39.

²⁵² Αναλυτικότερα βλ. και σσ. 64-72 της παρούσας για τη σύνδεση της κατάρας με την προδοσία και σσ. 9-13 για τη βλάβη του δημοσίου συμφέροντος.

²⁵³ Harvey (1985), σ. 110 και σημ. 120, 121.

στο αδίκημα μέσω των λέξεων *μαρός* και *έκκαθαίρειν* το εξισώνει με βαρύτερα εγκλήματα όπως ο φόνος, απαιτώντας επομένως και την ανάλογης σκληρότητας ποινή, καθώς συνακόλουθα τίθεται ζήτημα διάσωσης της πόλης από τα πιθανά δεινά που θα επισύρει αυτή η μιαιρότητα.

B. Η καθολικοποίηση του ζητήματος

Μία ακόμη βασική τεχνική που ακολουθείται κατά κύριο λόγο από τον Δείναρχο είναι η καθολικοποίηση του ζητήματος σε συνάρτηση με το δημόσιο ενδιαφέρον. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτή η καθολικοποίηση ο Δείναρχος βασίζεται στη συνεκδοχική σχέση μεταξύ του δικαστηρίου και της Εκκλησίας. Το δικαστήριο εκπροσωπούσε το όλον του αθηναϊκού δήμου, δηλαδή την Εκκλησία και στις λίγες μετά τα μέσα του 4^{ου} αιώνα περιπτώσεις που η Εκκλησία αναλάμβανε την εκδίκαση κάποιας υπόθεσης, ο ρόλος του όλου και του μέρους, δηλαδή του δικαστηρίου, ταυτίζονταν²⁵⁴. Η καθολικοποίηση αυτή επομένως συνίσταται στη διεύρυνση του αριθμού των πολιτών που συσχετίζονταν με το συγκεκριμένο πρόβλημα είτε ως άμεσα ή έμμεσα ασκούντες τη δικαστική εξουσία, είτε ως μάρτυρες, είτε ως απλώς πληττόμενοι από τις συνέπειες της συγκεκριμένης πράξης και ως εκ τούτου ενδιαφερόμενοι για την τιμωρία του.

Όσον αφορά τον τελευταίο παράγοντα της καθολικοποίησης στη βάση της βλάβης απέναντι στο σύνολο των πολιτών, η καθολικοποίηση αυτή διαφαίνεται από την ενότητα της επιχειρηματολογίας που αφορά στην προδοτική διάσταση της συγκεκριμένης δωροδοκίας και στην καταστρατήγηση του δημοσίου συμφέροντος²⁵⁵. Ως προς το ζήτημα των μαρτυριών ο Δείναρχος ισχυρίζεται ότι ο Δημοσθένης μέσω του ψηφίσματός του για έκδοση *άποφάσεως* από τον Άρειο Πάγο²⁵⁶ κατέστησε το δικαστήριο μάρτυρα της υπόθεσής του (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 86: *ἐπέτρεψεν [ὁ] αὐτὸς οὗτος ἐν τῷ δήμῳ τῷ συνεδρίῳ τούτῳ κρῖναι περὶ αὐτοῦ, μάρτυρας ὑμᾶς πεποιημένος*), καλύπτοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την απουσία μαρτύρων και υπονοώντας συνάμα ότι συναιρουμένης της ιδιότητας του μάρτυρα και του δικαστή στο ίδιο πρόσωπο, ο μηδενικός αριθμός μαρτύρων αυξανόταν πλέον σε αυτόν του αριθμού των δικαστών

²⁵⁴ Ober (1989), σ. 147. Η μεταφορά των υποθέσεων από την Εκκλησία στα δικαστήρια αποτελούσε μια κίνηση σχετική μάλλον με τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις προς μείωση των εξόδων, ιδιαίτερα εν μέσω του Πρώτου Συμμαχικού Πολέμου, καθώς τα έξοδα λειτουργίας ενός δικαστηρίου ήταν σύγουρα λιγότερα από τα έξοδα σύγκλησης μιας συνέλευσης της Εκκλησίας (Conover (2010), σσ. 291-292).

²⁵⁵ Βλ. σσ. 64-72 της παρούσας, όπου παρατίθενται και οι σχετικές κειμενικές παραπομπές.

²⁵⁶ Περί του σχετικού ψηφίσματος βλ. σσ. 52-54 της παρούσας.

και συνεπώς το δικαστικό σώμα είχε μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων προς μία αθωωτική ή καταδικαστική απόφαση, εφόσον δεν περιοριζόταν κατ' ουσίαν από μαρτυρίες.

Η πτυχή ότι το δικαστήριο αποτελεί τον άμεσο φορέα άσκησης της δικαστικής εξουσίας και παράλληλα τον διάυλο έμμεσης άσκησης δικαστικής εξουσίας από τον *δήμον*, επισημαίνεται με ποικίλους τρόπους, χρησιμοποιώντας ως κοινή βάση τη σχέση *δήμου* και δικαστηρίου, η οποία ορίζεται από την άσκηση ελέγχου με κατεύθυνση από τον πρώτο προς το δεύτερο. Πρώτη έκφραση αυτής της πτυχής αποτελεί η θέση ότι το δικαστήριο δεν αποτελεί παρά φορέα της βούλησης του *δήμου* και εκπρόσωπο των συμφερόντων του (Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 16: *οἷς ἡ τύχη καὶ ὁ κλῆρος . . . ὑπὲρ τοῦ δήμου δικάσοντας*). Δεύτερον, η προειδοποίηση στους δικαστές ότι θα έπρεπε να είναι ιδιαίτερος προσεκτικοί αναλαμβάνοντας την ευθύνη να αγνοήσουν πράγματα που φαίνονταν δίκαια στον *δήμον* (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 106: *καὶ τὰ δίκαια [τὰ] παρὰ τῷ δήμῳ καὶ τῇ βουλῇ τῇ ἐξ Ἀρείου πάγου δόξαντ' εἶναι καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀνθρώποις, ταῦθ' ὑμεῖς οἱ κύριοι πάντων λύσετε;*). Τρίτη μορφή έκφρασης αυτής της πτυχής αποτελεί μια ολόκληρη ομάδα θέσεων που υπόκειται στο γενικότερο σχήμα της ταύτισης μιας επεικούς ή αθωωτικής απόφασης με τη συνενοχή στο διαπραχθέν αδίκημα. Στο πλαίσιο αυτού του σχήματος περιλαμβάνονται θέσεις όπως: α) ότι η ψήφος υπέρ μιας καταδικαστικής απόφασης από το δικαστήριο θα απεδείκνυε στο πλήθος το αδιάφθορον της ετυμηγορίας του, προβάλλοντας την τελευταία ως δείγμα του τρόπου με τον οποίο ο *δήμος* αντιμετώπιζε τέτοιου είδους παραβατικές πράξεις (Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 19: *καὶ δεῖξαι πᾶσιν ἀνθρώποις ὅτι οὐ συνδιέφθαρται τὸ τοῦ δήμου πλήθος τῶν ῥητόρων καὶ τῶν στρατηγῶν τισιν, οὐδὲ δουλεύει ταῖς δόξαις*), β) ότι ο ρήτορας καθιστά τους ίδιους τους δικαστές υποδίκους για την απόφασή τους απέναντι στον *δήμον* (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 3, 22, 27, 41, 46, 60, 66, 88, 107, *Κατά Αριστ.* 19, *Κατά Φιλοκλ.* 22)²⁵⁷, μετατρέποντας την Εκκλησία σε δικαστή και το ίδιο το δικαστήριο σε δυνάμει κατηγορούμενο, εκμεταλλεόμενος τη μόνιμη απειλητική συνθήκη στην Αθήνα και κοινή πεποίθηση ότι κάποιος πολύ εύκολα μπορούσε να εγείρει μία δίκη, όπως και πολύ εύκολα μπορούσε να βρεθεί στη θέση του κατηγορουμένου. Αυτές οι θέσεις λειτουργούν προτρεπτικά προς μία καταδικαστική

²⁵⁷ Βλ. και Worthington (1992), σσ. 127-128 για τη χρήση του συγκεκριμένου συσχετισμού και από τον Αισχίνη. Ο Δείναρχος γενικά αναπαράγει μέσα στους λόγους του ορισμένες από τις κατηγορίες που χρησιμοποιεί ο Αισχίνης (Kennedy (1963), σ. 256).

απόφαση παρουσιάζοντάς την ως μονόδρομο, εφόσον μια αθωωτική απόφαση θα συνεπαγόταν ηθική υποβάθμιση των δικαστών, ταύτιση με τους κατηγορούμενους και έκθεση ενώπιον του δήμου.

Γ. Η χρήση της φημολογίας

Τόσο ο Δείναρχος όσο και ο Υπερείδης εκμεταλλεύονται τη δύναμη της φημολογίας προς μεγιστοποίηση του αδικήματος στη συνείδηση του κοινού και κάλυψη αδυναμιών του κατηγορητηρίου²⁵⁸. Μεγάλο μέρος του ακροάμονος κοινού αλλά και των δικαστών προερχόταν πιθανότατα από τα κατώτερα στρώματα, όπου η φημολογία γύρω από πολύκροτες υποθέσεις όπως η εκδικαζόμενη θα αποτελούσε κυρίαρχο και ανατροφοδοτούμενο παράγοντα, λόγω του μειωμένου μορφωτικού επιπέδου και του ελάχιστου διαθέσιμου χρόνου προς διερεύνηση της εκάστοτε υπόθεσης. Άλλωστε η φημολογία θα διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ετυμηγορίας, καθώς δεν είναι βέβαιο ότι οι Αθηναίοι έθεταν πάντοτε αρκετά και διακριτά όρια ανάμεσα στη φημολογία και το γεγονός-τεκμήριο που θα έπρεπε να καθορίζει τη λήψη αποφάσεων, πράγμα το οποίο συνδέεται και με το γεγονός ότι η άποψη της πλειοψηφίας, που συχνά εδράζεται σε φημολογίες, αποτελούσε τη βάση για τη λήψη δικαστικών και πολιτικών αποφάσεων²⁵⁹.

Οι πιθανές φήμες συνιστούσαν συνεπώς, κατά τη γνώμη μου, έναν από τους μείζονες διαμορφωτικούς παράγοντες μαζί με το κατηγορητήριο, τις απολογίες και στην προκειμένη περίπτωση την *ἀπόφασιν* του Αρείου Πάγου για την ετυμηγορία. Σκοπός άλλωστε των κατηγορών, όπως και του κάθε ρήτορα, δεν είναι η αποκατάσταση της αλήθειας αλλά η εξασφάλιση της ψήφου της πλειοψηφίας των δικαστών. Ο παράγοντας αυτός καθιστά δύσκολη συχνά τη διάκριση των αναφορών στους ρητορικούς λόγους που βασίζονται σε πραγματικές νομικές αποφάσεις από αυτές που αποτελούν φήμες ή προϊόντα της κοινής γνώμης και που θεωρητικά δεν αποτελούν δικανικά τεκμήρια²⁶⁰, εφόσον οι ρήτορες παρουσιάζουν τις φήμες ως γεγονότα, αν αυτό τους εξυπηρετεί. Η

²⁵⁸ Αντίστοιχα, σύμφωνα με την Hunter (1990), σσ. 305-306, η δίκη και τα χαρακτηριστικά του κατηγορούμενου που έφερναν οι κατήγοροι στην επιφάνεια μπορούσαν να δημιουργήσουν νέες φήμες, καθιστώντας το δικαστήριο μέσο παραγωγής και διάδοσης νέων φημών.

²⁵⁹ Ober (1989), σ. 151. Η φήμη άλλωστε αποτελούσε μαζί με την ατόμικη πρωτοβουλία για παραπομπή κάποιου σε δίκη μείζονα παράγοντα κοινωνικού ελέγχου (Lanni (1997), σ. 189). Τη δύναμη της φήμης επισημαίνει και ο Αισχίνης (Αισχ. *Κατά Τιμ.* 127), καθώς και άλλοι ρήτορες και κωμωδιογράφοι (βλ. και Hunter (1990), σ. 302). Η φήμη άλλωστε σε μια κοινωνία που απουσίαζαν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης λειτουργούσε ως μέσο διάδοσης πληροφοριών και άσκησης κοινωνικού ελέγχου (Hunter (1990), σ. 322).

²⁶⁰ Taylor (2001a), σ. 55.

καλλιέργεια άλλωστε μιας φημολογίας απέναντι σε ένα υψηλά ιστάμενο πρόσωπο στην αθηναϊκή πολιτική ζωή δεν συνιστούσε ένα δύσκολο εγχείρημα, ειδικά σε περιόδους κρίσης οπότε και αναζητούνταν πρόσωπα για να χρεωθούν την αρνητική πορεία των πραγμάτων, δεδομένου ότι τα οποιαδήποτε λάθη και αποτυχίες τα χρεώνονταν αποκλειστικά υψηλά ιστάμενα πρόσωπα και όχι ο *δήμος*²⁶¹.

Στη συγκεκριμένη υπόθεση υπάρχουν ενδείξεις περί της κυκλοφορίας φημών αναφορικά με τους πιθανούς ενόχους. Στην κωμωδία *Δῆλος* ή *Δήλιος* του Τιμοκλέους που παρουσιάστηκε πριν από την έκδοση της *ἀποφάσεως*, είχαν αναφερθεί ορισμένα ονόματα ως ένοχοι στην υπόθεση του Αρπάλου, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονται ο Δημοσθένης (για τον οποίο μάλιστα σημειώνεται ως ποσό δωροδοκίας τα 50 τάλαντα) αλλά και ο Υπερείδης που στην πραγματικότητα βρίσκεται στη θέση του κατηγορού, στοιχεία τα οποία βασίζονταν προφανώς στη φημολογία²⁶². Οι ρήτορες ακριβώς φροντίζουν να καλλιεργούν αυτήν τη φημολογία προς όφελός τους, μέσω επιδέξιων ρητορικών τεχνικών, όπως η επιλογή κατάλληλων λεκτικών σχηματισμών και η χρήση λέξεων κλιμακούμενης ακρίβειας ως προς τον προσδιορισμό του αντικειμένου/μέσου της δωροδοκίας σε ποιοτικό και ποσοτικό επίπεδο. Το χαρακτηριστικότερο δείγμα αυτής της τακτικής στους υπό εξέταση λόγους είναι οι διαφορετικές λέξεις που χρησιμοποιούνται για τη δωροδοκία ως πράξη και για το αντικείμενο αυτής²⁶³. Οι κατηγορίες έτσι μπορεί να προβάλλονται με υπερβολικό τρόπο ή να αλλοιώνονται κατά τρόπο που να εξυπηρετούν το εκάστοτε επιχείρημα του ομιλητή, όπως η καλλιέργεια πεποιθήσεων στους υπό εξέταση λόγους για υψηλά ποσά δωροδοκίας καθενός από τους κατηγορουμένους.

Στο πλαίσιο της αξιοποίησης τυχόν φημών ενδεχομένως να κινείται και ο υποτιθέμενος ισχυρισμός του Δημοσθένης πριν από τη δίκη ότι χρησιμοποίησε τα χρήματα του Αρπάλου προς όφελος του αθηναϊκού *δήμου* (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 13). Η απολογία του

²⁶¹ Taylor (2001b), σ. 164. Οι ρήτορες γνώριζαν πολύ καλά την επικρατούσα κατάσταση και την ψυχολογική κατάσταση που αυτή δημιουργούσε στους Αθηναίους, ώστε να μετατοπίσουν το βάρος της ρητορικής τους στα κατάλληλα σημεία (περί της *ψυχαγωγίας* βλ. Kennedy (1963), σσ. 95 αλλά και 92 κ.ε. και περί της επικρατουσών συνθηκών την περίοδο της υποθέσεως βλ. σσ. 24-30 της παρούσας).

²⁶² Sealey (1993), σ. 266. Η κωμωδία παρουσιάστηκε πριν από την έκδοση της *ἀποφάσεως* του Αρείου Πάγου και ως εκ τούτου βασίστηκε προφανώς στις φήμες που κυκλοφορούσαν σχετικά με τα εμπλεκόμενα ονόματα και στη γενική πεποίθηση που έβλεπε πίσω από αυτήν την ενέργεια δράση της αντιμακεδονικής παράταξης στην οποία ανήκαν και ο Δημοσθένης και ο Υπερείδης. Περί της χρονολογικής τοποθέτησης της κωμωδίας στο πλαίσιο της υπόθεσης και της λειτουργίας της ως δείκτη χρονολόγησης των γεγονότων βλ. σημ. 76 της παρούσας.

²⁶³ Βλ. Κεφάλαιο 4 της παρούσας.

Δημοσθένους δεν σώζεται, με αποτέλεσμα να παραμένει άγνωστη η θέση του για το συγκεκριμένο ζήτημα²⁶⁴. Ο συγκεκριμένος ισχυρισμός εντοπίζεται στον Υπερείδη μόνο. Το γεγονός αυτό εγείρει προβληματισμούς σχετικά με την αυθεντικότητα της πληροφορίας, καθώς αν ήταν ένας επιβεβαιωμένος ισχυρισμός, θα αξιοποιούνταν οπωσδήποτε και από τον Δείναρχο. Από την άλλη πλευρά, η χρήση του αποκλειστικά από τον Υπερείδη ενδεχομένως να λειτουργεί ως δείκτης χρήσης μιας φημολογίας, την οποία ο Υπερείδης σε αντίθεση με τον Δείναρχο στην προκειμένη περίπτωση είχε την ικανότητα να εντοπίσει και να αξιοποιήσει στη γραμμή της επιχειρηματολογίας του. Οι ρήτορες κατά την ανάπτυξη της επίθεσης απέναντι στους κατηγορούμενους φροντίζουν να χρησιμοποιούν και τυχόν κατά την κρίση τους ατοπήματα που ενδέχεται να είχαν εντοπιστεί σε υποτιθέμενους ισχυρισμούς των αντιπάλων τους πριν από τη δίκη, στο πλαίσιο ή μη επίσημης απολογίας. Ωστόσο ο συγκεκριμένος ισχυρισμός σχετικά με τη λήψη των 20 ταλάντων ως δανείου για το *θεωρικό* από τον Δημοσθένη, πιθανότατα να αποτελούσε πράγματι μια φήμη και όχι ισχυρισμό του ίδιου του Δημοσθένους, η οποία διεσπάρη μάλιστα εσκεμμένα από τον ίδιο τον κύκλο του Δημοσθένους στον *δήμον*, προκειμένου να λειτουργήσει ως εξαλειπτικός παράγοντας απέναντι στις φήμες που ενέπλεκαν το όνομα του Δημοσθένους μεταξύ των ενόχων της δωροδοκίας. Λειτουργούσε δηλαδή τρόπον τινά απειλητικά, προβάλλοντας τη θέση ότι σε περίπτωση που ενεπλέκετο τελικά το όνομά του λόγω των φημών που κυκλοφορούσαν, θα κατέθετε ότι είχε διαπραγματευτεί τον δανεισμό των 20 ταλάντων εν ονόματι του αθηναϊκού δήμου (*προδεδανεισμένος*²⁶⁵) για την κάλυψη των εξόδων του *θεωρικού*, εκθέτοντας με αυτόν τον τρόπο την πόλη²⁶⁶. Ένα τέτοιο ποσό μάλιστα

²⁶⁴ Harvey (1985), σ. 109.

²⁶⁵ Για τη σημασία του ρήματος *προδανείζειν* βλ. Adams (1901), σ. 145 σημ. 1, Wyse (1892), σσ. 254-257.

²⁶⁶ Adams (1901), σσ. 144-146. Προκειμένου όμως μια τέτοια φήμη, που έστω σκόπιμα κυκλοφορήθηκε, να είχε απήχηση, προϋποτίθεται ότι ο Δημοσθένης βρισκόταν σε τέτοια θέση ώστε να έχει από τον νόμο τη δικαιοδοσία να δανειστεί υπέρ της πόλης. Περί του ζητήματος αυτού βλ. Whitehead (2001), σσ. 400-401, για τους όρους *ἐπὶ τὸ θεωρικόν*, *εἰς τὸ θεωρικόν* και *εἰς τὴν διοίκησιν* και τον συσχετισμό τους με τη γενική διοίκηση των οικονομικών της πόλης. Σύμφωνα με τον French (1991), σ. 35, στο πλαίσιο του *θεωρικοῦ* γινόταν η διαχείριση της πληρωμῆς όλων των επιδομάτων, ενώ το εύρος αυτής της διαχείρισης περιελάμβανε και πολλές άλλες υποθέσεις, όπως η φροντίδα των δημοσίων κτηρίων. Ο αξιωματούχος συνεπώς που το διαχειριζόταν όχι μόνο είχε διευρυμένες ιδιότητες, δικαιολογώντας μια ενέργεια σαν του Δημοσθένους, αλλά αποτελούσε ουσιαστικά και τον ισχυρότερο αξιωματούχο της πόλης. Το γεγονός αυτό επομένως έφερε τον Δημοσθένη στην κορυφή μεταξύ των κατηγορουμένων ως προς τη σημασία καθενός από αυτούς, αν κατείχε αυτό το αξίωμα. Άλλωστε όπως επισημαίνει κι η Humphreys (1977), σ. 103, το ενδιαφέρον αυξήθηκε γύρω από το *θεωρικό* όταν και τα οικονομικά ενδιαφέροντα των Αθηναίων επικεντρώθηκαν στις οικονομικές απολαβές που προσφέρονταν μέσω αυτού, δεδομένου ότι η στρατιωτική υπηρεσία είχε καταστεί ασύμφορη οικονομικά. Αν και πράγματι το *θεωρικό* αποτελούσε ένα σημαντικό μέσο συγκέντρωσης

δεν θα βρισκόταν εκτός ρεαλιστικών ορίων για τις ανάγκες του *θεωρικοῦ* εκείνη την εποχή, καθώς αυτό ανερχόταν σε κατά μέσο όρο 15 τάλαντα²⁶⁷.

Στο πλαίσιο της φημολογίας επίσης εντάσσονται και οι πληροφορίες σχετικά με την πιθανότητα κλοπής των χρημάτων του Αρπάλου από τον Δημοσθένη, υπόνοιες της οποίας εντοπίζονται στους λόγους²⁶⁸, όπως και οι πληροφορίες σχετικά με τη μάχη της Χαιρώνειας και τη στάση του τελευταίου απέναντι σε αυτήν. Τόσο δηλαδή το περιστατικό της λιποταξίας με τη ρίψη της ασπίδας του κατά τη μάχη, όπως και η αρπαγή οκτώ τάλαντων από το δημόσιο ταμείο πριν από την απόδρασή του από την πόλη κατόπιν της μάχης, αποτελούν μη επιβεβαιωμένους παράγοντες, τους οποίους ο Δείναρχος παρουσιάζει ως δεδομένα γεγονότα²⁶⁹. Η Hunter εκτός από αυτά ισχυρίζεται ότι πολλά από τα χαρακτηριστικά που παραπάνω έχουν ενταχθεί στην εικόνα του δωροδοκούμενου αποτελούν κοινούς τόπους ως προϊόντα φημολογίας στους δικανικούς λόγους²⁷⁰.

Μία επίσης από τις τεχνικές που χρησιμοποιεί και ο Δείναρχος, η οποία δύναται να ενταχθεί στο πεδίο εξέτασης της φημολογίας σε συνάρτηση και με μια υπόθεση δωροδοκίας, είναι η παρουσίαση ενός παράγοντα ως κοινή γνώση (*Δειν. Κατά Αριστ.* 8: *τίς ὕμῶν οὐ πολλάκις ἀκήκοεν*). Ο Αριστοτέλης (*Αριστ. Ρητ.* 1408a32-36) μάλιστα επισημαίνει ότι οι ρήτορες χρησιμοποιούσαν αυτήν την τακτική προκειμένου να

εσόδων, οι λειτουργίες του περιορίστηκαν στον χώρο μόνο των δημοσίων εκδηλώσεων και η διαχείρισή του γινόταν από συμβούλιο και όχι από έναν αξιωματούχο κατόπιν σχετικού νόμου που εισηγήθηκε ο Ηγήμων αμέσως μετά την υπηρεσία του Δημοσθένους ως διαχειριστή του *θεωρικοῦ* το 337/6 (Bosworth (1993) σ. 204, Sealey (1993), σ. 256), οπότε τίθενται αμφιβολίες αναφορικά με τη δύναμη που είχε ο Δημοσθένης αν το διαχειριζόταν και πάλι το 324. Σε κάθε περίπτωση, σύμφωνα με τον Sealey, ακόμη και υπό αυτούς τους περιορισμούς, τα έσοδα του *θεωρικοῦ* εξηρτώντο από το πλεονάσμα των δημοσίων εσόδων συνολικά, το οποίο διοχετευόταν είτε στο *θεωρικόν* είτε σε στρατιωτικού χαρακτήρα επενδύσεις, με αποτέλεσμα το *θεωρικόν* να αποτελεί μείζονος σημασίας πολιτικό ζήτημα και ο διαχειριστής του κύριο πρόσωπο επιρροής στα αθηναϊκά πράγματα (Sealey (1993), σσ. 256-258, βλ. και Mitchell (1940), σ. 369). Περί του σχετικού ψηφίσματος του Απολλοδώρου για διοχέτευση του πλεονάσματος στο *θεωρικόν* βλ. Harris (2006), σσ. 129-134 και περί της στήριξης του *θεωρικοῦ* ακόμα και στον Α΄ και Β΄ Ολυμπιακό από τον Δημοσθένη σσ. 121-129). Το *θεωρικόν* όμως εκτός των παραπάνω αποτελούσε σημαντικό παράγοντα και για την άμβλυση των οικονομικών ανισοτήτων και τη μείωση των προστριβών μεταξύ των τάξεων του πληθυσμού ως τρόπος οικονομικής ενίσχυσης των κατωτέρων τάξεων, μια άποψη που συμεριζόταν και ο Δημοσθένης (Harris (2006), σσ. 138-139).

²⁶⁷ Adams (1901), σ. 146 σημ. 1. Άλλωστε υπάρχουν μαρτυρίες για καθιερωμένο δανεισμό από ιδιώτες προς κάλυψη κενών του κρατικού προϋπολογισμού κατά τη λυκούργεια περίοδο, επομένως δεν θα προέκειτο για μια εντελώς απίθανη ενέργεια από δημοσιονομικής άποψης Whitehead (2001), σσ. 401-402, Bosworth (1993), σ. 213.

²⁶⁸ Βλ. και σσ. 73-77 της παρούσας.

²⁶⁹ Βλ. και σ. 67 της παρούσας, όπου παρατίθενται και τα σχετικά χωρία.

²⁷⁰ Για μια συγκεντρωτική λίστα αυτών των χαρακτηριστικών βλ. Hunter (1990), σσ. 324-325.

διασφαλίσουν τη σύμφωνη γνώμη όλων ως προς τον ισχυρισμό τους, καθώς ο καθένας από τους ακροατές ντρεπόταν να δηλώσει την άγνοιά του ως προς κάτι που αποτελούσε κοινή γνώση²⁷¹.

Πρέπει, τέλος, να σημειωθεί πως άμεσα βασισμένη στη δύναμη της φημολογίας είναι και η τακτική της αυξομοίωσης ως προς την ακρίβεια καθορισμού του αντικειμένου/μέσου της δωροδοκίας που ακολουθείται από τους δύο ρήτορες, στο πλαίσιο των λεκτικών σχηματισμών αναφοράς στη δωροδοκία με βάση μεταβατικά ρήματα²⁷².

Δ. Υποθέσεις-(αντι)παραδείγματα

Μία ακόμη μέθοδος που επιστρατεύεται από τους ρήτορες που επιχειρηματολογούν σχετικά με μία πράξη δωροδοκίας και κλίνει προς την πλευρά των *έντέχνων πίστεων*, προκειμένου να καλυφθεί η απουσία στέρεων αποδείξεων, είναι αυτή των υποθέσεων-παραδειγμάτων. Η μέθοδος αυτή δηλαδή συνίσταται στην παράθεση παρελθουσών υποθέσεων δωροδοκίας, τις οποίες ο ρήτορας προβάλλει ως παραδείγματα προς μίμηση ως προς την αντιμετώπιση των κατηγορουμένων από την αθηναϊκή πολιτεία²⁷³. Πρόκειται επομένως για υποθέσεις των οποίων η ετυμολογία για τους κατηγορουμένους ήταν καταδικαστική και επομένως συμφέρουσα ως προς τις επιδιώξεις του κατηγορούμενου της ισχύουσας υπόθεσης.

Η παράθεση αυτών των παραδειγμάτων αποτελεί μια δειγματοληπτική προσέγγιση της ποινικής αντιμετώπισης της δωροδοκίας στο συνεχές της αθηναϊκής ιστορίας, οι οποίες συγκρίνονται κατά τρόπο ανορθόδοξο με την εκδικαζόμενη υπόθεση. Ο ρήτορας δηλαδή χρησιμοποιεί ως βάση μια πράξη της δωροδοκίας που έτυχε δίωξης από την αθηναϊκή πολιτεία καθώς και το γεγονός της επιβολής ή μη ποινής στον κατηγορούμενο. Φέροντας στο προσκήνιο όμως αποκλειστικά αυτά τα δύο στοιχεία, αποσιωπά άλλες παραμέτρους μιας υπόθεσης δωροδοκίας, όπως τις συνθήκες υπό τις

²⁷¹ Ober (1989), σ. 149.

²⁷² Βλ. σσ. 104-105 της παρούσας.

²⁷³ Τα παραδείγματα αυτά αποτελούν σύμφωνα με τον Αριστοτέλη τη ρητορική έκφανση της επαγωγικής σκέψης προς εξαγωγή συμπερασμάτων αναφορικά με το εκάστοτε υπό εξέταση θέμα (Αριστ. *Ρητορ.* 1356b5). Τα συγκεκριμένα μάλιστα παραδείγματα που χρησιμοποιούνται στους υπό εξέταση λόγους, σύμφωνα με την αριστοτελική κατηγοριοποίηση, εντάσσονται στα ιστορικά παραδείγματα (Αριστ. *Ρητορ.* 1393a25). Άξια αναφοράς είναι και η ρήση του Ισοκράτους σχετικά με τη χρησιμότητα αυτών των παραδειγμάτων («*βουλευόμενος παραδείγματα ποιού τὰ παρεληλυθότα τῶν μελλόντων· τὸ γὰρ ἀφανές ἐκ τοῦ φανεροῦ ταχίστην ἔχει τὴν διάγνωσιν*» (Ισοκρ. *Πρὸς Δημόνικον*, 34)). Βλ. και Kennedy (1963), σ. 98.

οποίες επετελέσθη η δωροληψία που φέρει ως παράδειγμα, τους νόμους που ίσχυαν τότε περί της δωροδοκίας σε επίπεδο ορισμού κριτηρίων δίκης, διαδικασιών δίκης και ποινικής αντιμετώπισης, τους εμπλεκόμενους στην υπόθεση, την ύπαρξη αποδείξεων και την ποιότητά τους και φυσικά τις πιθανότητες ύπαρξης πολιτικού παρασκηνίου. Η συνισταμένη όλων αυτών των στοιχείων ενδεχομένως να ανεδείκνυε τη διάσταση που θα υπήρχε μεταξύ των συγκρινομένων υποθέσεων, καθιστώντας ανεδαφική τη σύγκριση με την υπόθεση της οποίας ήταν κατήγορος ο ρήτορας. Για τον λόγο αυτό και αναδεικνύει αποκλειστικά τα δύο στοιχεία της δωροδοκίας και της καταδίκης, δημιουργώντας έναν αναγκαστικό συσχετισμό αιτίου-αιτιατού μεταξύ τους.

Η πρώτη υπόθεση τέτοιου τύπου που αντιπαραβάλλεται με την εκδικαζόμενη είναι αυτή του Τιμοθέου (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 14-17)²⁷⁴. Ο Δείναρχος αντιπαραβάλλει σε πρώτο επίπεδο τη συνεισφορά του Τιμοθέου με αυτήν του Δημοσθέου, προκρίνοντας ως ανώτερη αυτήν του πρώτου. Σε αυτόν τον σύντομο απολογισμό των πεπραγμένων του Τιμοθέου, ο ρήτορας αναδεικνύει το έργο του ως στρατηγού με τη νίκη του επί του σπαρτιατικού στόλου στην Κέρκυρα, που έδωσε ένα σημαντικό προβάδισμα στους Αθηναίους, και την εκστρατεία στη Μακεδονία που εξασφάλισε στη Δεύτερη Αθηναϊκή Συμμαχία μια σειρά από πόλεις μεταξύ των οποίων συγκεταλέγονταν και η Μεθώνη, η Πύδνα και η Ποτίδαια. Αναφέρει επίσης την κατάληψη της Σάμου, στην οποία προέβη ο Τιμόθεος κατά την πορεία του προς παροχή βοήθειας στον σατράπη Αριοβαρζάνη, επιτρέποντας την εγκατάσταση κληρούχων στο νησί²⁷⁵. Στον απολογισμό αυτό προσθέτει και το έργο του πατέρα του, Κόνωνος, χαρακτηρίζοντάς τον ελευθερωτή των Ελλήνων, αναφερόμενος πιθανότατα στην νίκη του επί του σπαρτιατικού στόλου στην Κνίδα το 394, η οποία αποκατέστησε το όνομά του μετά τους Αιγός Ποταμούς και άνοιξε τον δρόμο για την απελευθέρωση των πόλεων της Μικράς Ασίας από τους Λακεδαιμονίους²⁷⁶.

²⁷⁴ Περί της λεξιλογικής υποστήριξης του συγκεκριμένου παραδείγματος μέσω της έμφασης στη λήψη και μέσω της αοριστίας ως προς το ποσό που δόθηκε ως δωροδοκία βλ. σσ. 106-107, 110 της παρούσας.

²⁷⁵ Η αναφορά αυτή μάλιστα ενδεχομένως να υπέκρυπτε άλλον έναν αντιστικτικό με τον Δημοσθένη συσχετισμό, καθώς το κυριαρχικό αυτό πλεονέκτημα των Αθηνών επί της Σάμου που εξασφάλισε ο Τιμόθεος, τώρα χάρη στο σκάνδαλο του Αρπάλου για το οποίο θεωρείτο υπεύθυνος ο Δημοσθένης διακυβευόταν μέσα σε ένα επίφοβο διπλωματικά κλίμα (βλ. και παραπάνω σ. 27 της παρούσας περί των αθηναϊκών συμφερόντων στη Σάμο την εποχή της δίκης). Βλ. και Worthington (1992), σ. 149, όπου παρατίθενται οι σχετικές πηγές και δευτερογενής βιβλιογραφία για τα γεγονότα.

²⁷⁶ Βλ. και Worthington (1992), σ. 150, όπου παρατίθενται οι σχετικές πηγές και δευτερογενής βιβλιογραφία για τα γεγονότα.

Το περιστατικό δωροδοκίας του Τιμοθέου εντάσσεται στο πλαίσιο του Πρώτου Συμμαχικού Πολέμου το 356/5, όταν ο Χάρης ζήτησε ενισχύσεις από την Αθήνα προκειμένου να καταστείλει τις επαναστατημένες πόλεις, οπότε και του εστάλησαν εξήντα τριήρεις υπό την ηγεσία του Τιμοθέου, του Ιφικράτους και του Μενεσθέως. Οι τελευταίοι αμφισβήτησαν την επιτυχία μιας ναυμαχίας τη δεδομένη στιγμή λόγω των καιρικών συνθηκών και έτσι, κατόπιν διαφωνίας ο Χάρης προχώρησε μόνος του στη ναυμαχία, στην οποία και ηττήθηκε. Στη συνέχεια κατηγορήσε τους τρεις στρατηγούς για δωροδοκία από τους Ροδίους και τους Χίους και συνακόλουθα για προδοτική στάση. Για τον Τιμόθεο εκδόθηκε καταδικαστική ετυμηγορία, στον οποίο επεβλήθη ως πρόστιμο το υπέρογκο ποσό των 100 ταλάντων, το οποίο και τον οδήγησε στην αυτοεξορία στη Χαλκίδα²⁷⁷. Ο Δείναρχος φέρει ως παράδειγμα το συγκεκριμένο περιστατικό δωροδοκίας, προκειμένου να αναδείξει την ακαμψία και την αυστηρότητα των Αθηναίων απέναντι σε αυτήν την εκτροπή, παρά το σπουδαίο παρελθόν του κατηγορουμένου, και απέναντι στην αντιμετώπιση της δωροδοκίας εν γένει. Δεν προβαίνει όμως σε επισκόπηση της υπόθεσης αναφέροντας όλες τις παραμέτρους (κατηγορία βασισμένη σε υποτιθέμενο στρατιωτικό σφάλμα, υποτιθέμενη δωροδοκία από συμμάχους, πιθανά πολιτικά, διπλωματικά και οικονομικά δεδομένα της εποχής, πολιτική αντιπαλότητα Χαβρία και Τιμοθέου), αποσιωπώντας και δεδομένα της δίκης, όπως ότι ο κατηγορός, ο Αριστοφών, ήταν πολιτικός φίλος του Χάρεως και επομένως αντίπαλος του Τιμοθέου και ότι η ετυμηγορία ήταν καταδικαστική μόνο για τον Τιμόθεο και αθωωτική για τους άλλους δύο κατηγορούμενους, παρά τον διαμοιρασμό της ευθύνης μεταξύ των τριών σύμφωνα με την κατηγορία. Προκειμένου να καλύψει σε ένα φαινομενικό επίπεδο αυτό το κενό μέσω εντυπωσιασμού του ακροατηρίου, με τη βοήθεια *άτεχνων πίστων* (και δεδομένου ότι αντίστοιχες *άτεχνοι πίστεις* απουσιάζουν για την εκδικαζόμενη υπόθεση), παραθέτει το ψήφισμα με το οποίο καταδικαζόταν ο Τιμόθεος. Η αναφορά αυτών των παραγόντων σίγουρα δεν θα εξυπηρετούσε την οικονομία του λόγου, συνάμα όμως δεν θα εξυπηρετούσε και τα συμφέροντα του Δεινάρχου, καθώς θα ανεδείκνυε πρώτον, τον μη αντικειμενικό και αξιόπιστο χαρακτήρα των δικαστικών αποφάσεων, δεύτερον, την πιθανή ύπαρξη πολιτικών κινήτρων πίσω από την έγερση κατηγορητηρίων δωροδοκίας, εκθέτοντας κατ' αυτόν τον τρόπο και τους κατηγορούς της εκδικαζόμενης υπόθεσης και τρίτον, οι διαφορές στις συνθήκες επιτέλεσης και εκδίκασης της συγκεκριμένης δωροδοκίας με

²⁷⁷ Βλ. Worthington (1992), σσ. 154, 156, Διοδ. 16.21.3-4.

την εκδικαζόμενη θα καθιστούσαν ανυπόστατη τη σύγκριση. Η περίπτωση του Τιμοθέου όμως δεν προβάλλεται μόνο προτρεπτικά προς τους δικαστές για καταδίκη του κατηγορουμένου, ανεξαρτήτως της ταυτότητάς του, αλλά αποτελεί και ένα σχόλιο ως προς τον τρόπο αντιμετώπισης της *ἀποφάσεως* του Αρείου Πάγου από τον Δημοσθένη, προβάλλοντας, σε αντιβολή με τον Δημοσθένη, χαρακτηριστικά όπως η αποδοχή της δικαστικής ετυμηγορίας όποια κι αν είναι, ο σεβασμός προς το δικαστικό σώμα και τους νόμους, ενώ επισημαίνει και την πολιτική σταθερότητα του Τιμοθέου²⁷⁸.

Η υπόθεση του Τιμοθέου αποτελεί το κυριότερο ίσως παράδειγμα αντιπαραβολικά με την παρούσα υπόθεση ως προς τη δικαστική αντιμετώπιση της δωροδοκίας και την υπόσταση του κατηγορουμένου²⁷⁹. Οι αναφορές σε αυτήν επανέρχονται, σε συντομότερη βέβαια μορφή, τόσο στο πλαίσιο του ίδιου λόγου (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 75-76), όσο και στον *Κατά Φιλοκλέους* (Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 17)²⁸⁰, καθιστώντας την υπόθεση αυτή ένα βασικό δικαστικό προηγούμενο που καταλαμβάνει σημαντικό μέρος στην επιχειρηματολογία του Δεινάρχου. Άλλωστε η ένταξη του συγκεκριμένου παραδείγματος στον λόγο εναντίον του Φιλοκλέους, κρίνεται επιτυχημένη, καθώς και στις δύο περιπτώσεις οι κατηγορούμενοι για δωροδοκία είναι στρατηγοί.

Αναφορικά, τέλος, με την υπόθεση του Τιμοθέου συνολικά θα πρέπει να επισημανθεί το εξής που αφορά στην αποτελεσματικότητα να χρησιμοποιηθεί η συγκεκριμένη υπόθεση ως παράλληλο προς μίμηση: όλες οι υποθέσεις δωροδοκίας δημοσίων αξιωματούχων και ρητόρων τον 4^ο αιώνα κατέληξαν στη θανατική ποινή, εκτός της περίπτωσης του Τιμοθέου και των κατηγορουμένων στην υπόθεση του Αρπάλου²⁸¹. Δεδομένου ότι η υποθεση του Τιμοθέου (356/5/4) είναι η τελευταία γνωστή υπόθεση δωροδοκίας που εκδικάστηκε πριν από την υπόθεση του Αρπάλου δημιουργούνται υποψίες σχετικά με μια μεταβολή ως προς τη σκληρότητα στην ποινική αντιμετώπιση της δωροδοκίας με την πάροδο των ετών, δείγματα της οποίας αποτελούν οι δύο αυτές

²⁷⁸ Η αστάθεια στην περίπτωση των κατηγορουμένων στην υπόθεση του Αρπάλου παρουσιάζεται ως χαρακτηριστικό του δωροδοκηθέντος που συνδέεται ακριβώς με τη δωροδοκία (βλ. σ. 68 της παρούσας). Ο Τιμόθεος επομένως καθίσταται παράλληλα και ένα επί το θετικότερον αντιπάρδειγμα δωροδοκηθέντος, με τη δωροδοκία του να μοιάζει σαν ένα απομονωμένο παράπτωμα ενός κατά τα άλλα εντιμότατου βίου.

²⁷⁹ Ο Worthington (1992), σ. 330 επισημαίνει ότι τόσο η υπόθεση του Τιμοθέου όσο και αυτή του Κόνωνος αποτελούν ιστορικούς τόπους ανάδειξης του ενδόξου παρελθόντος. Εδώ όμως ο συγκεκριμένος ιστορικός τόπος δεν γίνεται τόσο τόπος προβολής ενδόξων κατορθωμάτων, όσο σκέλος αντιπαραβολής με την εκδικαζόμενη υπόθεση γύρω από τον άξονα της δωροδοκίας.

²⁸⁰ Περί της αποσιώπησης του στοιχείου του ποσού για τη συγκεκριμένη υπόθεση με αναφορά τη συγκεκριμένη παράγραφο βλ. σ. 113 της παρούσας.

²⁸¹ Conover (2010), σσ. 285-286 και σημ. 70, 71.

υποθέσεις. Στο πλαίσιο όμως των υπό εξέταση λόγων αναφορικά με την εκδικαζόμενη υπόθεση, το παράδειγμα της υπόθεσης του Τιμοθέου, ενδέχεται να είχε τα αντίστροφα ως προς τις επιδιώξεις του κατηγορούου αποτελέσματα, καθώς δεν πρέπει να αγνοηθεί το γεγονός ότι κανένας από τους κατηγορουμένους δεν καταδικάστηκε σε θάνατο, παρά τη σχετική δυνατότητα που παρείχε το σχετικό ψήφισμα²⁸². Η προτροπή δηλαδή του ρήτορα για παραδειγματισμό από την υπόθεση του Τιμοθέου, ενδεχομένως να έστρεψε την προσοχή των δικαστών στην ειδοποιό αυτή διαφορά της συγκεκριμένης υπόθεσης, την μετριοπαθέστερη ποινική της αντιμετώπιση.

Η δεύτερη κατηγορία παραδειγμάτων που προβάλλονται προκειμένου να αντιπαραβληθούν με την εκδικαζόμενη υπόθεση είναι τα αρνητικά παραδείγματα, δηλαδή τα αντιπαραδείγματα. Πρόκειται για υποθέσεις δωροδοκίας, στις οποίες επετεύχθη ο σκοπός για τον οποίο έλαβαν χώρα και οι οποίες έμειναν ατιμώρητες με βλαπτικές συνέπειες για την πόλη. Ψέγεται δηλαδή εμμέσεως η δικαστική αδράνεια και η αναποτελεσματική αντιμετώπιση της δωροδοκίας, με τον ρήτορα να παρέχει ουσιαστικά οδηγίες και για το τί δεν πρέπει να γίνει ως προς την αντιμετώπιση και της εκδικαζόμενης δωροδοκίας.

Οι υποθέσεις αυτές απαντούν κυρίως στον *Κατά Δημοσθένους* λόγο του Δεινάρχου και παρατίθενται στο πλαίσιο συντόμων αναφορών. Σε αυτές εντάσσεται η αναφορά στην περίπτωση της Ολύνθου (*Δειν. Κατά Δημοσθ.* 26), της οποίας η καταστροφή αποδίδεται σε περιστατικό δωροδοκίας. Συμπεριλαμβάνονται επίσης οι περιπτώσεις προτάσεων του Δημοσθένους για σίτιση στο πρυτανείο και έγερση αδριάντος του Διφίλου, έγερση επίσης αδριάντων στους Παιρισάδη, Σάτυρο και Γόργιππο²⁸³ και πολιτογράφηση του Χαιρέφιλου, του Φεΐδωνος, του Παμφίλου, του Φειδίππου, του Επιγένους, του

²⁸² Βλ. σσ. 52-53 της παρούσας σχετικά με το ψήφισμα.

²⁸³ Η Αθήνα διατηρούσε και προσπαθούσε να διατηρεί στενούς δεσμούς με τον Παιρισάδη και τους γιους του Σάτυρο και Γόργιππο, αλλά και με τον κάθε ηγεμόνα του Βοσπόρου, καθώς προμήθευαν την Αθήνα με σιτάρι, συνεισφέροντας στην επίλυση των επισιτιστικών προβλημάτων που προέκυπταν για τους Αθηναίους, πράγμα το οποίο είχε συμβεί ούτως ή αλλιώς και στην αρχή της δεκαετίας του 330 (βλ. και παραπάνω σσ. 25-26). Περί της εισαγωγής σίτου από τον Βόσπορο και των σχέσεων της Αθήνας με τους εκεί ηγεμόνες βλ. Moreno (2007), σσ. 144-208, όπου υπάρχει και σχετική βιβλιογραφία. Η ανανέωση των συμφωνιών με την πολιτική ηγεσία του Βοσπόρου οφειλόταν στους διπλωματικούς χειρισμούς του Δημοσθένους σε μεγάλο βαθμό, γεγονός όμως το οποίο αποσιωπά ο Δεινάρχος μεταστρέφοντας την υπόσταση των σχέσεων του Δημοσθένους με τους ηγεμόνες του Βοσπόρου υπέρ της επιχειρηματολογίας των αντιπαραδειγμάτων επί του χειρισμού υποθέσεων δωροδοκίας (βλ. και Burstein (1978), σσ. 433-435 και Worthington (1992), σσ. 206-207 όπου παρατίθενται πρωτογενείς πηγές και περαιτέρω βιβλιογραφία. Για τις θέσεις του Δημοσθένους αναφορικά με το εμπόριο σίτου από τον Βόσπορο και τη σχετική αθηναϊκή πολιτική βλ. Moreno (2007), 251-260).

Κόνωνος²⁸⁴ και του Ταυροσθένους²⁸⁵, ως αποτέλεσμα χρηματισμού (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 43, 44). Αρκετά εκτενέστερη είναι η αναφορά σχετικά με την περίπτωση των Θηβών (Δειν *Κατά Δημοσθ.* 18-21). Αναφορές στην υπόθεση των Θηβών επαναλαμβάνονται τόσο στο πλαίσιο του *Κατά Δημοσθένους* λόγου του Δεινάρχου (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 10, 15, 24, 26) όσο και στον Υπερείδου (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 17). Στις παραγράφους όμως 18-21 στον Δείναρχο πραγματοποιείται λεπτομερέστερη επισκόπηση της υπόθεσης υπό τη μορφή αντιπαραδείγματος. Η Θήβα ήταν η κυριότερη πόλη που επαναστάτησε μετά την άνοδο του Αλέξανδρου στον θρόνο της Μακεδονίας. Ο Δημοσθένης υποστηρίζεται ότι είχε λάβει 300 τάλαντα από τους Πέρσες προκειμένου να τα διαθέσει υπέρ των Θηβών. Μολαταύτα, όταν χρειάστηκαν 10 τάλαντα προκειμένου να δωροδοκηθεί ο Αρκάς ηγέτης Άστυλος και να συνδράμει με τις αρκαδικές δυνάμεις τους Θηβαίους, δεν τα έδωσε. Το αποτέλεσμα ήταν η Θήβα να ηττηθεί από τον Αλέξανδρο, να ισοπεδωθεί εντελώς και οι κάτοικοί της να πωληθούν ως δούλοι. Ο Δημοσθένης δηλαδή δωροδοκήθηκε από τους Πέρσες, η δωροδοκία του όμως αυτή δεν απεδείχθη ωφέλιμη για τις αθηναϊκές διπλωματικές επιδιώξεις, τουναντίον εξέθρεψε απλώς την κερδοσκοπική μανία του Δημοσθένους²⁸⁶, και ως εκ τούτου θα έπρεπε να είχε διωχθεί²⁸⁷. Ωστόσο, ακόμη και αυτές οι περιπτώσεις δωροδοκίας (αν μάλιστα ορισμένες από αυτές πράγματι έλαβαν χώρα), το μόνο κοινό

²⁸⁴ Για πληροφορίες για το κάθε πρόσωπο με σχετική βιβλιογραφία βλ. Worthington (1992), σσ. 200-205.

²⁸⁵ Ο Ταυροσθένης και ο αδερφός του Καλλίας επιχείρησαν τη δημιουργία αντιμακεδονικής ευβοϊκής συμμαχίας υποβάλλοντας αίτημα συνεργασίας στην Αθήνα, πράγμα το οποίο εκμεταλλεύτηκε ο Δημοσθένης διαβλέποντας μια ευκαιρία για επανάκτηση της αθηναϊκής επιρροής στην Εύβοια. Ο τελευταίος στο πλαίσιο αυτών των γεγονότων κατηγορήθηκε για δωροδοκία από τον Αισχίνη, ειδικά μετά την πολιτογράφηση του Ταυροσθένους και του Καλλία, και το οποίο εκμεταλλεύεται εδώ και ο Δείναρχος (περί των γεγονότων βλ. και Worthington (1992), σσ. 207-209, όπου παρατίθενται πηγές και σχετική βιβλιογραφία).

²⁸⁶ Βλ. και παραπάνω σσ. 72-73 της παρούσας.

²⁸⁷ Η αποκλειστική ευθύνη σχετικά με την καταστροφή των Θηβών επιρρίπτεται αποκλειστικά στον Δημοσθένη μόνο από τον Δείναρχο, τον Υπερείδη και τον Αισχίνη, τρεις ρήτορες δηλαδή που βρέθηκαν απέναντί του ως κατηγοροί, σε αντίθεση με άλλες πηγές. Η πεποιημένη αυτή άποψη από τους ρήτορες περί της μονομερούς ανάληψης της ευθύνης από τον Δημοσθένη φαίνεται και μέσα από αντιφάσεις που προκύπτουν μεταξύ των ρητόρων με τον Αισχίνη να υποστηρίζει ότι ο Άστυλος ζήτησε 9 τάλαντα (Αισχ. *Κατά Κτησ.* 240), αλλά και εντός του ίδιου του λόγου του Δεινάρχου, καθώς στην παράγραφο 10 αναφέρει ότι ήταν περισσότεροι αυτοί που μοιράστηκαν τα περσικά χρήματα (για πιο αναλυτικές πληροφορίες σχετικά με την υπόθεση των Θηβών και συναφή βιβλιογραφία βλ. και Worthington (1992), σσ. 139-143, 160-167, Whitehead (2001), σ. 412 και Conover (2010), σ. 188). Βλ. και την άποψη του Haupt (1879), σ. 380, ο οποίος αποδίδει την ευθύνη για την πτώση των Θηβών στον Δημοσθένη, κατηγορώντας τον για αδράνεια (περί των περιπτώσεων αδράνειας του Δημοσθένους βλ. και σ. 82 της παρούσας) και εσφαλμένη διαχείριση όλων των ευνοϊκών συνθηκών για διάσωση των Θηβών (διαθέσιμα χρήματα για στρατολόγηση μισθοφόρων, παροχή βοήθειας από Αιτωλούς, Αρκάδες και άλλους Πελοποννησίους).

που έχουν με την υπόθεση του Αρπάλου και μεταξύ τους είναι η προσφορά δωροδοκίας και το πρόσωπο του Δημοσθένους στη θέση του δωροδοκηθέντος, με τους υπόλοιπους παράγοντες ως επί το πλείστον να διαφέρουν, παρέχοντας ένα επισφαλές πεδίο συγκρίσεων.

Κεφάλαιο 4:

Το λεξιλόγιο (λέξεις) της δωροδοκίας στην υπόθεση του Αρπάλου

Το ζήτημα της διαχείρισης του λεξιλογίου αποτελεί τον έτερο σημαντικό άξονα στη ρητορική της δωροδοκίας μαζί με τη διαχείριση της επιχειρηματολογίας. Κατά την εξέταση των *Κατά Δημοσθένους*, *Κατ' Αριστογείτονος* και *Κατά Φιλοκλέους* λόγων του Δεινάρχου και *Κατά Δημοσθένους* του Υπερείδου, παρατηρούνται ορισμένες συστηματικές επαναλήψεις σε επίπεδο λεξιλογίου, οι οποίες μπορούν να οδηγήσουν στη διαπίστωση περί ύπαρξης λεξιλογικών κανονικοτήτων για τους ρητορικούς λόγους ή τα αποσπάσματα εκείνα των λόγων που αφορούν το οικονομικής και πολιτικής φύσης αδίκημα της δωροδοκίας κατά τον 4^ο αιώνα. Οι λεκτικοί ακριβώς αυτοί σχηματισμοί συνιστούν ένα νευραλγικό μέρος της τακτικής που ακολουθεί ο ρήτορας συμπληρωματικά στην ανάπτυξη της επιχειρηματολογίας, αποτελώντας ενίοτε μέρος των ρητορικών τεχνασμάτων. Το πλαίσιο αναφοράς τους ενίοτε μπορεί να είναι η εκδικαζόμενη υπόθεση είτε κάποια προγενέστερη υπόθεση, προκειμένου να εγερθούν πρότυπα μίμησης ή αποφυγής ως προς την αντιμετώπιση της εκδικαζόμενης²⁸⁸, είτε κάποια γενικού χαρακτήρα θέση που αφορά οποιαδήποτε υπόθεση δωροδοκίας.

Ο Harvey υποστηρίζει ότι το λεξιλόγιο της δωροδοκίας στο σύνολό του μπορεί να ομαδοποιηθεί σε τέσσερις μεγάλες κατηγορίες: α) το ουδέτερο, β) το εμπορικό, γ) την ομάδα υπό το ρήμα *διαφθείρειν* και δ) την ομάδα υπό το ρήμα *δεκάζειν*. Το ουδέτερο λεξιλόγιο το υποδιαιρεί σε τρεις κατηγορίες: της δόσης (στο οποίο κατατάσσει το ρήμα *διδόναι* και το ρήμα *δωρέω/δωρεῖσθαι*, όπως και τα σχετιζόμενα ομόρριζα ουσιαστικά *δῶρον*, *δωρεά*, *δόσις* και τα επίθετα *ἄδωρος* και *ἄδωροδόκητος*²⁸⁹), της λήψης (όπου κατατάσσει τα ρήματα *λαμβάνειν* και *δέχεσθαι* [+*δῶρον*], καθώς και το ομόρριζο ουσιαστικό *λήμμα*). Στην κατηγορία αυτή συμπεριλαμβάνει και το ρήμα *δωροδοκεῖν* και *καταδωροδοκεῖν*, με τα ουσιαστικά *δωροδοκία*, *δωροδόκος*, *δωροδόκημα* και το επίρρημα *δωροδοκιστί* και της πειθούς προς δωροδοκία (πρόκειται για φράσεις όπως *χρήμασι/ἀργυρίῳ πείθειν* ή *μισθοῦ, ἐπὶ μισθῷ*). Την κατηγορία του εμπορικού λεξιλογίου διαιρεί σε πέντε υποκατηγορίες: στις λέξεις που σχετίζονται με τον *μισθόν* και τα ομόρριζά του (*μισθός*, *μισθῶ πείσαντες/πεισθέντες*, *μισθαρνία*, τα ρήματα *μισθοῦν*, *μισθαρνεῖν* και *μισθοφορεῖν*, *μιθοφόρος* και τα επίθετα *μισθοδότης* και

²⁸⁸ Βλ. σ. 94 κ.ε. της παρούσας την ενότητα «Υποθέσεις-(αντι)παραδείγματα».

²⁸⁹ Βλ. και σημ. 33 και 143 της παρούσας.

μισθωτός), στην κατηγορία του παραλληλισμού των εμπλεκομένων σε δωροδοκία με συγκεκριμένους τύπους εμπόρου χωρίς να παρουσιάζει συγκεκριμένα λεκτικά δείγματα, σε λέξεις που σχετίζονται με την πώληση (όπου συμπεριλαμβάνει τα ρήματα *ἀποδιδόσθαι*, *πιπράσκειν* και *πωλεῖν*), σε λέξεις που αφορούν στην αγορά (πρόκειται για τα ρήματα *(ἐκ)πρίασθαι*, *(ἐξ)ώνεισθαι* και το επίθετο *ῶνιος*) και σε λέξεις σχετιζόμενες με την έννοια του κέρδους (*κερδαίνειν*, *κέρδος*, *αἰσχροκέρδεια*). Στην τρίτη κατηγορία υπό το ρήμα *διαφθείρειν* εντάσσει συνακόλουθα την περίπτωση του ρήματος *διαφθείρεσθαι* όπως και το επίθετο *ἀδιάφθορος*. Υπό το ρήμα *δεκάζειν* τέλος θέτει όλες τις περιπτώσεις που αφορούν δικαστική δωροδοκία, χωρίς άλλα λεκτικά δείγματα²⁹⁰.

Η θεώρηση του Harvey αφορά στην προσέγγιση της δωροδοκίας στο σύνολο της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Στην παρούσα εργασία η επισκόπηση και κατηγοριοποίηση του λεξιλογίου επικεντρώνεται αποκλειστικά στα δείγματα που παρέχει ο χώρος της ρητορικής και συγκεκριμένα οι λόγοι που σχετίζονται με την υπόθεση δωροδοκίας από τον Άρπαλο, θέτοντας χρονολογική οριοθέτηση στα τέλη του 4^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα το 323 π.Χ. Εξαιτίας λοιπόν της φύσης της υπόθεσης η κατηγορία που κατά τον Harvey τίθεται υπό το ρήμα *δεκάζειν* δεν απαντά στους υπό εξέταση λόγους, δεδομένου ότι η υπόθεση δεν σχετίζεται με δικαστική δωροδοκία, οπότε μια τέτοια απουσία είναι αναμενόμενη. Ως προς τις άλλες όμως κατηγορίες πρέπει να παρατηρηθεί ότι κατηγορίες όπως η πειθώ προς δωροδοκία που συνιστά υποκατηγορία του ουδετέρου λεξιλογίου και οι υποκατηγορίες του παραλληλισμού με συγκεκριμένους τύπους εμπόρου και του κέρδους, που υπόκεινται στην κατηγορία του εμπορικού λεξιλογίου, επίσης δεν απαντούν. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι απουσίες αυτές παρατηρούνται από κοινού στον Δείναρχο και στον Υπερείδη, λειτουργώντας ως μία πρώτη ένδειξη περί μίας ενιαίας τακτικής που ακολουθείτο στην ρητορική του τελευταίου τετάρτου του 4^{ου} αιώνα στις υποθέσεις δωροδοκίας με πολιτικό πρόσημο.

²⁹⁰ Harvey (1985), σσ. 82-89. Βλ. και Herman (1987), σ. 75, ο οποίος διαιρεί το λεξιλόγιο της δωροδοκίας συνολικά στην κλασική και ελληνιστική γραμματεία σε δύο κατηγορίες: α) στις παράγωγες λέξεις από λέξεις όπως *δῶρον*, *δωρεά*, *δώρημα*, *δωροδοκία* και β) σε συνδυασμούς ρημάτων που δηλώνουν δόση, λήψη, αποδοχή και πειθώ με αντικείμενα λέξεις όπως *χρήματα* και *μισθός*. Συνηγορεί δε υπέρ της ηθικής ουδετερότητας και των δύο κατηγοριών αναφερόμενος τόσο στο αδίκημα της δωροδοκίας όσο και στην προσφορά και αποδοχή δώρων. Περιορίζει το λεξιλόγιο της δωροδοκίας αμιγώς, αλλά και ελλιπώς, στην πρώτη μόνο κατηγορία, σύμφωνα με τη διαίρεση του Harvey.

Η προσέγγιση που ακολουθείται παρακάτω δεν βασίζεται στην κατηγοριοποίηση του Harvey, λόγω της απουσίας των παραπάνω υποκατηγοριών όπως επισημάνθηκαν, της προσθήκης νέων κατηγοριών, των ιδιαιτεροτήτων που αξίζει να σημειωθούν στους συγκεκριμένους λόγους και της προσπάθειας για ενδεδειγμένη προσέγγιση του λεξιλογίου της δωροδοκίας ως προς την ερμηνεία και την κατηγοριοποίησή του. Ως κριτήρια, δηλαδή, κατηγοριοποίησης χρησιμοποιούνται η ετυμολογική συγγένεια των περιπτώσεων ή η ερμηνευτική τους συνάφεια υπό το πρίσμα της ανάδειξης πτυχών του δωροδοκηθέντος ή του δωροδότη και της προβολής συγκεκριμένων διαστάσεων της δωροδοκίας ως ενέργειας. Η σειρά εξέτασης των κατηγοριών, τουλάχιστον για αυτές που τίθενται υπό την ετυμολογική συγγένεια με ένα ρήμα, γίνεται με βάση τη συχνότητα με την οποία απαντά η κάθε μία από αυτές ανά λόγο, ανά συγγραφέα και στο σύνολο του εξεταζόμενου υλικού.

Στο εσωτερικό κάθε κατηγορίας (ιδιαίτερα όσον αφορά τις δύο πρώτες και ευρύτερες κατηγορίες) ως κριτήρια εξέτασης και κατηγοριοποίησης του υλικού, προκρίνονται η συντακτική χρήση της λέξης (ή δομή αν πρόκειται για φράση), η αναφορά της ως προς το πρόσωπο (αν πρόκειται δηλαδή για τον αποδέκτη ή τον προσφέροντα τη δωροδοκία με παραιτέρω διευκρίνιση και κατηγοριοποίηση αν ταυτοποιείται το πρόσωπο αυτού ή αυτών) και την ιστορική περίσταση (αν πρόκειται δηλαδή για αναφορά στην εκδικαζόμενη υπόθεση, για αναδρομική αναφορά σε υπόθεση του παρελθόντος, για πρόδρομη αναφορά σε τυχόν υποθέσεις του μέλλοντος ή για αναφορά σε οποιαδήποτε υπόθεση, καλύπτοντας όλο το φάσμα της αθηναϊκής ιστορίας). Η ερμηνεία γίνεται με στοιχεία που αφορούν τόσο στη γενική υπόσταση της κάθε λέξης/φράσης εκτός και εντός του πλαισίου της δωροδοκίας όσο και στην ιδιαίτερη ερμηνευτική χροιά που μπορεί αυτή να αποκτά εντός εκάστου λόγου του Δεινάρχου και του Υπερείδου, αλλά και στο σύνολό τους με επισημάνση και των τυχόν επιδράσεων που εικάζεται ότι έχουν στο ακροατήριο. Τέλος, να επισημανθεί ότι μέρος της ερμηνείας είναι και η σύνδεση με τα επιχειρήματα και τις κεντρικές ιδέες που έχουν αναπτυχθεί παραπάνω, προβάλλοντας έτσι την υποστήριξη των ιδεών σε επίπεδο λέξεως.

I. Κατηγορίες με βάση την ετυμολογική συγγένεια

Στο υπερσύνολο αυτό εντάσσονται λεκτικοί σχηματισμοί που έχουν ως βάση μεταβατικά ρήματα και συνιστούν την πλειοψηφία τόσο ως προς τον απόλυτο αριθμό των λεκτικών σχηματισμών στο πλαίσιο της κατηγοριοποίησης, όσο και ως αριθμός

επί του συνόλου των αναφορών στη δωροδοκία εντός των υπό εξέταση λόγων. Αυτοί οι λεκτικοί σχηματισμοί παρέχουν στον ρήτορα τη δυνατότητα να υπερβεί την απλή αναφορά στο ποινικό αδίκημα της δωροδοκίας, όπου αυτό καθίσταται απαραίτητο, και να αναδείξει συγκεκριμένες πτυχές ως προς τη φύση του αδικήματος και τα εμπλεκόμενα πρόσωπα, αναδεικνύοντας νέες πτυχές της επιχειρηματολογίας του ή υποστηρίζοντας συμπληρωματικά την ήδη ανεπτυγμένη με άλλα μέσα.

Πρέπει να σημειωθεί επίσης ως προς τις πρώτες δύο περιπτώσεις, που έχουν ως βάση τα μεταβατικά ρήματα *λαμβάνει* και *έχει*, ότι παρέχεται η δυνατότητα προσδιορισμού του αντικειμένου/μέσου της δωροδοκίας στο πλαίσιο του συντακτικού αντικειμένου, δίνοντας μάλιστα στον ρήτορα ένα μεγάλο εύρος επιλογών. Αυτή η ευελιξία επιτρέπει στον ρήτορα να επιλέξει εκείνο το αντικείμενο που εξυπηρετεί καλύτερα τις επιδιώξεις του στο πλαίσιο της υπόθεσης. Ως προς τα αντικείμενα πρέπει να σημειωθεί πως υπάρχουν αυτά τα οποία είναι περισσότερο και λιγότερο αόριστα ως προς τον προσδιορισμό του αντικειμένου/μέσου της δωροδοκίας, μία παράμετρος που λειτουργεί ως την πλέον βασική συνισταμένη στη διαμόρφωση της εντύπωσης του ακροατηρίου περί του είδους και του ύψους της δωροδοκίας και της βαρύτητας του αδικήματος. Ο βαθμός απροσδιοριστίας ποικίλει και κινείται από την πλήρη ασάφεια ως τον ακριβή προσδιορισμό του δωροδοκηθέντος ποσού, σύμφωνα με το πόρισμα του Αρείου Πάγου. Τα αντικείμενα σε γενικές γραμμές θα μπορούσαν να ταξινομηθούν σε τρεις κατηγορίες: α) αντικείμενα πλήρους ασάφειας (*δῶρον, τιμή*), β) μερικής ασάφειας (*χρήματα, ἀργύριον, χρυσίον, τάλαντα*), γ) ακριβούς προσδιορισμού (*εἴκοσι τάλαντα χρυσίου*). Οι περιπτώσεις πλήρους και σχετικής ασάφειας αφήνουν περιθώρια για εσκεμμένες ανακρίβειες που μπορούν να λειτουργήσουν προς όφελος του ομιλούντος, ενώ δεν αίρονται κατ' αυτόν τον τρόπο και πιθανές φήμες που κυκλοφορούσαν εις βάρος των κατηγορουμένων²⁹¹. Αξιοποιείται συνεπώς και ένα ήδη υπάρχον εκτός του λόγου στοιχείο, προς εξυπηρέτηση του ομιλητή-κατηγορού. Η λήψη χρημάτων ως αντικείμενο της δωροδοκίας και μάλιστα του ακριβούς ποσού ανά περίπτωση κατηγορουμένου ενδεχομένως να ήταν ένα δεδομένο που να είχε ήδη ακουστεί κατά την ανάγνωση του πορίσματος του Αρείου Πάγου. Ο ρήτορας όμως δεν στοχεύει κατά κύριο λόγο στον καλά ενημερωμένο αναγνώστη, αλλά σε όσους δεν είναι ιδιαίτερος παρατηρητικοί, είναι επιρρεπείς στις διασπειρόμενες φήμες και αμφισβητούν το

²⁹¹ Περί της σημαντικής θέσης της φημολογίας στο κομμάτι της επιχειρηματολογίας βλ. την υποενότητα «Η χρήση της φημολογίας» σ. 90 κ.ε. της παρούσας.

πόρισμα του Αρείου Πάγου. Επιδιώκει όμως προπάντων την εντύπωση της στιγμής που δημιουργεί ο λόγος.

A. Λαμβάνειν + αντικείμενο

Η κυριότερη τυπολογική φράση με την οποία γίνεται αναφορά στο ποινικό αδίκημα της δωροδοκίας είναι η φόρμουλα «*λαμβάνειν + αντικείμενο*». Από μορφολογικής άποψης, στη θέση του ρηματικού τύπου μπορεί να υπάρχει ρήμα, απαρέμφατο ή μετοχή.

Η φόρμουλα αυτή αποτελεί την κυριότερη λεξιλογική σύνθεση για την αναφορά στη δωροδοκία, δεδομένης της συντριπτικά υψηλότερης συχνότητάς της συγκριτικά με όλες τις υπόλοιπες λεξιλογικές φόρμουλες του υπερσυνόλου που ανήκει, αλλά και όλες εκείνες που απαντούν συνολικά στους υπό εξέταση λόγους. Συγκεκριμένα, στον *Κατά Δημοσθένους* λόγο του Δεινάρχου απαντά 32 φορές, στον *Κατ' Αριστογείτονος* 14, στον *Κατά Φιλοκλέους* 9 και στον *Κατά Δημοσθένους* του Υπερείδου 20 φορές συνολικά. Η επιλογή αυτής της φόρμουλας δεν είναι τυχαία, δεδομένου ότι εκφράζει αφενός τον βασικό εννοιολογικό άξονα της δοσοληψίας που χαρακτηρίζει μια δωροδοκία, τονίζει αφετέρου τη λήψη και όχι την δόση από την πράξη με αποτέλεσμα να μετατοπίζει και την προσοχή του κοινού κατά την ακροαματική διαδικασία αντίστοιχα στον λαμβάνοντα το αντικείμενο της δωροδοκίας, που εν προκειμένω ταυτίζεται με το πρόσωπο του κατηγορουμένου. Σε ένα δεύτερο επίπεδο επίσης, λειτουργεί ως λεξιλογικό έρεισμα στη σύμφυση του αδικήματος της δωροδοκίας με αυτό της κλοπής και της κατάχρησης. Αν και δεν υπάρχει κάποια ρητή κατηγορία για ένα τέτοιας φύσης αδίκημα, η επικέντρωση του ενδιαφέροντος στη λήψη και τον λαμβάνοντα και όχι στην πηγή της λήψης (τον δωροδόκο), αφήνει ανοιχτή την υπόνοια της αυτοβούλου λήψης του δράστη από το ταμείο, δεδομένου ότι κάλλιστα το ρήμα *λαμβάνειν* θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί υποθετικά σε κάποιο άλλο δικανικό περιβάλλον για αναφορά σε κλοπή ή κατάχρηση. Άλλωστε ο Harvey εντάσσει το ρήμα *λαμβάνειν* στα ουδέτερης σημασίας ρήματα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε περισσότερα του ενός περιεχόμενα, ακόμα και αντίθετα μεταξύ τους²⁹², πόσο μάλλον σε αυτά που σχετίζονται με το οικονομικό αδίκημα.

²⁹² Harvey (1985), σ. 82.

Στους υπό εξέταση λόγους λοιπόν πρέπει να παρατηρηθεί ότι η επιλογή της συγκεκριμένης φόρμουλας και από τους δύο συγγραφείς, τόσο διάσπαρτα μέσα στον λόγο κατά πλειονότητα όσο και στις εναρκτήριες ή τελευταίες παραγράφους των λόγων, μαρτυρά την επιδίωξη τους περί της μετατόπισης της προσοχής στο πρόσωπο του κατηγορουμένου. Συγκεκριμένα, στον *Κατά Δημοσθένους* λόγο του Δεινάρχου η χρήση του ρήματος *λαμβάνειν* εντοπίζεται στην αρχή (*Δειν. Κατά Δημοσθ.* 1), στο μέσο (*Δειν. Κατά Δημοσθ.* 13, 14, 15, 18, 26, 42, 43, 45, 46, 47, 53, 54, 60, 61-62, 64, 67, 70, 74, 88, 89, 99), αλλά και στις τελευταίες παραγράφους (*Δειν. Κατά Δημοσθ.* 103, 104, 108, 112), καλύπτοντας επομένως όλο το εύρος του λόγου. Στον *Κατ' Αριστογείτονος* λόγο, η λεξιλογική φόρμουλα «*λαμβάνειν* + αντικείμενο» εντοπίζεται επίσης σε όλο το εύρος του λόγου. Ως αντικείμενα τίθενται κατά κύριο λόγο οι λέξεις *δῶρα* (*Δειν. Κατ' Αριστ.* 1, 7, 15, 16) και *χρήματα* (*Δειν. Κατ' Αριστ.* 3, 4, 21, 22, 24). Στον *Κατά Φιλοκλέους* λόγο, το λεκτικό σχήμα «*λαμβάνειν* + αντικείμενο» εντοπίζεται σε όλο το εύρος του λόγου. Στις περισσότερες περιπτώσεις πρόσωπο αναφοράς είναι ο Φιλοκλής μόνος (*Δειν. Κατά Φιλοκλ.* 2, 3, 6, 9) ή με τους συνεργάτες του (*Δειν. Κατά Φιλοκλ.* 22), σε μία περίπτωση συμπεριλαμβάνεται έμμεσα, στο πλαίσιο αναφορά για όλους του δωροδόκου (*Δειν. Κατά Φιλοκλ.* 10) και σε δύο περιπτώσεις δεν συμπεριλαμβάνεται καθόλου (*Δειν. Κατά Φιλοκλ.* 8, 17). Στον *Κατά Δημοσθένους* λόγο του Υπερείδου το λεκτικό σχήμα «*λαμβάνειν* + αντικείμενο» εντοπίζεται σε όλο το εύρος του λόγου, όπως και στους λόγους του Δεινάρχου. Το πρόσωπο στο οποίο αναφέρεται το λεκτικό σχήμα είναι κατά κύριο λόγο ο Δημοσθένης, εναντίον του οποίου έχει συνταχθεί και ο λόγος (*Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 2, 3, 7, 8, 10, 11, 13, 21). Χαρακτηριστικό όμως είναι ότι αν και ο Δημοσθένης αποτελεί το πρωτεύον πρόσωπο εναντίον του οποίου εγείρεται η κατηγορία, ανάλογος είναι και ο αριθμός των περιπτώσεων που χρησιμοποιείται το εν λόγω λεκτικό σχήμα εναντίον του Δημοσθένους και των λοιπών εμπλεκομένων στην υπόθεση που εκδικάζεται (*Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 6, 24, 35, 38, 40). Ο Υπερείδης ενδεχομένως δράττεται της ευκαιρίας για μια συλλήβδην μομφή εναντίον όλων των κατηγορουμένων (εφόσον δεν συνέταξε λόγο για τον κάθε κατηγορούμενο ξεχωριστά), δεδομένου ότι αφενός ο λόγος του είναι κατά πάσα πιθανότητα ο πρώτος που εξεφωνήθη, αφετέρου αποσκοπούσε στην έγερση κατηγοριών εναντίον ενός εκ των κυριότερων, αν όχι της κυριότερης, μορφής μεταξύ των κατηγορουμένων. Εκτός των παραπάνω, υπάρχει και μία περίπτωση που αφορά τον Δημοσθένη και τον Δημάδη συγκεκριμένα (*Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 25) και άλλη μία που αφορά στον κάθε δωροδοκούμενο (*Υπερ. Κατά Δημοσθ.* 24).

Ως συντακτικό αντικείμενο και συνακόλουθα αντικείμενο/μέσο της δωροδοκίας επιλέγεται κατά κύριο λόγο η λέξη *χρήματα* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 14, 26, 54, 61-62, 70, 74, 88, 99, 104, 108), μια ουδέτερη επιλογή, η οποία αναφέρεται σε κάτι το κοινώς αποδεκτό, εφόσον ήταν γνωστό πως αυτό που είχε φέρει ο Άρπαλος στην Αθήνα ήταν χρήματα και οι κατηγορούμενοι ήταν υπόδικοι για λήψη δωροδοκίας από μέρος αυτών των χρημάτων. Παράλληλα όμως αφήνει απροσδιόριστο το ακριβές ποσό των χρημάτων αυτών. Δεύτερη κατά σειρά συχνότητας μέσα στον λόγο είναι η πλήρους ασάφειας λέξη *δῶρα* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 1, 13, 46, 47, 60, 67, 103, 112), μια λέξη που εκτός των χρημάτων δύναται να συμπεριλάβει και άλλα μέσα δωροδοκίας, όπως πολύτιμους θησαυρούς παντός είδους, τιμαφή κ.λπ., συντείνοντας έτσι τα μέγιστα στην καλλιέργεια πιθανών φημών περί του αντικειμένου της δωροδοκίας, ενός παράγοντα που, όπως προαναφέρθηκε, λειτουργεί τροφοδοτικά στην επιδίωξη του κατηγορού. Πηγές της περιόδου αυτής δεν παρέχουν πληροφορίες σχετικά με φήμες που πιθανόν κυκλοφορούσαν αναφορικά με την υπόθεση του Αρπάλου και το προϊόν της δωροδοκίας. Μια ένδειξη όμως του ότι ως κίνητρο πίσω από τους λεξιλογικούς ελιγμούς ενδεχομένως να λειτουργεί και η κατάλληλη εκμετάλλευση της επικρατούσας τότε φημολογίας τουλάχιστον για την περίπτωση του Δημοσθένους, συνιστά και η πληροφορία που δίνει ο Πλούταρχος ότι εκτός από τάλαντα ο Δημοσθένης δωροδοκήθηκε και με ένα υψηλής αξίας σκεύος περσικής προέλευσης²⁹³. Αυτό το ανεκδοτολογικής φύσης επεισόδιο από τη δωροδοκία του Δημοσθένους ίσως να μην είναι άσχετο με μια φημολογία που ενδεχομένως να έχει τις ρίζες της στην εποχή της εκδίκασης της υπόθεσης και να επιβιώνει ως τις μέρες του Πλουτάρχου. Εντός του λόγου υπάρχουν και λέξεις στη θέση του συντακτικού αντικειμένου, σε αρκετά μικρότερο αριθμό σε σχέση με τις προηγηθείσες, οι οποίες προσδιορίζουν το αντικείμενο/μέσο της δωροδοκίας με μεγαλύτερη ακρίβεια, δημιουργώντας σχετική μόνο ασάφεια. Τέτοιες είναι οι λέξεις *τάλαντα* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 18, 42, 89), *χρυσίον* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 15, 104), *ἀργύριον* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 42, 45). Σε δύο μόνο περιπτώσεις όπου στη θέση του συντακτικού αντικειμένου τίθεται η φράση *τάλαντα χρυσίου* αναφέρεται το ακριβές ποσό της δωροδοκίας από όλες του τις πτυχές (δηλαδή *εἴκοσι* (ακριβής αριθμός) *τάλαντα* (νόμισμα/μονάδα υποδιαίρεσης) *χρυσίου* (εἶδος ταλάντων)), όπως είχε καθοριστεί από τη σχετική *ἀπόφασιν* του Αρείου Πάγου (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 45, 53). Όλες αυτές οι λέξεις διαφορετικού βαθμού ακρίβειας στον

²⁹³ Βλ. και παραπάνω σ. 17 και σημ. 34 της παρούσας.

προσδιορισμό του ποσού είναι τοποθετημένες κατά τέτοιο τρόπο μέσα στον λόγο, προκειμένου να εξυπηρετείται ο κατήγορος.

Στην αρχή και στο τέλος του λόγου χρησιμοποιούνται λέξεις ασαφούς προσδιορισμού του ποσού και του μέσου της δωροδοκίας, ώστε η πρώτη και η τελευταία πληροφορία που εντυπώνεται στη μνήμη του ακροατού και η οποία είναι πιο ισχυρή από το σύνολο των ενδιάμεσων πληροφοριών, να αφορά γενικώς στο αδίκημα της δωροδοκίας εις βάρος του κοινού συμφέροντος με τον προσδιορισμό του ακριβούς ποσού να αφήνεται περισσότερο στη φημολογία παρά σε επίσημα στοιχεία. Στις πρώτες παραγράφους, ως αντικείμενο χρησιμοποιείται το ευρύτερο από όλα βεληνεκούς αντικείμενο *δῶρα* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 1, 13). Με αυτόν τον τρόπο ο ρήτορας κάνει μια πρόληψη στο ακροατήριο εις βάρος του κατηγορουμένου, καθώς διευρύνει το φάσμα των πιθανών μέσων δωροδοκίας και την κλίμακα της συνολικής αξίας των *δώρων* αυτών. Σίγουρα θα μπορούσε να επικαλεστεί τα στοιχεία του πορίσματος του Αρείου Πάγου για να ξεκινήσει τον λόγο του, δείχνοντας πως το κατηγορητήριο του εδράζεται σε επίσημες αναφορές. Αντ' αυτού όμως επιλέγει την πρόληψη της μνήμης του ακροατηρίου ακόμη και εις βάρος της αξιοποίησης τεκμηρίων, μια επιλογή όχι αδικαιολόγητη δεδομένου ότι η ετυμηγορία ήταν περισσότερο προϊόν ακουστικών προσλήψεων κατά τη διάρκεια μιας δίκης και όχι ενδεδειγμένης εξέτασης μιας γραπτής εισήγησης. Πλησιάζοντας στην ολοκλήρωση του λόγου του, επιστρέφει και πάλι στην ασάφεια. Καθώς έχουν προηγηθεί αναφορές ακριβούς προσδιορισμού μέσα στον λόγο, η επιστροφή σε μια ισχυρή γενίκευση θα έμοιαζε επιτηδευμένη και βεβιασμένη. Προβαίνει συνεπώς σε μία σταδιακή αποκλιμάκωση της ακρίβειας ως προς τον προσδιορισμό του ποσού, με μια σταδιακή αύξηση αντίστοιχα του βαθμού ασάφειας. Σε ένα πρώτο βήμα προς αυτήν την κατεύθυνση επιλέγονται λέξεις όπως *χρήματα* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 104, 108) και *χρυσίον* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 104), λέξεις δηλαδή σχετικής και όχι πλήρους ασάφειας. Η επαναφορά της ασαφούς χροιάς λέξεως *χρήματα* σε συνδυασμό με τη λέξη *χρυσίον* (μια λέξη που σε κάθε περίπτωση ανεβάζει την αξία του αντικειμένου στο οποίο αναφέρεται), αυξάνει σημαντικά στην αντίληψη του ακροατηρίου το ποσό της δωροδοκίας και επομένως και τη βαρύτητα του εν λόγω αδικήματος, ενσταλάζοντάς του το στοιχείο της υψηλής αξίας των *δώρων*. Η σταδιακή επαναδόμηση αυτής της απροσδιοριστίας καταλήγει στη λέξη *δῶρα* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 112). Η τελευταία αναφορά λοιπόν που γίνεται στον λόγο για το αδίκημα της δωροδοκίας έχει ως σημείο αναφοράς τον κάθε δωροδοκούμενο, και επομένως και τον Δημοσθένη, με τη λέξη

δῶρα ως αντικείμενο. Σε ένα σχήμα κύκλου επομένως ο ρήτορας επαναφέρει την ευρύτατη ασάφεια της λέξης *δῶρα*, ώστε το αποτέλεσμα της πρόληψης των πρώτων παραγράφων στην εντύπωση των ακροατών να ολοκληρωθεί με έμμεση έστω αναφορά στο πρόσωπο του Δημοσθένους. Αξιοποιεί επομένως τη μέγιστη δυνατή ασάφεια που μπορεί να εντυπωθεί στη μνήμη του ακροατηρίου σχετικά με το ποσό της δωροδοκίας, μέσω της λέξης *δῶρα*, αφήνοντας ανοιχτή την απροδιοριστία αυτού του ποσού χάρη στη χρήση των λέξεων *χρήματα* και *χρυσίον* και επιτρέποντας σε ένα επόμενο στάδιο στο ακροατήριο να φανταστεί μεγάλα ποσά.

Στο εσωτερικό του λόγου, το αντικείμενο ποικίλει ανάλογα με την υπόθεση και το πρόσωπο στο οποίο γίνεται η αναφορά. Στις περιπτώσεις κατά τις οποίες σημείο αναφοράς αποτελούν η εκδικαζόμενη υπόθεση και ο Δημοσθένης, χρησιμοποιούνται ως αντικείμενα οι λέξεις *χρήματα* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 26, 54, 61-62, 70, 88, 99) και *δῶρα* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 46, 47, 60, 67, 103), όπως επίσης αριθμητικά ανάλογες με αυτές είναι και οι αναφορές που έχουν ως αντικείμενα τις λέξεις *χρυσίον* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 15, 104), *εἴκοσι τάλαντα χρυσίου* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 45, 53), *δῶρα* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 46, 47, 60, 67, 103), *τάλαντα* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 18, 42, 89). Ο ρήτορας ως εκ τούτου με τις λέξεις πλήρους ή σχετικής ασάφειας, εξακολουθεί μεν κατά την ανάπτυξη του λόγου του να καλλιεργεί την πολιτική του ασαφούς προσδιορισμού του ποσού, ενώ παράλληλα με την ακριβή αναφορά αξιοποιεί και τα στοιχεία που το προσφέρει το επίσημο πόρισμα της έρευνας του Αρείου Πάγου στα σημεία του λόγου που θεωρεί πως αυτό θα λειτουργήσει ευεργετικά για την επιχειρηματολογία του, όχι όμως εις βάρος της εντύπωσης που θέλει να ενσταλάξει στο ακροατήριο. Αξιοσημείωτη είναι η περίπτωση της παραγράφου 89 (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 89) για δύο λόγους. Πρώτον, το αντικείμενο/μέσο της δωροδοκίας ορίζεται με τη μεγαλύτερη ακρίβεια για τον Δημοσθένη (*εἴκοσι τάλαντα* (ενν. *χρυσίου*)), τον Δημάδη (*ἑξακισχιλίους χρυσοῦ στατήρας*) και έναν ακόμη συγκατήγορό τους που δεν κατονομάζεται (*πεντεκαίδεκα* (ενν. *τάλαντα*)). Δεύτερον, εντός των συγκεκριμένων αντικειμένων εντοπίζεται η μία από τις δύο περιπτώσεις στο *corpus* των εξεταζομένων λόγων που η μέτρηση του ποσού της δωροδοκίας γίνεται σε στατήρες. Η άλλη περίπτωση φαίνεται να αφορά στον Δημοσθένη και απαντά στον Υπερείδη (Υπερ. *Κατὰ Δημοσθ.* 11). Εκτός των παραπάνω, υπάρχουν και περιπτώσεις που αναφέρεται απλώς η πράξη της λήψης χωρίς την ύπαρξη αντικειμένου (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 103,

104), όπως και φράσεις στις οποίες υπάρχει αντικείμενο συντακτικό, όχι όμως και προσδιορισμός του αντικειμένου της δωροδοκίας (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 61-62, 64).

Όσον αφορά στον αποδέκτη της δωροδοκίας, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η αναφορά κινείται γύρω από άλλες υποθέσεις ή/και άλλα πρόσωπα, για περιπτώσεις δηλαδή που γίνεται αναδρομική αναφορά σε ανάλογες περιπτώσεις του παρελθόντος με τον Δημοσθένη ή κάποιον άλλον στη θέση του δωροδοκημένου ή που αποτελούν γενική αναφορά στο αδίκημα της δωροδοκίας διαχρονικά και επομένως ο αποδέκτης της κατηγορίας είναι ο κάθε δωροδοκημένος, οι λέξεις που τίθενται ως αντικείμενα διαφέρουν ανάλογα με την περίπτωση. Σε αυτές που αποτελούν γενική αναφορά στο ποινικό αδίκημα της δωροδοκίας και αφορούν επομένως τον κάθε δωροδοκημένο χρησιμοποιείται η λέξη *δῶρα* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 46, 67, 112), που σε σύγκριση με όλες τις υπόλοιπες επιλογές συντακτικού αντικειμένου καλύπτει το ευρύτερο φάσμα αντικειμένων δωροδοκίας ανταποκρινόμενη πράγματι σε κάθε υπόθεση δωροδοκίας, ενώ σε μία περίπτωση χρησιμοποιείται και η δεύτερη σε επίπεδο ασάφειας λέξη *χρήματα* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 88), η οποία και πάλι καλύπτει ένα αρκετά μεγάλο φάσμα υποθέσεων δωροδοκίας καθώς συνιστά το συνηθέστερο αντικείμενο/μέσο της. Το ίδιο ισχύει και για την περίπτωση που ως δωροδοκημένοι τίθενται οι πολιτικοί άνδρες γενικά (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 99). Για πιο συγκεκριμένες αναδρομικές περιπτώσεις που είναι περισσότερο γνωστά ενδεχομένως τα δεδομένα στο κοινό, αλλά ο ρήτορας δεν ενδιαφέρεται να εμβαθύνει περαιτέρω δίνοντας λεπτομέρειες που ίσως ούτε ο ίδιος γνώριζε ή θυμόταν, όπως το ακριβές ποσό της δωροδοκίας, χρησιμοποιεί τη λέξη *χρήματα* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 14, 74).

Σε δύο περιπτώσεις αναδρομικής υπόθεσης που αφορούν τον Δημοσθένη χρησιμοποιείται η λέξη *τάλαντα* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 18, 42), ίσως σε μία προσπάθεια δημιουργίας συσχετισμών αναφορικά με το πρόσωπο του Δημοσθένους, καθώς πρώτον, μέσω της λέξης *τάλαντα* δημιουργείται ένας άξονας σύνδεσης και επικοινωνίας εκείνων των υποθέσεων με την εκδικαζόμενη και δεύτερον, δεδομένου ότι το *τάλαντον* αποτελούσε την υψηλότερη μονάδα μέτρησης του χρήματος δημιουργείται ίσως η εντύπωση περί ενός πολιτικού προσώπου που βρίσκεται συστηματικά στη θέση του δωροδοκημένου και μάλιστα με υψηλά ποσά. Σε μία επίσης περίπτωση που αφορά αναδρομική υπόθεση του Δημοσθένους χρησιμοποιείται η λέξη *τιμή* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 42-43), μια επίσης ευρείας σημασίας λέξη, ενώ σε δύο περιπτώσεις που αφορούν τη γενικότερη πορεία και το παρελθόν του Δημοσθένους

χρησιμοποιείται η λέξη *ἀργύριον* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 42, 45). Πρόκειται για μια λέξη που μπορεί να νοηθεί ως συνώνυμο της λέξεως *χρήματα*, αλλά και ως δηλωτικό αργυρών νομισμάτων. Εξυπηρετούνται συνεπώς δύο στόχοι. Πρώτον, εφόσον δύναται να αποτελέσει λέξη συνώνυμη της λέξης *χρήματα*, εξισώνεται με αυτήν και σε επίπεδο χρηστικής λειτουργίας από τον ρήτορα μέσα στον λόγο, καλύπτει δηλαδή το ευρύ φάσμα υποθέσεων του παρελθόντος του Δημοσθένους στην προκειμένη περίπτωση, όπως και η λέξη *χρήματα*. Δεύτερον, οι δύο αναφορές με τη λέξη *ἀργύριον* τίθενται η μία σε απόσταση δύο παραγράφων και η άλλη στην ίδια παράγραφο με αναφορά που υπάρχει στην εκδικαζόμενη υπόθεση στην οποία τίθεται ως αντικείμενο η φράση *εἴκοσι τάλαντα χρυσίου*. Αυτή ακριβώς η σύνθεση και μάλιστα χωρίς ενδιάμεσα άλλη φόρμουλα αναφοράς στην εκδικαζόμενη ή σε άλλη υπόθεση, δημιουργεί την εντύπωση ενός αντιθετικού ζεύγους αργύρου-χρυσού, με τον άργυρο να κυριαρχεί ως μέσο δωροληψίας στις παρελθούσες υποθέσεις δωροδοκίας που αφορούσαν στον Δημοσθένη και τον χρυσό να κυριαρχεί στην παρούσα. Συντίθεται έτσι μια κλιμακωτή πορεία στις παραγράφους 42-45 σε επίπεδο λόγου που με τη σειρά της αποτελεί προβολή μιας κλιμάκωσης του ιστορικού των δωροδοκιών του Δημοσθένους, η οποία κορυφώνεται με τη λήψη χρυσού, και επομένως αποτελεί τρόπον τινά την κορωνίδα της διαφθοράς του, προσδίδοντας έτσι ιδιαίτερη βαρύτητα στην εκδικαζόμενη υπόθεση.

Στην έναρξη του *Κατ'Αριστογείτονος* λόγου πάλι τίθεται στην πρώτη αναφορά η πλήρους ασάφειας λέξη *δῶρα* (Δειν. *Κατ' Αριστ.* 1), προκειμένου να επιτευχθεί το αποτέλεσμα της πρόληψης του κοινού, όπως αυτό περιεγράφη για τον *Κατὰ Δημοσθένους* λόγο. Στο τέλος της ίδιας παραγράφου, στο μεταίχμιο με τη δεύτερη, στο πλαίσιο άλλου λεκτικού σχηματισμού, ο ρήτορας δίνει το ακριβές ποσό της δωροδοκίας (*ἀποδόμενος εἴκοσι μνῶν*) με βάση τα δεδομένα από τον Άρειο Πάγο²⁹⁴, αποσκοπώντας ίσως στη δημιουργία μιας στέρεης βάσης για την ανάπτυξη της επιχειρηματολογίας. Οι δύο αυτές διαφορετικές φόρμουλες με αντικείμενα πλήρους και μηδενικής ασάφειας βρίσκονται παράδοξα κοντά μέσα στον λόγο. Πιθανότατα ο Δείναρχος να παραλάσσει κατά ένα ποσοστό τη στρατηγική που ακολουθεί στον *Κατὰ Δημοσθένους* λόγο. Η μικρή έκταση του συγκεκριμένου λόγου δεν επιτρέπει μεγάλο εύρος λεξιλογικών ελιγμών. Εκμεταλλεύεται λοιπόν εξ αρχής το δεδομένο από την

²⁹⁴ Το ποσό με το οποίο δωροδοκήθηκε καθένας από τους κατηγορούμενους αποτελεί ένα από τα στοιχεία που παρέχει η *ἀπόφασις*, βλ. και σ. 57 της παρούσας.

έκθεση του Αρείου Πάγου προκειμένου να δημιουργήσει μια στέρεη βάση επιχειρηματολογίας, θέτει όμως πρώτο κατά σειρά και σε μικρή απόσταση έναν ισχυρό δείκτη ασάφειας και πάλι προκειμένου να επιτύχει έστω και μερικώς το αποτέλεσμα της πρόληψης, σχετικοποιώντας με ροπή προς τα πάνω το αρεοπαγитικό δεδομένο που δίνει. Χρησιμοποιεί έτσι τον Άρειο Πάγο ως βάση εγκυρότητας για τον λόγο του σε ένα πρώτο επίπεδο και ταυτοχρόνως σε ένα δεύτερο συνυποδηλωτικό, ανατρέπει μερικώς το πόρισμά του. Στον υπόλοιπο λόγο όμως, στο πλαίσιο της υπό εξέταση φόρμουλας, δεν χρησιμοποιούνται λέξεις ως αντικείμενα που να δηλώνουν με μεγαλύτερη ακρίβεια το ποσό της δωροδοκίας, με τις λέξεις *δῶρα* και *χρήματα* να κυριαρχούν, ενώ σε μία περίπτωση δεν τίθεται καν αντικείμενο (Δειν. Κατ' Αριστ. 22). Το ίδιο ισχύει και για τις περιπτώσεις που ο αποδέκτης της κατηγορίας δεν είναι ο Αριστογείτων (Δειν. Κατ' Αριστ. 24) ή όχι μόνο αυτός (Δειν. Κατ' Αριστ. 15, 16, 17, 21, 22, 23, 24). Σε μία περίπτωση που αφορά κάθε υπόθεση δωροδοκίας ως αντικείμενο τίθεται η λέξη *τιμή* (Δειν. Κατ' Αριστ. 17), καλύπτοντας ανάλογο εύρος υποθέσεων με τη λέξη *δῶρα* (Δειν. Κατ' Αριστ. 16). Αξιοσημείωτη στο σημείο αυτό είναι η περίπτωση της λέξης *λήμμα* (Δειν. Κατ' Αριστ. 23), ένα παράγωγο της φόρμουλας «*λαμβάνειν* + αντικείμενο», με την οποία δηλώνεται το αντικείμενο/μέσο της δωροδοκίας, φτάνοντας επίσης στον ύψιστο βαθμό απροσδιοριστίας ως προς την ποιότητα και την ποσότητα²⁹⁵. Λέξεις που να δηλώνουν με μεγαλύτερη ακρίβεια το ποσό της δωροδοκίας εντοπίζονται σε δύο αναφορές, η μία που εξετάστηκε παραπάνω στο πλαίσιο άλλης λεκτικής φόρμουλας και μία που σχετίζεται με παρελθούσα υπόθεση, στην οποία αν και δεν υπάρχει συντακτικό αντικείμενο, εννοείται η λέξη *χρυσίον* (Δειν. Κατ' Αριστ. 24).

Ο Δείναρχος χρησιμοποιεί την ίδια τακτική τρόπον τινά στον *Κατά Φιλοκλέους* λόγο, που χρησιμοποιεί και στον *Κατά Δημοσθένους*. Ξεκινά δηλαδή με τη λέξη *δῶρα* (Δειν. Κατά Φιλοκλ. 2) ως αντικείμενο στην πρώτη αναφορά, κάνοντας πρόληψη του ακροατηρίου προς όφελός του μέσω της πλήρους ασάφειας στην προσέγγιση του ακριβούς ποσού της δωροδοκίας που επιτρέπει η συγκεκριμένη λέξη. Η πρώτη λοιπόν εντύπωση και πάλι λειτουργεί προς όφελος του κατηγορού. Στη συνέχεια μέσω της λέξης *χρήματα* στην ίδια παράγραφο περνά αμέσως σε έναν πρώτο βαθμό σχετικής

²⁹⁵ Ο Harvey υποστηρίζει ότι η λέξη *λήμμα* αποτελεί ουδέτερη λέξη που μπορεί να αναφέρεται σε νόμιμα προνόμια π.χ. αξιωματούχων, κέρδη από νόμιμες ενέργειες ή δωροδοκία (Harvey (1985), σσ. 82-83). Εδώ ωστόσο αναφέρεται αποκλειστικά σε δωροδοκία με το ρήμα *ἀποστρέφειν* που ακολουθεί να μην αφήνει περιθώρια πιθανής αμφίσημης πρόσληψης.

ασάφειας, ενώ στις αναφορές που έπονται μέσω της συγκεκριμένης λεκτικής φόρμουλας οι λέξεις *χρήματα* (Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 2, 3) και *δῶρα* (Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 2, 6, 22), κυριαρχούν ως αντικείμενά της. Εντοπίζεται μία μόνο χρήση της λέξης *χρυσίον* ως αντικείμενο (Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 9), τοποθετημένη στη μέση του λόγου. Υπάρχουν επίσης τρεις περιπτώσεις, στις οποίες δεν καθορίζεται αντικείμενο (Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 8, 10, 17), από τις οποίες οι δύο δεν αφορούν τον Φιλοκλέα, αλλά την παρελθούσα υπόθεση του Τιμοθέου και το αδίκημα της δωροδοκίας γενικά (8 και 17) και μία τον κάθε δωροδοκούμενο (10). Πρόκειται επομένως για περιπτώσεις που ο καθορισμός αντικειμένου/μέσου δωροδοκίας και δη ο ακριβής καθορισμός του θα ήταν αδύνατος (10) ή μια περιττή στην προκειμένη περίπτωση λεπτομέρεια (8, 17) για έναν μικρής έκτασης λόγο. Στο σημείο αυτό αξίζει να παρατηρηθεί και μία περίπτωση συγγενής προς την εξεταζόμενη φόρμουλα, όπου χρησιμοποιείται η ομόρριζη προς το ρήμα *λαμβάνειν* λέξη *λήμμα* προκειμένου να δηλωθεί το αντικείμενο/μέσο δωροληψίας με αποδέκτη τον Άρειο Πάγο, στο πλαίσιο υποτιθέμενης κατηγορίας εναντίον του από τον Φιλοκλέα. Στην τελευταία αναφορά τίθεται ως αντικείμενο η λέξη *δῶρα* (Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 22), σε σχήμα κύκλου με το αντικείμενο της πρώτης αναφοράς, ώστε να λειτουργήσει και η τελευταία εντύπωση που θα εντυπωθεί στη μνήμη του κοινού προς όφελος του κατηγορού.

Στον *Κατά Δημοσθένους* λόγο του Υπερείδου όμως δεν φαίνεται να ακολουθείται κάποια ιδιαίτερη τακτική ως προς τη διάταξη των λέξεων που δηλώνουν το αντικείμενο της δωροδοκίας μέσα στον λόγο τόσο στο πλαίσιο της υπό εξέταση φόρμουλας όσο και στο σύνολο του λόγου, ενώ υπάρχει προτίμηση από τον ρήτορα κυρίως προς λέξεις και φράσεις σχετικής ασάφειας ως προς την προσέγγιση του ποσού και τα χαρακτηριστικά του αντικειμένου της δωροδοκίας. Πιο συγκεκριμένα, ήδη από τις πρώτες αναφορές στο αδίκημα, τίθεται ως αντικείμενο του ρηματικού τύπου και της δωροδοκίας το ακριβές ποσό αυτής, στη μία περίπτωση ρητώς στην άλλη ως εννοούμενο (*Υπερ. Κατά Δημοσθ. 2: εἰληφ[έναι] εἴκοσι τάλαντ[α ἐπὶ] τῇ πολιτείᾳ κ[αὶ τοῖς] νόμοις. ταῦτα σ[ὺ] ἔ]ζαρνος ἐγένου μὴ λαβεῖν*), σε έναν πρώτο όμως βαθμό ακρίβειας, καθώς δεν παρουσιάζει πλήρη ακρίβεια ως προς την προσέγγιση του ποσού, όπως οι αντίστοιχες αναφορές στον Δείναρχο (*εἴκοσι τάλαντα χρυσίου*: Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 6, 45, 53, 69, 89). Ο Υπερείδης συνεπώς εκμεταλλεύεται εξ αρχής τον πλέον ισχυρό παράγοντα στήριξης που διαθέτει για την κατασκευή του κατηγορητηρίου του, το πόρισμα του Αρείου Πάγου, αφήνοντας όμως ανοιχτό το ζήτημα της ακρίβειας στον καθορισμό των

ταλάντων, κατά πάσα πιθανότητα λόγω της αμέσως πριν από τον λόγο ακρόασης της αναφοράς του Αρείου Πάγου και των ακριβών ποσών δωροδοκίας, καθώς αυτός αποτελεί τον πρώτο λόγο που εκφωνήθηκε στη δίκη. Τα *εἴκοσι τάλαντα* ως αντικείμενο της δωροδοκίας απαντούν άλλες δύο φορές μέσα στον λόγο (Υπερ. Κατὰ Δημοσθ. 7, 10).

Στις περιπτώσεις που αποδέκτης της κατηγορίας κατά την αναφορά στο αδίκημα είναι αποκλειστικά ο Δημοσθένης τίθενται ως αντικείμενα, εκτός των προαναφερθεισών περιπτώσεων που επίσης αφορούν μόνο τον Δημοσθένη, οι λέξεις *χρυσίον* (Υπερ. Κατὰ Δημοσθ. 3, 7, 8, 21), *χρήματα* (Υπερ. Κατὰ Δημοσθ. 13, 38) και *στατήρας* (Υπερ. Κατὰ Δημοσθ. 11). Χαρακτηριστικό για την τελευταία περίπτωση είναι ότι η επιλογή της λέξης *στατήρας* ως αντικείμενο της δωροδοκίας γίνεται μόνο άλλη μία φορά στο corpus των σωζόμενων ρητορικών λόγων που σχετίζονται με την εν λόγω εκδικαζόμενη δωροδοκία στον Κατὰ Δημοσθένους λόγο του Δεινάρχου, και εκεί αφορούσε τον Δημάδη και όχι τον Δημοσθένη²⁹⁶. Επίσης παρατηρείται, ότι από τις περιπτώσεις που στη θέση του αποδέκτη βρίσκεται ο Δημοσθένης με τους λοιπούς εμπλεκόμενους στην υπόθεση, σε δύο τίθεται, ρητώς στη μία (Υπερ. Κατὰ Δημοσθ. 6) και ως εννοούμενο στην άλλη (Υπερ. Κατὰ Δημοσθ. 24), η σχετικής ασάφειας λέξη *χρυσίον* και σε τρεις περιπτώσεις, που βρίσκονται και στο τέλος του λόγου, τίθενται ως αντικείμενα η σχετικής και η πλήρους ασάφειας αντίστοιχα λέξεις *χρήματα*, ως ρητό και εννοούμενο αντικείμενο (Υπερ. Κατὰ Δημοσθ. 38), και *δῶρα* (Υπερ. Κατὰ Δημοσθ. 40). Η χρήση αυτών των λέξεων σε συνδυασμό με τα συγκεκριμένα πρόσωπα αναφοράς εξυπηρετεί δύο σκοπούς: έναν πρακτικό, καθώς δεν ήταν δυνατόν να καθοριστεί με μία συγκεκριμένη λέξη ή φράση πλήρους ακρίβειας το ποσό δωροδοκίας καθενός από τους εμπλεκόμενους, δεδομένου ότι αυτό ποίκιλε σε ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά σύμφωνα με την *ἀπόφασιν* του Αρείου Πάγου, και έναν ρητορικό, καθώς αφήνει απροσδιόριστο στη συνείδηση του ακροατηρίου το ποσό που έλαβε ο καθένας ξεχωριστά, επιτρέποντας στο τελευταίο να φανταστεί μεγάλα ποσά. Δεν είναι τυχαίο μάλιστα ότι ο Υπερείδης θέτει τα μεγαλύτερου βαθμού ασάφειας αντικείμενα στο τέλος, με τη λέξη *δῶρα* μάλιστα τελευταία να αποτελεί την κορύφωση της ασάφειας αυτής, επιχειρώντας ίσως να εμφυτεύσει ως τελευταία εντύπωση στη μνήμη του

²⁹⁶ Βλ. και σσ. 61-62 της παρούσας.

ακροατηρίου την απροσδιοριστία των δωροδοκηθέντων ποσών, παραχωρώντας έδαφος στη φαντασία του κοινού και στις φημολογίες.

Υπάρχουν επίσης δύο περιπτώσεις που αναφέρονται στην εκδικαζόμενη και προγενέστερες υποθέσεις δωροδοκίας του Δημοσθένους και του Δημάδου, στις οποίες ως αντικείμενο τίθεται αρχικά η φράση «πλείω ἢ ἐξήκοντα τάλαντα» (Υπερ. Κατὰ Δημοσθ. 25) και στη συνέχεια στην ίδια παράγραφο τίθεται ως αντικείμενο και η λέξη *δῶρα*. Ο συνδυασμός των δύο αυτών αντικειμένων διαφορετικού βαθμού ακρίβειας δημιουργεί και πάλι μια ασάφεια με δείκτη προς τα πάνω ως προς τις συνολικές απολαβές των δύο αυτών προσώπων από την τακτική της δωροληψίας στην έως τότε σταδιοδρομία τους. Μέσω δηλαδή της λέξης *δῶρα* δημιουργείται η ασάφεια με δείκτη προς τα πάνω ως προς την απόλυτη τιμή του ποσού, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, με τη διαφορά ότι εδώ αυτή η ασάφεια οριοθετείται μερικώς, καθώς τίθεται ένα κατώτατο όριο του συνολικού αυτού ποσού μέσω της φράσης «πλείω ἢ ἐξήκοντα τάλαντα» προκειμένου οι υποθέσεις του ακροατηρίου να κινούνται υποχρεωτικά σε ποσά μεγαλύτερα των εξήντα ταλάντων. Παράλληλα ο καθορισμός του ποσού σε τόσο υψηλά επίπεδα, θα μπορούσε να οδηγήσει το ακροατήριο κατ' ανάγκη και στην εικασία πως η οποιαδήποτε ευπορία των προσώπων αυτών αποτελεί αμιγώς προϊόν δωροληψιών, δεδομένου ότι ένα ποσό κινούμενο σε τόσο υψηλά επίπεδα θα μπορούσε να καλύπτει το σύνολο των περιουσιών τους.

Εκτός των παραπάνω, υπάρχουν και δύο περιπτώσεις που αφορούν κατά πάσα πιθανότητα στο αδίκημα της δωροδοκίας γενικώς, με αποδέκτη τον κάθε δωροδοκούμενο. Στη μία περίπτωση δεν τίθεται αντικείμενο («εἴ τις ἔλαβεν», Υπερ. Κατὰ Δημοσθ. 24) ενώ στην άλλη τίθεται η λέξη *χρυσίον* (Υπερ. Κατὰ Δημοσθ. 24). Η επιλογή της λέξης *χρυσίον* για μια καθολική ως προς τη δωροδοκία αναφορά, γενικεύει ένα χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης υπόθεσης ως καθολικό στοιχείο όλων των περιπτώσεων δωροδοκίας. Η συνυποδηλούμενη αυτή γενίκευση ενδεχομένως να έγινε με σκοπό να αναχθεί η συγκεκριμένη περίπτωση δωροδοκίας σε μια καθολική βάση, ταυτίζοντας την εκδικαζόμενη υπόθεση με το αδίκημα εν γένει και φέροντας επομένως στην επιφάνεια την πεποίθηση ότι η τιμωρία της εν λόγω δωροδοκίας θα λειτουργήσει παραδειγματικά για την επίλυση του προβλήματος συνολικά και στον πυρήνα του. Αξίζει, τέλος, να αναφερθεί και μία περίπτωση, η οποία αποτελεί παράγωγο τρόπον τινά της λεκτικής φόρμουλας «λαμβάνειν + αντικείμενο», στην οποία το αντικείμενο/μέσο της δωροδοκίας, χωρίς να ταυτίζεται στην προκειμένη περίπτωση και

με κάποιο συντακτικό αντικείμενο, ονομάζεται «*αἰσχρὸν λῆμμα*» (Υπερ. *Κατὰ Δημοσθ.* 35), με αναφορά στο σύνολο των κατηγορουμένων της υπόθεσης²⁹⁷.

B. Ἔχειν + αντικείμενο

Η συγκεκριμένη λεκτική φόρμουλα χρησιμοποιείται σε ποσοστό εμφανώς χαμηλότερο από την παραπάνω, δηλαδή επτά φορές στον *Κατὰ Δημοσθένους* λόγο του Δεινάρχου και από μία στον *Κατ' Αριστογείτονος*, τον *Κατὰ Φιλοκλέους* και τον *Κατὰ Δημοσθένους* του Υπερείδου. Μέσω της φόρμουλας «*ἔχειν + αντικείμενο*», το κέντρο βάρους κατά τη θεώρηση του αδικήματος της δωροδοκίας εναποτίθεται στο τετελεσμένο του γεγονότος. Οι εμπλεκόμενοι δηλαδή κατηγορούμενοι δεν δικάζονται προκειμένου να διαπιστωθεί η ενοχή τους, αλλά μέσω αυτής της λεκτικής φόρμουλας η ενοχή τους παρουσιάζεται ως κάτι το δεδομένο και επομένως η εκδίκηση της υπόθεσης έγκειται στη διαπίστωση του βαθμού ενοχής και στην απόφαση περί της επιβλητέας ποινής, αποτυπώνοντας ουσιαστικά και το στάδιο στο οποίο βρίσκονταν οι διαδικασίες²⁹⁸. Ο παράγοντας λοιπόν αυτός προκαταβάλλει το ακροατήριο για την ενοχή των κατηγορουμένων και στρέφει ακριβώς την προσοχή του στη βαρύτητα του αδικήματος και της ποινής που πρέπει να επιβληθεί. Πρόκειται επομένως για έναν λεκτικό σχηματισμό, ο οποίος μέσω της λειτουργίας του έρχεται να συνηγορήσει υπέρ της εγκυρότητας της *ἀποφάσεως* του Αρείου Πάγου ως προς τον καθορισμό των ενόχων, με τον προσδιορισμό της ποινής να αποτελεί τη μόνη εκκρεμότητα, ενώ συνακόλουθα στρέφεται και εναντίον της σχετικής πρόκλησης του Δημοσθένους (ίσως και άλλων) για προσκόμιση αποδεικτικών στοιχείων προς τεκμηρίωση του πορίσματος του Αρείου Πάγου²⁹⁹. Στη θέση του ρηματικού τύπου μπορεί να υπάρχει ρήμα (*Δειν. Κατὰ Δημοσθ.* 6, 21, 70), απαρέμφατο (*Δειν. Κατὰ Δημοσθ.* 15, *Δειν. Κατὰ Φιλοκλ.* 18) ή μετοχή (*Δειν. Κατὰ Δημοσθ.* 6, 20, 29, 59-60, *Δειν. Κατὰ Αριστ.* 6-7, *Υπερ. Κατὰ Δημοσθ.* 31). Συμπληρωματικά στην εντύπωση που προκαλεί η συγκεκριμένη λεκτική φόρμουλα έρχεται να λειτουργήσει και πάλι η επιλογή του αντικειμένου.

Στον *Κατὰ Δημοσθένους* λόγο του Δεινάρχου, η συγκεκριμένη λεκτική φόρμουλα εντοπίζεται σε διάφορες παραγράφους με ακανόνιστη διανομή μέσα στον λόγο (*Δειν.*

²⁹⁷ Για τη λέξη *λήμμα* βλ. και σημ. 295. Εδώ η λέξη *αἰσχρὸν* λειτουργεί ως δείκτης ερμηνείας της λέξης αποκλειστικά στο πλαίσιο της δωροδοκίας.

²⁹⁸ Η ενοχή είχε διαπιστωθεί από την *ἀπόφασιν* και το δικαστήριο θα αποφάσιζε για την επιβλητέα ποινή.

²⁹⁹ Περί της *προκλήσεως* αυτής βλ. σσ. 56-57 της παρούσας.

Κατὰ Δημοσθ. 6, 15, 20, 21, 29, 59, 70). Στόχο κατά τη χρήση της φόρμουλας αυτής αποτελεί αποκλειστικά ο Δημοσθένης (*Δειν. Κατὰ Δημοσθ.* 6, 15, 20, 21, 29, 70) και σε μία περίπτωση ο Δημοσθένης και οι συνεργάτες του στο εν λόγω αδίκημα χωρίς όμως να κατονομάζονται (*Δειν. Κατὰ Δημοσθ.* 59). Στη θέση του συντακτικού αντικειμένου, μέσω του οποίου δηλώνεται το αντικείμενο/μέσο της δωροδοκίας, κυριαρχούν οι λέξεις σχετικής ασάφειας. Χαρακτηριστικό είναι ότι από τις επτά περιπτώσεις οι δύο αφορούν αναδρομικό παράδειγμα αντίστοιχου παρελθόντος αδικήματος, την ενοχή του οποίου έφερε ο Δημοσθένης. Στις δύο αυτές περιπτώσεις τίθενται ως αντικείμενα οι λέξεις *χρήματα* (*Δειν. Κατὰ Δημοσθ.* 21) και *χρυσίον* (*Δειν. Κατὰ Δημοσθ.* 20). Η επιλογή της πιο αόριστης λέξης *χρήματα* είναι μια αναμενόμενη επιλογή, δεδομένου ότι η αναφορά της συγκεκριμένης υπόθεσης αποτελεί απλώς παράδειγμα προς επίρρωση της κύριας επιχειρηματολογίας του για την εκδικαζόμενη υπόθεση και ως εκ τούτου ο ρήτορας δεν θέλει πιθανώς να σπαταλήσει χρόνο με λεπτομέρειες περιττές. Η χρήση όμως της λέξης *χρυσίον* και μάλιστα «*βασιλικόν χρυσίον*» ως συντακτικό αντικείμενο με αναφορά στην ίδια υπόθεση δίνει μια απροσδόκητα ακριβέστερη διάσταση στην προσέγγιση του αντικειμένου της δωροδοκίας και μάλλον όχι τυχαία, δεδομένου ότι θα λειτουργούσε ως ένας αγωγός συσχετισμών στη μνήμη του κοινού με επιβαρυντικά αποτελέσματα για τον κατηγορούμενο. Πρόκειται όχι απλώς για άλλη μια υπόθεση δωροδοκίας, αλλά για μια υπόθεση που παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με την εκδικαζόμενη, καθώς πρώτον, ο Δημοσθένης και στις δύο περιπτώσεις παρουσιάζεται να χρηματίζεται από έναν εξωαθηναϊκό παράγοντα, στην παρελθούσα υπόθεση από τον περσικό παράγοντα και στην εκδικαζόμενη από τον μακεδονικό, εμπλέκοντας με αυτόν τον τρόπο και την παράμετρο της προδοσίας, καθώς θέτει σε κίνδυνο τη διπλωματική και γεωπολιτική ισχύ των Αθηνών, δεύτερον, και στις δύο περιπτώσεις τα μέσα του χρηματισμού του προέρχονται από βασιλικό ταμείο και κατά πάσα πιθανότητα από το ίδιο βασιλικό ταμείο, δεδομένου ότι ο Άρπαλος ήταν θησαυροφύλακας του βασιλικού ταμείου του Αλεξάνδρου, το οποίο ως επί το πλείστον αποτελείτο από το περιεχόμενο του θησαυροφυλακίου των Περσών στη Βαβυλώνα που πέρασε στην κατοχή του Αλεξάνδρου³⁰⁰.

³⁰⁰ Περί της προδοσίας προς εξωτερικό εχθρό βλ. και σ. 67 και περί της εξαγοράς του δωροδοκούμενου από μοναρχικό παράγοντα βλ. σ. 65 και την περίπτωση στη σ. 69 της παρούσας.

Ως προς τις άλλες περιπτώσεις που αναφέρονται ευθέως στην εκδικαζόμενη υπόθεση τίθενται ως αντικείμενα οι λέξεις *δῶρα* (Δειν. Κατὰ Δημοσθ. 29), *χρήματα* (Δειν. Κατὰ Δημοσθ. 15, 21), *χρυσίον* (Δειν. Κατὰ Δημοσθ. 20, 59), και *εἴκοσι τάλαντα* (Δειν. Κατὰ Δημοσθ. 6, 70). Η μία από αυτές τις περιπτώσεις στην οποία χρησιμοποιείται η φράση «*εἴκοσι τάλαντα*» τίθεται στις αρχικές παραγράφους του λόγου και μάλιστα με τον προσδιορισμό *χρυσίου*, ορίζοντας κατά τον μέγιστο δυνατό βαθμό το ποσό της δωροδοκίας προς τον Δημοσθένη. Η χρήση μιας φράσης πλήρους ακρίβειας ως προς τον καθορισμό του ποσού σε μία από τις αρχικές παραγράφους του λόγου, λειτουργεί ενδεχομένως ως επίκληση στο δεδομένο του πλέον ισχυρού τεκμηρίου που διέθετε, το πόρισμα δηλαδή του Αρείου Πάγου, προκειμένου να δείξει ότι η οικοδόμηση του λόγου του εδράζεται σε έγκυρα τεκμήρια. Αν και η ακριβής αυτή αναφορά βρίσκεται στις αρχικές παραγράφους του λόγου, η στρατηγική της ασάφειας δεν πλήττεται ιδιαίτερω. Στην πραγματικότητα, η ακριβής αυτή αναφορά εντάσσεται στο πλαίσιο της παρουσίας των πορισμάτων της έρευνας του Αρείου Πάγου αφενός, αφετέρου βρίσκεται εκτός των παραγράφων του προλόγου (1-4), όπου εκεί κυριαρχεί η λέξη *δῶρα* στο πλαίσιο της φόρμουλας «*λαμβάνειν + αντικείμενο*» αποτελώντας την πρώτη αναφορά στη δωροδοκία μέσα στον λόγο και τη μοναδική στον πρόλογο και ορίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την πρώτη εντύπωση στη μνήμη των ακροατών. Παράλληλα οι αναφορές που έπονται κινούνται μεταξύ σχετικής και πλήρους ασάφειας. Ο ρήτορας φαίνεται ότι επικεντρώνει τη δύναμη του λόγου του στην εντύπωση που θα ενσταλάξει στο κοινό μέσω της χρήσης λέξεων μερικής και πλήρους ασάφειας και όχι στη διαρκή επανάληψη του δεδομένου που αντλεί από την απόφαση του Αρείου Πάγου. Μια τέτοια διαρκής επανάληψη θα λειτουργούσε εις βάρος του λόγου, καθώς θα προέδιδε ότι ολόκληρη η επιχειρηματολογία βασίζεται αποκλειστικά σε αυτό το πόρισμα και την έλλειψη άλλων αποδεικτικών στοιχείων, μια έλλειψη από την οποία σύμφωνα με τις κατηγορίες του Δημοσθένους έπασχε και η ίδια η *ἀπόφασις* του Αρείου Πάγου³⁰¹. Η επίκληση επομένως του δεδομένου περί του ακριβούς ποσού της δωροδοκίας γίνεται στο βαθμό που χρειάζεται, ώστε σε καίρια σημεία μέσα στον λόγο να υπενθυμίζεται όχι τόσο το ποσό (αυτό άλλωστε θα επισκίαζε την στρατηγική της ασάφειας και θα λειτουργούσε αντιφατικά ως προς τους στόχους του), όσο η ύπαρξη ενός στοιχείου από ένα δικαστικό σώμα με το πλέον ισχυρό κύρος στην Αθήνα, το οποίο ενοχοποιούσε τον Δημοσθένη και τους υπολοίπους κατηγορουμένους.

³⁰¹ Βλ. και σσ. 56-57 της παρούσας.

Στον *Κατ' Αριστογείτονος* λόγο υπάρχει μία μόνο αναφορά στην οποία γίνεται χρήση της συγκεκριμένης λεκτικής φόρμουλας, με πρόσωπα-αποδέκτες της κατηγορίας των Αριστογείτονα και τους συνεργάτες του, τους οποίους δεν κατονομάζει (Δειν. *Κατά Αριστ.* 6-7). Ως αντικείμενο τίθεται η πλήρους ασάφειας λέξη *δῶρα*, μια αναμενόμενη επιλογή, προκειμένου να καλύπτει την ποσοτική και ποιοτική ποικιλομορφία των αντικειμένων της δωροδοκίας εκάστου, όπως αυτά ορίστηκαν από τον Άρειο Πάγο.

Στον *Κατά Φιλοκλέους* λόγο (Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 18), υπάρχει πάλι μόνο μία περίπτωση χρήσης της συγκεκριμένης φόρμουλας με τη λέξη *χρήματα* να τίθεται ως αντικείμενο και πρόσωπο αναφοράς τον Φιλοκλέα.

Στον *Κατά Δημοσθένους* λόγο του Υπερείδου (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 31), η λεκτική φόρμουλα χρησιμοποιείται προς κατηγορία του Δημοσθένους και των συνεργατών του και ως αντικείμενό της τίθεται η λέξη *χρυσίον*. Η μία και μοναδική χρήση του συγκεκριμένου λεκτικού σχηματισμού σε έναν λόγο σαράντα παραγράφων μαρτυρά και τη μικρή προτίμηση του Υπερείδου στη χρήση του συγκεκριμένου ρήματος για αναφορά στο αδίκημα, αλλά ίσως αποτελεί και ένα δείγμα για τις κατευθυντήριες γραμμές που προσπαθούσε να δώσει στη συνείδηση του ακροατηρίου. Προτιμούσε δηλαδή ενδεχομένως να επικεντρώσει την προσοχή στο ίδιο το αδίκημα και την πράξη της δωροδοληψίας, παρά τον διαμοιρασμό της προσοχής σε άλλους παράγοντες, όπως το δεδομένο της κατοχής χρημάτων από τη συγκεκριμένη ή άλλες υποθέσεις δωροδοκίας. Σε κάθε περίπτωση όμως πρόκειται για μια θέση που διατυπώνεται με αρκετή επιφύλαξη, εφόσον ο λόγος σώζεται αποσπασματικά.

Γ. Δωροδοκία/δωροδόκος/δωροδοκῶ

Εκτός από τις προηγηθείσες λεκτικές φόρμουλες για την αναφορά στο αδίκημα της δωροδοκίας, απαντά μέσα στους λόγους και το ρήμα *δωροδοκεῖν* σε διάφορους ρηματικούς τύπους, όπως και τα συγγενή προς αυτό ουσιαστικά *δωροδόκος* και *δωροδοκία*. Το ρήμα *δωροδοκεῖν* εκτός οποιουδήποτε περικειμένου έχει ουδέτερη σημασία χωρίς κάποια ηθική χροιά, με τη λέξη *δῶρα* να δηλώνει τόσο το αντικείμενο της προσφοράς δώρων όσο και της δωροδοκίας³⁰². Ο Harvey φαίνεται να διαφωνεί με

³⁰²Hashiba (2006), σ. 62, Herman (1987), σ. 75, Taylor (2001a), σ. 53. Η Taylor επίσης αναφέρει ότι ο όρος *δωροδοκία* δεν είναι ο μοναδικός, ωστόσο αποτελεί τον συνηθέστερο κατά την αναφορά στην πολιτική δωροδοκία. Η διαπίστωση αυτή φαίνεται να είναι κάτι που δεν υποστηρίζεται από τα ευρήματα στους υπό εξέταση λόγους του Δεινάρχου και του Υπερείδου, καθώς τουλάχιστον για την εποχή που γράφτηκαν αυτοί οι λόγοι και για το πλαίσιο της συγκεκριμένης υπόθεσης, το ρήμα

την καθολική υιοθέτηση αυτής της άποψης και υποστηρίζει ότι το *δωροδοκεῖν* αποτελεί το κατ' εξοχήν ρήμα για την αναφορά στον χρηματισμό, καθώς πάντα υποκρύπτει κάποιο απώτερο κίνητρο, με την ερμηνεία περί απλής λήψης ενός δώρου να εμφανίζεται μετά από την κλασική εποχή³⁰³, ενώ η Hill σε μια πιο μετριοπαθή προσέγγιση υποστηρίζει ότι το *δωροδοκεῖν* αποτελεί το ρήμα που αρμόζει καλύτερα στην πολιτική δωροδοκία και τον συνηθέστερα χρησιμοποιούμενο όρο για αναφορά σε αυτήν³⁰⁴. Σε κάθε περίπτωση, το ρήμα *δωροδοκεῖν* εδώ, έχει αμιγώς τη σημασία του χρηματίζομαι, συμφωνώντας με την άποψη του Harvey, και πρόκειται για ρήμα παθητικής διάθεσης. Το υποκείμενο επομένως του ρήματος είναι ο αποδέκτης των δώρων και αντίστοιχα με το ουσιαστικό *δωροδόκος* δεν δηλώνεται αυτός που δωροδοκεί αλλά αυτός που δωροδοκείται, που δέχεται τα δώρα. Σε σχέση με το ίδιο το ποινικό αδίκημα και τις πτυχές του, η χρήση του συγκεκριμένου ρήματος και των παραγώγων του ρηματικών τύπων και ουσιαστικών λειτουργεί απλώς ως αναφορά στο ίδιο το αδίκημα χωρίς να επιχειρεί να φέρει στην επιφάνεια κάποια συγκεκριμένη διάσταση του αδικήματος, όπως οι παραπάνω λεκτικές φόρμουλες, και ως προς αυτό αποτελεί μια πιο ουδέτερη λεκτική δήλωση. Στην περίπτωση μόνο του χαρακτηρισμού κάποιου ως *δωροδόκου* θα μπορούσε να σημειωθεί ότι μέσω αυτού του χαρακτηρισμού, ο ρήτορας έχει μεν ως σκοπό την υπενθύμιση της ιδιότητας ορισμένων προσώπων ως δωροδοκηθέντων και της εμπλοκής τους στη συγκεκριμένη υπόθεση, παρουσιάζει όμως και την ενοχή τους ως δεδομένη και όχι ως παράμετρο υπό διερεύνηση, κρίνοντας συνεπώς τα πορίσματα της έρευνας του Αρείου Πάγου στην προκειμένη υπόθεση ως αδιαμφισβήτητα και ενσταλάζοντας στη συνείδηση του ακροάμονος κοινού το δεδομένο της ενοχής των κατηγορουμένων, προκαταβάλλοντάς το εναντίον τους. Η σημασιολογική δε ουδετερότητα που φέρει ο όρος δωροδοκία μεταξύ του ποινικού αδικήματος και της θεσμοθετημένης προσφοράς δώρων στο πλαίσιο της αμοιβαίας υποχρέωσης και ανταποδοτικότητας³⁰⁵, μπορεί να δημιουργεί και την υπόνοια της πολιτικής συνεργασίας μεταξύ των κατηγορουμένων και του Αρπάλου, ενός εξωαθηναϊκού παράγοντα³⁰⁶.

«λαμβάνειν + αντικείμενο» έρχεται στην πρώτη θέση μεταξύ των λεκτικών σχηματισμών για την αναφορά στη δωροδοκία (βλ. παραπάνω σ. 105).

³⁰³ Harvey (1985), σ. 83 και σημ. 29.

³⁰⁴ Hill (2013), σ. 567. Οι παρατηρήσεις όμως της συγκεκριμένης εργασίας διαφωνούν ως προς την αριθμητική υπεροχή του συγκεκριμένου ρήματος.

³⁰⁵ Taylor (2001a), σ. 53. Βλ. και σσ. 9-11 της παρούσας.

³⁰⁶ Βλ. και σ. 65 της παρούσας.

Η συχνότητα χρήσης των συγκεκριμένων λέξεων για αναφορά στο ζήτημα χρηματισμού είναι σχετικά υψηλή, η δεύτερη κατά σειρά μετά τη λεκτική φόρμουλα «λαμβάνειν + αντικείμενο», ενώ ο αριθμός των περιπτώσεων ανά λόγο είναι ευθέως ανάλογος με το μέγεθός του. Ένας από τους λειτουργικούς σκοπούς χρήσης των συγκεκριμένων λέξεων συνδέεται ακριβώς με αυτήν την αναλογία και με την κατανομή τους εντός των λόγων. Στην πλειονότητα δηλαδή των περιπτώσεων που εντοπίζονται και στους δύο συγγραφείς, φαίνεται ότι οι εν λόγω λέξεις χρησιμοποιούνται σε παραγράφους που υπάρχει και πάλι αναφορά στην υπόθεση και τους εμπλεκόμενους της με κάποια από τις λεκτικές φόρμουλες που εξετάστηκαν παραπάνω, εντός της ίδιας ή κάποιας γειτονικής παραγράφου. Η χρήση των συγκεκριμένων λέξεων δίνει τη δυνατότητα, όπου απαιτείται, να γίνεται μια αναφορά που δύναται να υπενθυμίσει ή να γνωστοποιήσει το είδος του ποινικού αδικήματος και τους εμπλεκόμενους, δηλαδή τις πλέον απαραίτητες πληροφορίες, χωρίς την ανάγκη επανάληψης κάποιας από τις παραπάνω λεκτικές φόρμουλες, η χρήση των οποίων μπορεί να έχει μόλις προηγηθεί ή να έπεται αμέσως.

Στον *Κατά Δημοσθένους* λόγο του Δεινάρχου εντοπίζονται δεκαεπτά περιπτώσεις. Ορισμένες από αυτές αφορούν τον Δημοσθένη αποκλειστικά (*Δειν. Κατά Δημοσθ.* 26, 41, 45, 66, 77, 103, 113), ορισμένες τον Δημοσθένη και τους συνεργάτες του, στις οποίες οι συνεργάτες αυτοί άλλοτε κατονομάζονται (*Δειν. Κατά Δημοσθ.* 46) και άλλοτε όχι (*Δειν. Κατά Δημοσθ.* 93, 98, 113). Κάποιες δε από τις τελευταίες αυτές αναφορές μπορεί να θεωρηθεί πως αφορούν και γενικότερα τον κάθε υπόλογο για δωροδοκία από τη θέση του δωροδοκηθέντος (*Δειν. Κατά Δημοσθ.* 46, 113), χωρίς να απουσιάζουν και οι περιπτώσεις που οι αναφορές στη δωροδοκία αφορούν στο έγκλημα εν γένει (*Δειν. Κατά Δημοσθ.* 88) και στοχεύουν στον κάθε δωροδοκούμενο (*Δειν. Κατά Δημοσθ.* 60, 92). Υπάρχουν τέλος και δύο περιπτώσεις οι οποίες αφορούν σε επίκληση παραδείγματος παρελθούσας υπόθεσης δωροδοκίας, που ως πρόσωπα-κατηγορούμενοι παρουσιάζονται ο Τιμόλαος και ο Θεαγένης³⁰⁷ (*Δειν. Κατά Δημοσθ.* 74).

Στον *Κατ' Αριστογείτονος* λόγο υπάρχουν τρεις περιπτώσεις χρήσης των συγκεκριμένων λέξεων. Η μία αφορά στη δωροδοκία αφ' εαυτή ως αδίκημα και επομένως δεν ορίζεται ρητώς ή έστω συνυποδηλωτικά κάποιος ως πρόσωπο-αποδέκτης κατηγορίας (*Δειν. Κατά Αριστ.* 5), ενώ οι άλλες δύο αφορούν στην εκδικαζόμενη

³⁰⁷ Βλ. και παραπάνω και σημ. 206 της παρούσας.

υπόθεση και ορίζονται ως αποδέκτες ο Αριστογείτων και οι λοιποί εμπλεκόμενοι στην υπόθεση (Δειν. *Κατά Αριστ.* 22, 25).

Στον *Κατά Φιλοκλέους* λόγο οι περιπτώσεις χρήσης των λέξεων αυτών για αναφορά στη δωροδοκία είναι τέσσερις. Οι δύο από αυτές αφορούν τον Φιλοκλέα αμιγώς (Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 7, 16), με τη μία να αποτελεί επίθετο ομόρριζο των υπό εξέταση λέξεων αλλά με αντίθετη σημασία (*ἄδωροδόκητος* (Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 7)³⁰⁸). Αναφορικά με τη λέξη μάλιστα *ἄδωροδόκητος* πρέπει να σημειωθεί πως αποτελεί λέξη του λεξιλογίου της δωροδοκίας που αναφέρεται αποκλειστικά στη δωροδοκία ως ποινικό αδίκημα και επομένως αποκλείεται οποιαδήποτε σημασιολογική ουδετερότητα, που ενδεχομένως να ισχύει για άλλες σχετικές λέξεις³⁰⁹. Οι άλλες δύο περιπτώσεις (Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 19: *οὐ δωροδοκίας δέονται, μετὰ δὲ δωροδοκίας*) αφορούν σε ένα πρώτο επίπεδο τον Φιλοκλέα και τους συνεργάτες του και σε ένα δεύτερο επίπεδο ίσως κάθε δωροδοκούμενο αποτελώντας συνεπώς ένα γενικότερο σχόλιο για το ποινικό αδίκημα της δωροδοκίας.

Στον *Κατά Δημοσθένους* λόγο του Υπερείδου εντοπίζονται επτά περιπτώσεις χρήσης του ρήματος *δωροδοκῶ* ή των παραγώγων του. Μεταξύ αυτών υπάρχουν περιπτώσεις που αφορούν τόσο τον Δημοσθένη αποκλειστικά (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 13, 14, 21), όσο και τον Δημοσθένη και τους λοιπούς με αυτόν εμπλεκόμενους (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 34, 38), καθώς επίσης και καθολικότερες αναφορές που στοχεύουν στους εμπλεκόμενους στην υπόθεση δωροδοκίας από τον Άρπαλο συνολικά, αλλά και στον δωροδοκούμενο οποιασδήποτε υπόθεσης δωροδοκίας (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 15, 24).

Δ. Δέχεσθαι

Δύο ακόμη περιπτώσεις που δύνανται να ομαδοποιηθούν είναι αυτές που έχουν ως βάση το ρήμα *δέχεσθαι*. Όσον αφορά την πρώτη περίπτωση χρησιμοποιείται το ρήμα *προσδέχομαι τι* (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 45). Το αντικείμενό του συνιστά και το αντικείμενο/μέσο της δωροδοκίας και στην προκειμένη περίπτωση εκφράζεται με τη λέξη *λήμμα*³¹⁰. Ως αποδέκτη κατηγορίας έχει τον Δημοσθένη και δεν αναφέρεται σε πραγματικό γεγονός του βίου του Δημοσθένους, αλλά σε μια δυνητική περίπτωση στο πλαίσιο της ηθοποιίας του αντιπάλου. Στη δεύτερη περίπτωση χρησιμοποιείται μια

³⁰⁸ Βλ. και σημ. 33 της παρούσας.

³⁰⁹ Herman (1987), σσ. 77-78. Βλ. και σσ. 9-10, 101, 119.

³¹⁰ Για τη λέξη *λήμμα* βλ. και σημ. 295.

μετοχή του ρήματος *δέχομαι* (Δειν. *Κατά Αριστ.* 26). Το αντικείμενό της επίσης ταυτίζεται με το αντικείμενο/μέσο της δωροδοκίας, το οποίο εδώ εκφράζεται με τη λέξη *δῶρα*³¹¹, και αναφέρεται στην κάθε περίπτωση δωροδοκίας με αποδέκτες αυτής τον οποιονδήποτε στρατηγό ή ρήτορα (*ἢ στρατηγὸν ἢ ῥήτορα πολίτην*), περιορίζοντας έτσι τις κατηγορίες των δωροδοκούμενων σε εκείνες που εμπλέκονταν ως κύριοι κατηγορούμενοι και στην εκδικαζόμενη υπόθεση, συνυποδηλώνοντας με αυτόν τον τρόπο την ιδιαίτερη βαρύτητα που αποκτά η συγκεκριμένη υπόθεση λόγω της ιδιότητας των κατηγορουμένων και την ιδιαίτερα μεγάλη ευθύνη συνεπώς που φέρουν.

Ε. Χρηματίζεσθαι / ἀργυρίζεσθαι

Ένα σύνολο συγγενών μεταξύ τους περιπτώσεων αποτελούν και εκείνες οι αναφορές που χρησιμοποιούν ρήματα ομόρριζα των λέξεων που δηλώνουν το αντικείμενο/μέσο της δωροδοκίας. Πρόκειται για ρήματα σε παθητική φωνή, αμετάβατα, που συνοψίζουν την ίδια την πράξη της δωροδοκίας και το μέσο με το οποίο επετελέσθη αυτή σε μία λέξη, ενώ μέσω του υποκειμένου τους δηλώνεται ο δωροδοκούμενος. Λειτουργούν έτσι υπέρ της οικονομίας λέξεων, εξυπηρετώντας μια άμεση πληροφόρηση του κοινού περί των δεδομένων της υπόθεσης χωρίς την προσφυγή σε πολλάκις επαναλαμβανόμενες λεκτικές φόρμουλες που μπορεί μόλις να έχουν χρησιμοποιηθεί. Η χρήση και αυτών των λέξεων απαντά μόνο σε λόγους του Δεινάρχου. Η πρώτη περίπτωση είναι μια μετοχή του ρήματος *χρηματίζεσθαι* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 15), με εννούμενο υποκείμενο τον Δημοσθένη και αναφορά στην εκδικαζόμενη υπόθεση. Τη δεύτερη περίπτωση συνιστά το ρήμα *ἀργυρίζεσθαι* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 40), ως υποκείμενο του οποίου εννοούνται όλοι οι δωροδοκούμενοι και επομένως αφορά όχι μόνο στην εκδικαζόμενη αλλά σε οποιαδήποτε υπόθεση δωροδοκίας. Ειδικά για την πρώτη περίπτωση αξίζει να σημειωθούν δύο βασικές παράμετροι. Πρώτον, πως το ρήμα χρησιμοποιείται όχι αμιγώς στο πλαίσιο της δωροδοκίας, καθώς δηλώνει μεν μια πιθανή πηγή χρημάτων που χρησιμοποιήθηκαν για τη δωροδοκία του Δημοσθένους, υπονοεί όμως και την πιθανότητα κλοπής του ταμείου από τον Δημοσθένη ή την κατάχρηση δημοσίων πόρων. Το ρήμα *χρηματίζεσθαι* καθίσταται συνεπώς κόμβος αναφοράς και συμπλοκής παραπάνω του ενός οικονομικών αδικημάτων εναντίον της πόλης προκειμένου να επιβαρυνθεί το κατηγορητήριο, παράλληλα όμως φαίνεται και η πιθανή χρήση του ρήματος ανεξαρτήτως της δωροδοκίας για αναφορά σε άλλες

³¹¹ Σύμφωνα με τον Harvey από το ρήμα *δέχεσθαι* και το αντικείμενο *δῶρα* προκύπτει η πλέον αδιαμφισβήτητη λέξη για το αδίκημα, το ρήμα *δωροδοκεῖν* (Harvey (1985), σ. 83).

μορφές οικονομικού αδικήματος³¹². Δεύτερον, αν το ρήμα *χρηματίζεσθαι* ερμηνευθεί με βάση το λεξικό των Liddell & Scott³¹³, δηλώνει τις οικονομικούς χαρακτήρα διαπραγματεύσεις που προβαίνει κάποιος προς ίδιο ή αλλότριο ατομικό όφελος. Η ερμηνευτική αυτή προσέγγιση σε συνδυασμό με το *ἐξ αὐτῆς τῆς πόλεως* που προηγείται, φέρει στο προσκήνιο και πάλι το ζήτημα της εμπορευματοποίησης των υποθέσεων της πόλης για προσωπικό όφελος³¹⁴, με υποδηλούμενη αναφορά όχι μόνο σε αυτήν την περίπτωση δωροδοκίας, αλλά σε μια σειρά περιστατικών κατά τα οποία ο Δημοσθένης εκμεταλλεύτηκε υποθέσεις της πόλης για να κερδοσκοπήσει. Αν πάλι ο ερμηνευτικός ορίζοντας περιοριστεί στην παρούσα υπόθεση, χωρίς να υπονοηθούν άλλα οικονομικά αδικήματα, τότε με το *ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς πόλεως κεχρηματισμένος* ενδεχομένως να προβάλλεται και η παράμετρος της οικονομικής ζημίας που υφίσταται η πόλη από αυτήν τη δωροδοκία του κατηγορουμένου.

ς'. Διαφθείρειν/Διαφθείρεσθαι

Τέλος ακολουθεί η μεμονωμένη περίπτωση του ρήματος *διαφθείρεσθαι*, προκειμένου να δηλωθεί το αδίκημα της δωροδοκίας γενικά, συνοδευόμενο από μια δοτική (Υπερ. *Κατὰ Δημοσθ.* 14). Ως υποκείμενο του απαρεμφάτου εννοείται ο δωροδοκούμενος και μέσω της δοτικής δηλώνεται το μέσο διαφθοράς, δηλαδή το αντικείμενο/μέσο της δωροδοκίας (*χρήμασιν*). Δεδομένου μάλιστα ότι αφορά στην κάθε υπόθεση χρηματισμού, η χρήση του συγκεκριμένου ρήματος εντάσσει τη δωροδοκία σε ένα σύνολο αδικημάτων που συνιστούν παράγοντα διαφθοράς για τον δωροδοκούμενο και τον αθηναϊκό δημόσιο βίο εν γένει. Παράλληλα όμως προωθείται μια συνεκδοχική θεώρηση της σχέσης μεταξύ διαφθοράς και δωροδοκίας, με αποτέλεσμα στη συνείδηση του ακροατηρίου η διαφθορά να ταυτίζεται αποκλειστικά με τη δωροδοκία, τονίζοντας ο ρήτορας με αυτόν τον τρόπο ακόμη περισσότερο την καταστρεπτική σημασία του εκδικαζόμενου αδικήματος για τον ίδιο τον δωροδοκούμενο και την Αθήνα συλλήβδην. Το γεγονός αυτό δύναται να συνδεθεί και με τη νοηματική διεύρυνση του ρήματος. Το ρήμα *διαφθείρειν* κυριολεκτικά έχει τη σημασία του καταστρέφω. Χρησιμοποιείται ως *διαφθείρεσθαι* προκειμένου να δηλωθεί η γυναίκα που απεπλανάτο (Λυσ. *Υπέρ του Ερατοσθ.* 16). Αναλογικά μια αποπλάνηση υφίσταται και ο νους του δωροδοκηθέντος

³¹² Ο Worthington (1992), σ. 158 υποστηρίζει ότι το ρήμα αναφέρεται στις πηγές πλουτισμού που είχε κατά καιρούς εξασφαλίσει ο Δημοσθένης από την πόλη, συνδέοντάς το με το περιεχόμενο των παραγράφων 42-45 και 111.

³¹³ LSJ (1996⁹), s.v. χρηματαγωγός.

³¹⁴ Βλ. παραπάνω σσ. 72-73, 125-128 της παρούσας.

από την προσφερόμενη δωροδοκία, ο οποίος παραδίδει την κρίση, την ελεύθερη βούληση και εν τέλει την προσωπική του ανεξαρτησία πράττοντας εν ονόματι κάποιου άλλου. Οι αναλογικές αυτές περιστάσεις που αφορούν στον προσωπικό και πολιτικό βίο αντίστοιχα εκφράζονται λεξιλογικά με το ρήμα *διαφθείρειν*, σηματοδοτώντας στην περίπτωση του πολιτικού βίου την κατάχρηση της εμπιστοσύνης του *δήμου* προς εξυπηρέτηση των ιδίων συμφερόντων³¹⁵. Σύμφωνα με τον Harvey³¹⁶, μετά τον Ηρόδοτο και τον Ξενοφώντα το ρήμα *διαφθείρειν*, που ως τότε είχε αποκλειστικά την σημασία του καταστρέφω, άρχισε να αποκτά τη σημασία του διαφθείρω κάποιον μέσω δωροδοκίας στο πλαίσιο στοιχείων προφορικότητας στα έργα τους. Προφανώς με την πάροδο του χρόνου καθιερώθηκε πλέον και στον γραπτό λόγο, οπότε και το βρίσκουμε στα έργα του Θεοπόμπου και του Αριστοτέλους πια με αυτήν την έννοια και συνακόλουθα στους υπό εξέταση λόγους.

II. Κατηγορίες με βάση την ερμηνευτική συνάφεια

Στη δεύτερη αυτή κατηγορία η ομαδοποίηση γίνεται με βάση την ερμηνευτική συνάφεια των λέξεων/φράσεων που χρησιμοποιούνται για αναφορά στη δωροδοκία. Ο σχολιασμός ως προς τη συντακτική θέση και ανάλυση των λεκτικών σχηματισμών, όπου κρίνεται απαραίτητος, εξακολουθεί να υφίσταται. Στις κατηγορίες αυτές όμως δίνεται βαρύτητα και ως προς το αποτύπωμα που αφήνουν η προβολή του δωροδοκούμενου ή του δωροδόκου, καθώς και η ανάδειξη συγκεκριμένων ερμηνευτικών διαστάσεων της πράξης της δωροδοκίας, λειτουργώντας ως κριτήρια ομαδοποίησης στη συγκεκριμένη κατηγορία.

A. Η δωροδοκία ως εμπορική συναλλαγή

Μια πρώτη ομαδοποίηση αφορά στα λεκτικά σχήματα που υπόκεινται στο ρήμα *ώνέομαι*³¹⁷ και τα παράγωγά του. Πρόκειται για δύο περιπτώσεις, από τις οποίες η μία απαντά στον *Κατά Δημοσθένους* λόγο του Δεινάρχου, υπό τη μορφή της φράσης «*ώνιος είμι*» (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 20) και η δεύτερη στον *Κατά Δημοσθένους* λόγο του Υπερείδου υπό τη μορφή μετοχής του ρήματος (Υπερ. *Κατά Δημοσθ.* 15)³¹⁸. Η μεν

³¹⁵ Harvey (1985), σ. 86. Βλ. και Hill (2013), σσ. 567-568.

³¹⁶ Harvey (1985), σ. 87.

³¹⁷ Βλ. και Harvey (1985), σ. 86 για χρήση του ρήματος και σε άλλους ρητορικούς λόγους και σσ. 101-102 της παρούσας για την κατά Harvey κατηγοριοποίησή του.

³¹⁸ Ο Harvey ισχυρίζεται ότι το επίθετο *ώνιος* αποτελεί νεολογισμό των τελών του 4^{ου} αιώνα (Harvey (1985), σ. 86).

πρώτη περίπτωση με αποδέκτη δωροδοκίας τον Άστυλο, εντάσσεται στο πλαίσιο της υπόθεσης-παραδείγματος των Θηβών³¹⁹. Η δεύτερη περίπτωση έχει ως αποδέκτη της δωροδοκίας τον οποιονδήποτε δωροδοκούμενο, και ως εκ τούτου ισχύει τόσο για την εκδικαζόμενη όσο και για οποιαδήποτε υπόθεση δωροδοκίας γενικά. Το ρήμα *ώνέομαι* έχει τη σημασία του αγοράζω, ως εκ τούτου είτε ρητώς είτε ως εννοούμενα, με το υποκείμενο του ρήματος ή του εκάστοτε ρηματικού του τύπου δηλώνεται αυτός που δωροδοκεί και με το συντακτικό του αντικείμενο αυτός που δωροδοκείται.

Παρεμφερής προς αυτήν είναι και η ομαδοποίηση των λεκτικών σχημάτων υπό το ρήμα *προΐεμαι* και συγκεκριμένα υπό το σχήμα *προΐεμαι τι ἔνεκα τινός*, το οποίο απαντά σε τρεις περιπτώσεις, από τις οποίες η μία αφορά τόσο στην περίπτωση της εκδικαζόμενης δωροδοκίας όσο και στην κάθε περίπτωση δωροδοκίας (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 107) και η άλλη αφορά αμιγώς στην εκδικαζόμενη υπόθεση και έχει ως αποδέκτες κατηγορίας για δωροδοκία τον Αριστογείτονα και τους λοιπούς εμπλεκομένους στην υπόθεση (Δειν. *Κατὰ Αριστ.* 5). Αντικείμενο του ρήματος στην πρώτη περίπτωση είναι η λέξη *«συμφέροντα»* και στη δεύτερη η λέξη *«πάντα»*. Η τρίτη περίπτωση φέρει την ιδιαιτερότητα να έχει ως αποδέκτη κατηγορίας τον Άρειο Πάγο και πρόκειται για υποτιθέμενη κατηγορία για χρηματισμό εναντίον του Αρείου Πάγου από τον Φιλοκλέα, στο πλαίσιο των ρητορικών τεχνασμάτων προς υποστήριξη της επιχειρηματολογίας από την πλευρά του Δεινάρχου, ενώ το αντικείμενο στην τελευταία αυτή περίπτωση είναι η λέξη *«ταῦτα»* (Δειν. *Κατὰ Φιλοκλ.* 8). Το συντακτικό αντικείμενο στην περίπτωση αυτού του λεκτικού σχήματος δεν δηλώνει το αντικείμενο/μέσο της δωροδοκίας, αλλά την απώλεια που προεκλήθη ως απόρροια της δωροληψίας και τον στόχο πιθανότατα του δωροδόκου. Το μέσο/αντικείμενο της δωροδοκίας σε αυτές τις περιπτώσεις δηλώνεται μέσω του *ἔνεκα τινός* και επομένως στην πρώτη περίπτωση το μέσο δωροδοκίας είναι τα *χρήματα* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 107: *χρημάτων ἔνεκα*), στη δεύτερη περίπτωση το *ἀργύριον* και το *χρυσίον* (Δειν. *Κατὰ Αριστ.* 5: *ἔνεκ' ἀργυρίου καὶ χρυσίου*) και στην τρίτη περίπτωση η *χάρις* και τα *λήμματα* (Δειν. *Κατὰ Φιλοκλ.* 8: *χάριτος ἢ λημμάτων ἔνεκα*). Χαρακτηριστικό είναι ότι η παραπάνω λεκτική φόρμουλα χρησιμοποιείται αμιγώς από τον Δείναρχο.

³¹⁹ Βλ. σσ. 99-100 της παρούσας.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί και άλλη μία ομάδα περιπτώσεων που υπόκεινται στο λεκτικό σχήμα *ἀποδίδομαί τι (τινός)*³²⁰, ένα σχήμα που χρησιμοποιεί πάλι αποκλειστικά ο Δείναρχος για την αναφορά στη δωροδοκία, με αποδέκτες κατηγορίας τον Αριστογείτονα και τον Φιλοκλέα. Το συγκεκριμένο ρήμα έχει τη σημασία της παροχής προϊόντων και υπηρεσιών έναντι αντιτίμου. Το παρεχόμενο προϊόν τίθεται στη θέση του αντικειμένου σε αιτιατική τόσο στη πρώτη (Δειν. *Κατὰ Αριστ.* 2), όσο και στη δεύτερη (Δειν. *Κατὰ Φιλοκλ.* 9) και στην τρίτη περίπτωση (Δειν. *Κατὰ Φιλοκλ.* 12), ενώ το αντίτιμο δηλώνεται προαιρετικά με μία γενική (τινός) εν προκειμένω μόνο στην πρώτη περίπτωση (Δειν. *Κατὰ Αριστ.* 1: *εἴκοσι μνῶν*). Αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι η μέτρηση του ποσού της δωροδοκίας σε *μνᾶς*, ένας παράγοντας ο οποίος απαντά άπαξ στη συγκεκριμένη περίπτωση στους υπό εξέταση λόγους, εφόσον μάλιστα δεν διευκρινίζεται και το είδος των *μνῶν*, εγείροντας ερωτήματα σχετικά με την παρεχόμενη πληροφορία από τον ρήτορα σε πρώτο στάδιο και από τον Άρειο Πάγο σε δεύτερο καθώς και σχετικά με το ποσοστό εμπλοκής του Αριστογείτονος, αν θεωρηθεί ως δεδομένο ότι ο βαθμός εμπλοκής εκάστου είναι ανάλογος και του ποσού που έλαβε³²¹.

Συγγενής προς τις παραπάνω περιπτώσεις είναι και η χρήση στα συμφραζόμενα της δωροδοκίας των ρημάτων *πρίσμαι τινά* (Υπερ. *Κατὰ Δημοσθ.* 14)³²² και *πωλεῖν τινά* (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 88)³²³. Στις δύο αυτές περιπτώσεις ως αντικείμενο τίθεται ο δωροδοκούμενος, με αναφορά στην κάθε υπόθεση δωροδοκίας στην πρώτη περίπτωση και στην κάθε υπόθεση δωροδοκίας που αφορούσε πολιτικά πρόσωπα στη δεύτερη περίπτωση. Σημασία σε αυτές τις περιπτώσεις έχει και το υποκείμενο, καθώς στην πρώτη υποκείμενο είναι ο δωροδοκός και στη δεύτερη ο δωροδοκούμενος. Η ταύτιση επομένως υποκειμένου και αντικειμένου στη δεύτερη περίπτωση δημιουργεί ένα

³²⁰ Βλ. και Harvey (1985), σ. 85 για χρήση του ρήματος και σε άλλους ρητορικούς λόγους και σσ. 101-102 της παρούσας για την κατά Harvey κατηγοριοποίησή του.

³²¹ Οι *εἴκοσι μναῖ* πάντως είναι ένα μικρό ποσό, γεγονός το οποίο ενδεχομένως να λειτούργησε και συνηγορητικά υπέρ της αθώωσης του Αριστογείτονος. Για αυτήν την ετυμολογία μας πληροφορεί ο Δημοσθένης (Δημοσθ. *Περὶ τῶν Λυκούργου παιδῶν*, 37-43).

³²² Βλ. και Harvey (1985), σ. 86 για χρήση του ρήματος και σε άλλους ρητορικούς λόγους και σσ. 101-102 της παρούσας για την κατά Harvey κατηγοριοποίησή του.

³²³ Βλ. και Harvey (1985), σ. 85 για χρήση του ρήματος και σε άλλους ρητορικούς λόγους και σσ. 101-102 της παρούσας για την κατά Harvey κατηγοριοποίησή του. Το ρήμα *πωλεῖν* μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να δηλώσει μεταξύ άλλων προδοσία, την εκποίηση του δημοσίου συμφέροντος, της αλήθειας, της τιμής κ.λπ. Ο Δείναρχος το χρησιμοποιεί για να δηλώσει και την παραχώρηση της ελευθερίας του λόγου (Δειν. *Κατὰ Αριστ.* 1), συνεπώς ήταν εξοικειωμένος με τη χρήση της λέξης στα διαφορετικά περιβάλλοντα που δηλώνουν την εκποίηση σημαντικών εννοιών. Στην παράγραφο 88 έχει ληφθεί υπ' όψιν η γραφή *σφᾶς αὐτούς* που έχει προταθεί από τον Herwerden (1889), σ. 43.

αυτοαναφορικό πλαίσιο για τον δωροδοκούμενο, τονίζοντας τη διάσταση της εκούσιας εμπλοκής του στη δωροδοκία και το σημαντικό ποσοστό ευθύνης που φέρει για τη διαφθορά του και τις συνέπειες που αυτή έχει στην πόλη.

Όλες αυτές οι παραπάνω περιπτώσεις ρημάτων και λεκτικών σχημάτων μπορούν να ενταχθούν στην κατηγορία των φράσεων αγοραπωλησίας που χρησιμοποιούνται για αναφορά στο ποινικό αδίκημα της δωροδοκίας. Η χρήση των συγκεκριμένων φράσεων εξυπηρετεί κατά πάσα πιθανότητα δύο σκοπούς, έναν αισθητικό και έναν στρατηγικό. Ο αισθητικός είναι η διεύρυνση της ποικιλότητας (*variatio*) ως προς τα λεκτικά μέσα αναφοράς στη δωροδοκία. Ο στρατηγικός, που κατά πάσα πιθανότητα είναι και ο σημαντικότερος για τον ρήτορα, είναι η έμφαση στον χαρακτήρα της αγοραπωλησίας που έχει μεταξύ άλλων μια δωροδοκία. Ο δωροδόκος και ο δωροδοκούμενος έτσι καθίστανται ο αγοραστής και ο πωλητής αντίστοιχα στο πλαίσιο μιας άτυπης και παράνομης εμπορικής συναλλαγής. Το προϊόν αγοράς μπορεί να είναι αγαθά ή συμφέροντα της πόλης ή/και ο ίδιος ο πωλητής, η συνείδηση και οι αρχές του. Σε κάθε περίπτωση αυτή η προσέγγιση της δωροδοκίας υποβιβάζει σε μεγάλο βαθμό τον δωροδοκούμενο και αντιστρόφως αναλόγα αυξάνει δραματικά το μερίδιο της ευθύνης του, καθώς αφενός η εμπορία των υποθέσεων της πόλης τον καθιστά σφετεριστή του δημοσίου συμφέροντος σε πρώτο επίπεδο και σε δεύτερο, έναν άνθρωπο αντιδημοκρατικών φρονημάτων που θέτει το ατομικό συμφέρον πάνω από το δημόσιο³²⁴. Αφετέρου η εμπορία της συνείδησης και του εαυτού του συνυποδηλώνει το ανελεύθερο του φρονήματός του και τον εξισώνει με τις κατώτερες μορφές ανθρώπων, δηλαδή τους δούλους και τους εκπορνευόμενους³²⁵, τις μόνες δηλαδή περιπτώσεις ανθρώπων που λειτουργούν ως εμπορικό προϊόν στην αρχαία αθηναϊκή κοινωνία.

B. Η δωροδοκία ως εκμισθωμένη εργασία

Δύο επίσης περιπτώσεις που επιδέχονται ομαδοποίηση είναι αυτές που χρησιμοποιούν τη λέξη *μισθωτός*, είτε ως μεμονωμένο χαρακτηρισμό του δωροδοκηθέντος (Δειν. *Κατὰ Δημοσθ.* 28), είτε σε συνδυασμό με άλλους χαρακτηρισμούς κατά συνοδεία (Δειν. *Κατὰ Φιλοκλ.* 12: *καὶ προδότην*) ή αντιπαραβολή αυτού (Δειν. *Κατὰ Φιλοκλ.* 12: *ἀντι*

³²⁴ Πρόκειται για θέσεις που προωθούνται και από την επιχειρηματολογία που εντάσσεται στο πεδίο της προδοσίας και της διοικητικής ανεπάρκειας του κατηγορουμένου, με το λεξιλόγιο της αγοραπωλησίας ως εκ τούτου να λειτουργεί επικουρικά ως προς αυτά.

³²⁵ Βλ. και Harvey (1985), σ. 86.

στρατηγοῦ). Πρόκειται για μία λέξη που χρησιμοποιείται αποκλειστικά από τον Δείναρχο για τον Δημοσθένη, με αναφορά σε όλη την ως τότε πορεία του τελευταίου, και για τον Φιλοκλέα. Η συγκεκριμένη λέξη επιτρέπει την προσέγγιση του αδικήματος της δωροδοκίας ως μια εργασιακή σχέση ανάμεσα στον δωροδόκο και τον δωροδοκούμενο, κατά την οποία ο δεύτερος μισθώνεται από τον πρώτο προκειμένου να προσφέρει τις υπηρεσίες του εις βάρος της πόλης και των αρμοδιοτήτων που τυχόν έχει αναλάβει προς αυτήν³²⁶. Η έννοια του *μισθοῦ* ήταν αρκετά σχετική και υπέκειτο τόσο στην ερμηνεία του χρηματικού αντιτίμου που δινόταν για διάφορα πολιτικά, δικαστικά, διοικητικά και άλλα καθήκοντα στην Αθήνα, όσο και σε αυτήν της δωροδοκίας, υπό τη μορφή του κινήτρου διάπραξης μιας ενέργειας, δημιουργώντας πρόσφορο έδαφος για εκμετάλλευση αυτής της αμφισημίας από τους συγγραφείς. Ακόμη και η πληρωμή σε έναν λογογράφο θεωρείτο μια μορφή δωροδοκίας, ένα παράδειγμα εκμετάλλευσης αυτής της νοηματικής ρευστότητας που ο Δείναρχος φαίνεται να κατέχει και να χρησιμοποιεί και πάλι (Δειν. *Κατά Δημοσθ.* 111)³²⁷.

Γ. Δωροδοκία και εικόνα δωροδοκηθέντος

Δυνητικά μπορούν να ομαδοποιηθούν τέλος σε ένα σύνολο και εκείνες οι φράσεις με τις οποίες δηλώνεται η ροπή προς τη δωροδοκία. Αυτές παρατηρούνται επίσης σε λόγους αποκλειστικά του Δεινάρχου. Η πρώτη είναι η φράση *ὀρμῶ ἐπί τι* και αφορά την εκδικαζόμενη και την κάθε πιθανή υπόθεση δωροδοκίας στο μέλλον (Δειν. *Κατά Αριστ.* 23). Με τον εμπρόθετο προσδιορισμό δηλώνεται το αντικείμενο/μέσο της δωροδοκίας, το οποίο στην περίπτωση αυτή είναι τα χρήματα³²⁸. Η επιλογή εδώ του ρήματος *ὀρμῶ* δίνει πιθανότατα την αίσθηση μιας αχαλίνωτης ροπής προς τη διαφθορά, τη φιλαργυρία και συλλήβδην το αδίκημα της δωροδοκίας, ενώ η μεσολάβηση της φράσης *καθ' ὑμῶν* σε συνδυασμό με το προηγηθέν ρήμα *ὀρμῶ*, ενδεχομένως να οδηγούσε τον νου του ακροατηρίου συνειρμικά σε μια εικόνα του δωροδοκούμενου ως επιτιθέμενου εχθρού εναντίον του αθηναϊκού δήμου. Η δεύτερη είναι η φράση *οὐκ ἀπέχω τινός* (Δειν. *Κατά Φιλοκλ.* 18), η οποία προβάλλει μεν τη ροπή προς τη δωροδοκία, όχι όμως με επιθετική χροιά όπως στην προηγούμενη περίπτωση. Η

³²⁶ Η λέξη *μισθωτός* σχετίζεται με τη λέξη *μισθαρνία* και έχει την έννοια της πρόσληψης κάποιου προς επιτέλεση μιας εργασίας. Προέκειτο όμως για έναν αρνητικής χροιάς χαρακτηρισμό απέναντι σε κάποιον (Harvey (1985), σ. 85).

³²⁷ Harvey (1985), σ. 84.

³²⁸ Η φράση αυτή μπορεί να αισθητοποιήσει λεκτικά στο κοινό την ανάπτυξη του επιχειρήματος περί της κερδοσκοπικής νοοτροπίας του δωροδοκηθέντος (βλ. σ. 72 κ.ε. της παρούσας).

συγκεκριμένη φράση δίνει την εντύπωση της εθελούσιας μη αποχής του δωροδοκούμενου, ενώ είχε την επιλογή, από μια επιζήμια για την πατρίδα του δωροδοκία. Στη φράση αυτή, η οποία αναφέρεται στην υπόθεση της δωροδοκίας από τον Άρπαλο, με το υποκείμενο του ρήματος δηλώνεται ο δωροδοκηθείς, εδώ δηλαδή ο Φιλοκλής, και με το αντικείμενο σε γενική το μέσο της δωροδοκίας (*χρημάτων*). Οι δύο αυτές φράσεις μετατοπίζουν το κέντρο βάρους κυρίως στον δωροδοκηθέντα και συνδράμουν στο έργο της ηθοποιίας του κατηγορουμένου.

Συγγενής, τέλος, προς αυτές τις φράσεις από τη σκοπιά της ηθοποιίας του αντιπάλου είναι και η φράση *ήγοῦμαι τι περὶ πλείονος τινός* (Δειν. *Κατὰ Φιλοκλ.* 10), με αναφορά στην εκδικαζόμενη υπόθεση του 324. Με αυτήν τη φράση δίνεται έμφαση στην κρίση και στον τρόπο σκέψης του δωροδοκούμενου, προβάλλοντας την ιεράρχηση της προσφερόμενης δωροδοκίας και των δεσμεύσεων απέναντι στην πατρίδα στην κλίμακα του αξιακού συστήματος του δωροδοκούμενου. Στη θέση του υποκειμένου τίθεται ο δωροδοκούμενος (εδώ ο Φιλοκλής) και του αντικειμένου ο παράγοντας που βρίσκεται σε προτεραιότητα, δηλαδή το αντικείμενο της δωροδοκίας (*ἀργύριον καὶ χρυσίον*), συγκριτικά με τον παράγοντα που δηλώνεται μέσω του εμπροθέτου προσδιορισμού, εν προκειμένω την πίστη προς τον αθηναϊκό *δῆμον* (*τῆς πρὸς ὑμᾶς πίστεως*)³²⁹.

Δ. Η προβολή του δωροδόκου

Σε αντίθεση με τις προηγηθείσες, υπάρχουν δύο περιπτώσεις οι οποίες προβάλλουν περισσότερο την πτυχή του δωροδόκου από το αδίκημα της δωροδοκίας, δίνοντας επομένως έμφαση και στην πρωτοβουλία του να δωροδοκήσει. Χαρακτηριστικό είναι ότι πρόκειται για μια προσέγγιση του Υπερείδου, καθώς και οι δύο περιπτώσεις απαντούν στον *Κατὰ Δημοσθένους* λόγο του. Η πρώτη δίνεται με το ρήμα *διαπέμπω τι εἰς τινά* (Υπερ. *Κατὰ Δημοσθ.* 15), στο οποίο ως αντικείμενο τίθεται το αντικείμενο της δωροδοκίας, δηλαδή τα χρήματα, και ως υποκείμενο ο δωροδόκος, δηλαδή ο Φίλιππος, ενώ ο αποδέκτης της δωροδοκίας δηλώνεται με το *εἰς τινά*. Αναφέρεται γενικώς στην εποχή του Φιλίππου και την τακτική της δωροδοκίας που ακολουθούσε ως μέσο επίτευξης των γεωπολιτικών του στόχων³³⁰. Η δεύτερη περίπτωση, που αφορά την

³²⁹ Η φράση αυτή συνδέεται άμεσα με το στοιχείο της προδοσίας στην κατάρτιση του χαρακτήρα του δωροδοκηθέντος, το πλέον υπερτονισμένο και αξιόμειπτο νομικά και ηθικά στοιχείο συγκριτικά με τα υπόλοιπα (βλ. σ. 64 κ.ε. της παρούσας). Προβάλλοντας μέσω αυτής της φράσης την εκούσια ένταξη αυτού του στοιχείου στον χαρακτήρα του από τον ίδιο τον κατηγορούμενο, η σημασία του βαρύνει ακόμα περισσότερο.

³³⁰ Βλ. και σημ. 11 της παρούσας.

εκδικαζόμενη υπόθεση του 324, δίνεται με το ρήμα *ἀποτίω τινί τι* (Υπερ. *Κατὰ Δημοσθ.* 12), στο οποίο ως υποκείμενο τίθεται ο διαφθορέας δωροδόκος, δηλαδή ο Άρπαλος, και ως αντικείμενο άμεσο σε αιτιατική το αντικείμενο της δωροδοκίας (*χρυσίον*), ενώ ως έμμεσο σε δοτική οι αποδέκτες του ποσού της δωροδοκίας, δηλαδή οι δευτερεύοντες ρήτορες (*τοῖς ἐλάττοσι ρήτορσι*).

Συμπεράσματα

Η δωροδοκία, όπως φάνηκε και παραπάνω, αποτελούσε ένα ιδιότυπο φαινόμενο με ορισμένα χαρακτηριστικά που λειτουργούσαν καθοριστικά στη διαμόρφωση ενός κατηγορητηρίου απέναντι σε μια δωροδοκία. Η δωροδοκία συνιστούσε ένα φαινόμενο με ευρεία εξάπλωση στην Αθήνα, διατρέχοντας όλη τη διοικητική και οικονομική κλίμακα και με ρευστά όρια αποδοχής και δίωξης, τα οποία καθορίζονταν από το σχετικό κριτήριο της βλαπτικότητας του εκάστοτε περιστατικού απέναντι στην πόλη και την υποκειμενική κρίση του αθηναϊκού δήμου. Παράλληλα, υπό τη μορφή παραβατικής πράξης, διεπράττετο πάντοτε υπό συνθήκες άκρας μυστικότητας, με αποτέλεσμα οι μαρτυρίες κατά κανόνα να απουσιάζουν. Τα στοιχεία αυτά οδηγούσαν στην εύκολη έναρξη κατηγοριών για δωροδοκία, εφόσον η υπόσταση μιας τέτοιας κατηγορίας δεν μπορούσε να διαπιστωθεί εύκολα, αλλά συνάμα το βάρος του χειρισμού της υπόθεσης μετατοπιζόταν αποκλειστικά στον ρήτορα και στις ικανότητές του.

Σε επίπεδο ρητορικού λόγου οι χειρισμοί αυτοί, που δεν αποτελούν γενικότερες ρητορικές τεχνικές, αλλά σχετίζονται σε κάποιο βαθμό με τη δωροδοκία, όπως φάνηκε, εντοπίζονται κατά κύριο λόγο στο πεδίο των *πίστεων* και της *λέξεως*, τα οποία λειτουργούν συμπληρωματικά προς την κατεύθυνση της κάλυψης των κενών που δημιουργούνται από τα χαρακτηριστικά της δωροδοκίας και κυρίως από την απουσία μαρτύρων. Διαπιστώθηκε ότι εξαιτίας της έλλειψης μαρτύρων και της ρευστότητας που υφίστατο στη νομική περιχαράκωση της δωροδοκίας, οι ρήτορες ανέπτυξαν το μέρος των *ἀτέχνων πίστεων* στη βάση κυρίως των δεδομένων που παρείχε η υπό εκδίκαση υπόθεση, με περιστασιακή αναφορά και σε νομοθετικά δεδομένα εκτός υπόθεσης, και υποβάλλοντάς τα σε μεγάλο βαθμό επεξεργασίας, ώστε να απομακρύνονται εντελώς από την απλή παράθεση πληροφοριών. Στο πλαίσιο αυτό, οι δύο ρήτορες βασίστηκαν πρώτον στο ψήφισμα διαχείρισης της άφιξης του Αρπάλου, μέσω του οποίου έφεραν στην επιφάνεια τη μετριοπαθή πολιτική του Δημοσθένους που προκαλούσε την εχθρότητα όλου του πολιτικού φάσματος εναντίον του τελευταίου και τη βεβιασμένη εμπλοκή της πόλης σε μια υπόθεση που την έθετε σε κίνδυνο. Δεύτερον, βασίστηκαν στο ψήφισμα μέσω του οποίου εισήχθη η διαδικασία της *ἀποφάσεως*, προκρίνοντας τους παράγοντες: α) των εισηγητών της *ἀποφάσεως* και της συνακόλουθης ευθύνης τους, β) της προταθείσης θανατικής ποινής στο πλαίσιο αυτής και γ) την εξόφθαλμη και προκλητική ασυνέπειά τους ως προς τη μη αποδοχή του περιεχομένου της. Στο ίδιο

πλαίσιο οι ρήτορες χρησιμοποίησαν και τις προκλήσεις σε σύνδεση με τους ισχυρισμούς τους περί της *ἀποφάσεως* ως τεκμήριο για την εισαγωγή αυτής και αντίστοιχα ως τεκμήριο για την αμφισβήτησή της με το κέντρο βάρους της κατηγορίας μετατοπισμένο πάντοτε στους εισηγητές τους, που ήταν και εισηγητές και της *ἀποφάσεως*.

Στον χώρο των *ἀτέχνων πίστεων* εξετάσθηκαν και οι τυχόν αναφορές στις διαδικασίες δίωξης της δωροδοκίας που υφίσταντο στο τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αιώνα, οι οποίες παρουσιάστηκαν σε συνάρτηση με τη δυναμική τους ως προς τη δίωξη του ποινικού αυτού αδικήματος, και διαπιστώθηκε η συνάφειά τους με την υπόθεση. Η διαδικασία της *ἀποφάσεως*, όπως φάνηκε, αποτέλεσε τη διαδικασία στην οποία βασίστηκαν οι λόγοι και το κατηγορητήριο, ενώ εντοπίστηκαν και περιστασιακές αναφορές στη *γραφὴν δόρων* και στην *εὐθύνην* στο πλαίσιο αναλογιών. Απουσίαζαν πλήρως αναφορές στην *εἰσαγγελία* παρά τον κεντρικό της ρόλο ως διαδικασία δίωξης, ενώ οι αναφορές στην *ἐπ' αὐτοφώρῳ* σύλληψη φαίνεται να εξυπηρετούσαν αμιγῶς τον ρητορικό εντυπωσιασμό και την ανάδειξη της βεβαιότητας για τη διάπραξη του αδικήματος. Στο πλαίσιο επίσης μιας συνολικής εξέτασης του ποινικού πλαισίου της δωροδοκίας και της δυναμικής του απέναντι στη δίωξη του αδικήματος, καθώς και της αποτρεπτικής του ισχύος, απεδείχθη ότι προκρίνονταν αποκλειστικά σχεδόν η θανατική ποινή και το πρόστιμο συνδυασμένα ή κατά μόνας, αναλόγως του επιδιωκόμενου κατά περίπτωση ρητορικού αποτελέσματος, με τον Δείναρχο να προβάλλει κυρίως τη θανατική ποινή ως την ενδεικνυμένη σε κάθε περίπτωση. Μέρος, τέλος, των *ἀτέχνων πίστεων* αποτελούσαν, όπως φανερώθηκε, και τα αριθμητικά δεδομένα γύρω από τα εμπλεκόμενα ποσά στην υπόθεση (τα ποσά που έφερε ο Άρπαλος στην Αθήνα, τα ποσά που κατετέθησαν, τα ποσά που ευρέθησαν μετά τη φυγή του, η διαφορά που διαπιστώθηκε και τα ποσά που έλαβε ο κάθε κατηγορούμενος ως δωροδοκία, σύμφωνα με την *ἀπόφασιν*), οδηγώντας στα συμπεράσματα ότι η πιθανότητα της υπεξαίρεσης σε ένα πρώτο επίπεδο δεν φάνηκε να υποστηρίζεται από τους κατηγορούς, το βάρος της ευθύνης για τη διαπιστωθείσα διαφορά προσανατολιζόταν στον Δημοσθένη και οι δύο ρήτορες δεν ανέφεραν το σύνολο, αλλά συγκεκριμένες πληροφορίες αναφορικά με τα αριθμητικά δεδομένα στους λόγους τους, προκειμένου να μην υποπίπτουν σε αντιφάσεις και να μην γίνεται εύκολα αντιληπτή οποιαδήποτε απόπειρά τους για παραμόρφωση των πληροφοριών προς εξυπηρέτηση του κατηγορητηρίου.

Αυτό που σε γενικές γραμμές παρατηρείται ως προς τις *άτέχνους πίστεις* είναι ότι οι ρήτορες κατόρθωσαν να δημιουργήσουν ένα πολυδιάστατο πλέγμα ως προς τα είδη των *άτέχνων πίστεων* που χρησιμοποίησαν με μονομερή όμως κατ' ουσία βάση. Ειδολογικά δηλαδή κινήθηκαν στον χώρο των διαδικασιών δίωξης, των ποινών και των σχετικών με την υπόθεση ψηφισμάτων, προκλήσεων και αριθμητικών δεδομένων, αλλά πρακτικά βασίστηκαν μόνο στην *άπόφασιν* του Αρείου Πάγου και τα δεδομένα της, καθώς όλες αυτές οι *άτεχνοι πίστεις* σχετίζονται με αυτήν. Η κύρια δηλαδή διαδικασία δίωξης που προκρίνεται είναι αυτή της *άποφάσεως*, η πρόκριση της θανατικής ποινής ως εναλλακτικής με το πρόστιμο αποτελούσε πρόβλεψη του ψηφίσματος που σχετιζόταν με την *άπόφασιν*, το ένα από τα δύο (και περισσότερο αναφερόμενο) ψηφίσματα αφορά την εισαγωγή της *άποφάσεως* στην υπόθεση, η μία από τις προκλήσεις αποτέλεσε το αίτιο και η άλλη συνέπεια της *άποφάσεως* και ένα μέρος των αριθμητικών δεδομένων βασιζόταν στο περιεχόμενο της *άποφάσεως*. Αυτός ακριβώς ο πολύμορφος ειδολογικά χειρισμός που απορρέει από ένα μόνο δεδομένο, το οποίο μάλιστα δεν ήταν και πλήρως τεκμηριωμένο, αναδεικνύει αφενός τη ρητορική δεινότητα των δύο ρητόρων, αφετέρου τη συστηματική αναπροσαρμογή του χειρισμού των *άτέχνων πίστεων* προς ανταπόκριση στις ιδιαίζουσες απαιτήσεις του χειρισμού μιας υπόθεσης δωροδοκίας, συστήνοντας το ένα μέρος της ρητορικής της δωροδοκίας.

Οι *έντεχνοι πίστεις*, όπως φάνηκε, δημιουργήθηκαν στη βάση των νομικών δεδομένων της δωροδοκίας, της ως τότε πορείας των κατηγορουμένων, των αντιλήψεων του αθηναϊκού *δήμου* και των συνθηκών λειτουργίας της αθηναϊκής πολιτείας. Την κεντρική θέση απεδείχθη ότι κατείχε η κατασκευή μιας συγκεκριμένης εικόνας για τον δωροδοκούμενο, που αποτελούσε τη συνισταμένη εκείνων των στοιχείων, τα οποία διαμόρφωναν έναν διαφθαρμένο χαρακτήρα, με την αποδοχή δωροδοκίας να αποτελεί μια δικαιολογημένη και αναμενόμενη έκφασή του. Αναπόσπαστο μέρος αυτής της εικόνας, όπως έγινε φανερό, ήταν η διάσταση της προδοσίας, με διττό περιεχόμενο: προδοσία απέναντι στην πόλη αναφορικά με την εξωτερική της ασφάλεια, και προδοσία απέναντι στην πολιτειακή υπόσταση της πόλης και την πολιτική παράταξη που ανήκε ο κατηγορούμενος, ειδικά στην περίπτωση του Δημοσθένους. Με αυτόν τον τρόπο, μέσα από την εικόνα του δωροδοκούμενου ικανοποιείτο το κριτήριο της βλάβης του δημοσίου συμφέροντος για ποινικά διώξιμη δωροδοκία, ενώ δικαιολογείτο και η επιβολή θανατικής ποινής. Η υποστήριξη μάλιστα της συγκεκριμένης παραμέτρου με ένα σύνολο από λεξιλογικές *variationes* δείχνει πως για τους ρήτορες, ειδικά για τον

Δείναρχο, η σύνδεση της δωροδοκίας με την προδοσία στο πρόσωπο του δωροδοκούμενου αποτελούσε ζήτημα ιθύνουσας σημασίας.

Την εικόνα του δωροδοκούμενου επιπλέον, σύμφωνα με τους ρήτορες, συνέθετε και η κερδοσκοπική νοοτροπία, ως μια έμφυτη σχεδόν ροπή προς τη φιλαργυρία που δικαιολογούσε την τοποθέτηση του ατομικού συμφέροντος υπεράνω του δημοσίου, ενίοτε σε συνδυασμό με ένα παραβατικό παρελθόν, με παραδείγματα συμμετοχής και σε άλλα οικονομικού χαρακτήρα αδικήματα. Οι ρήτορες με αυτόν τον τρόπο, όπως φάνηκε, ανεδείκνυαν τη γενικότερη κερδοσκοπική μανία ενός δωροδοκούμενου, που δεν δίσταζε να αγγίξει ακόμη και τα όρια της παραβατικότητας, ενώ χρησιμοποιούσαν τα υπόλοιπα οικονομικά αδικήματα για τη δημιουργία ποινικών συσχετισμών με τη δωροδοκία, με σκοπό την ανάδειξη της σοβαρότητας της τελευταίας ως αδικήματος. Άλλο ένα στοιχείο που αποτελούσε μέρος της εικόνας του δωροδοκούμενου ήταν και αύξηση του πλούτου, η οποία μάλιστα όταν συνέβαινε απροσδόκητα, σε συνδυασμό με την ταπεινή καταγωγή ή την απληστία και την κερδοσκοπική νοοτροπία, συνιστούσε τεκμήριο δωροδοκίας, εφόσον μάλιστα τα όρια δίωξης ήταν ασαφή. Στο πλαίσιο των στοιχείων αυτών συγκαταλεγόταν και η ανεπαρκής διοικητική και πολιτική απόδοση του δωροδοκούμενου, η οποία συνίστατο στην αποδόμησή του ως πολιτικού, αξιωματούχου και πολίτη, με τη διαφθορά του σε όλα αυτά τα πεδία να αποτελεί προοδοποιητικό παράγοντα και για την αποδοχή δωροδοκίας. Τέλος, στην εικόνα του δωροδοκούμενου, όπως την κατασκεύασαν οι ρήτορες, ήρθε να προστεθεί και η σχέση του με το θείο/θρησκευτικό στοιχείο, με τον πρώτο να απορρίπτει και να απαξιώνει το δεύτερο και αντίστοιχα το θείο στοιχείο μέσω διαφόρων στοιχείων (οιωνοί, χρησμοί, κατάρες) να δείχνει τη μη αποδοχή του απέναντι στον πρώτο.

Ολόκληρη επομένως η εικόνα του δωροδοκούμενου, όπως απεδείχθη, επιχειρούσε να προβάλει ένα άτομο, του οποίου οι πράξεις, ο τρόπος σκέψης, τα στοιχεία που προσελάμβαναν οι συμπολίτες του και η συμπεριφορά του δικαιολογούσαν και την ιδιότητά του ως δωροδοκούμενου. Οι ρήτορες έτσι αφενός απέρριπταν την αναγκαιότητα προσκόμισης μαρτυριών, αφετέρου προέτρεπαν έμμεσα το δικαστήριο για καταδίκη ενός όχι απλώς δωροδοκημένου εις βάρος της πόλης, αλλά ενός προδότη, αισχροκερδούς, διεφθαρμένου, απατεώνα, ασεβούς και εν γένει επικίνδυνου ανθρώπου για την πόλη και το δημόσιο συμφέρον.

Εκτός όμως από την εικόνα του δωροδοκούμενου, στις *έντέχνους πίστεις* θεωρήθηκε ότι αξίζει να επισημανθούν τρεις ακόμη μηχανισμοί που χρησιμοποίησαν οι δύο ρήτορες. Ο πρώτος είναι η προσπάθεια για καθολικοποίηση του ζητήματος, η επιτηδευμένη δηλαδή διεύρυνση του αριθμού των πολιτών που συνδέονταν με την υπόθεση μέσω, όπως απεδείχθη, της συνεκδοχικής σύνδεσης *δήμου*-δικαστηρίου, της μετατροπής του δικαστηρίου σε μάρτυρα της υπόθεσης και των καταδοκούντων κινδύνων για το ακροατήριο και τους δικαστές. Ο δεύτερος μηχανισμός είναι η εκμετάλλευση της φημολογίας, ενός παράγοντα που, όπως φάνηκε μέσω άλλων πηγών, υφίστατο για τη συγκεκριμένη υπόθεση. Ο συγκεκριμένος παράγοντας αφορούσε σε μεμονωμένα στοιχεία και ενυπήρχε ως πηγή άντλησης πληροφοριών σε συνάρτηση με άλλους μηχανισμούς, όπως η εικόνα του δωροδοκούμενου και οι αυξομειωτικοί δείκτες στον καθορισμό της αξίας του αντικειμένου/μέσου της δωροδοκίας. Ο τελευταίος μηχανισμός των *έντέχνων πίστεων*, που άξιζε αναφοράς και εντοπίστηκε αποκλειστικά στον Δείναρχο, είναι οι παρελθούσες υποθέσεις δωροδοκίας που λειτουργούν ως παραδείγματα ή αντιπαραδείγματα για τη δικαστική αντιμετώπιση της παρούσας υπόθεσης. Όπως φάνηκε, αποτελεί μια επιτηδευμένη βάση σύγκρισης της παρούσας με άλλες υποθέσεις, με άξονες σύγκρισης τη δίωξη, την ποινική αντιμετώπιση και το προφίλ του κατηγορουμένου και με αποσιώπηση των στοιχείων που θα καθιστούσαν ανυπόστατη τη σύγκριση.

Στο δεύτερο πεδίο εντοπισμού της ρητορικής της δωροδοκίας από την άλλη πλευρά, την *λέξιν*, που λειτουργεί συμπληρωματικά με αυτό των *πίστεων*, απεδείχθη πως υπήρχε μια ευρεία λεξιλογική ποικιλία για τη δήλωση της δωροδοκίας με την κάθε μία να δημιουργεί διαφορετικό ρητορικό αποτέλεσμα, καθώς έφερε στο προσκήνιο μια διαφορετική πτυχή του αδικήματος. Οι λέξεις αυτές κατηγοριοποιήθηκαν σε αυτές που ομαδοποιούνται με βάση την ετυμολογική συγγένεια και αυτές που ομαδοποιούνται με βάση την ερμηνευτική συνάφεια, ενώ, όπως διαπιστώθηκε, υπήρχε μεγάλη ποικιλία και ελαστικότητα ως προς τη γραμματική μορφή των λέξεων, τη συντακτική τους θέση, το πρόσωπο στο οποίο αναφέρονταν και το περιστατικό δωροδοκίας, με αναφορά στην υπόθεση του Αρφάλου, σε άλλες υποθέσεις, αλλά και στο φαινόμενο της διώξιμης δωροδοκίας διαχρονικά στην αθηναϊκή ιστορία.

Υπήρχαν λέξεις μέσω των οποίων το ενδιαφέρον γύρω από τη δωροδοκία εστιαζόταν στον δωροδοκούμενο και στην πλευρά της λήψης των δώρων ευνοώντας παράλληλα τον συσχετισμό με την κλοπή (*λαμβάνειν*), στο τετελεσμένο της πράξης και στο

δεδομένο της ενοχής (*ἔχειν*) ή λειτουργούσαν παράλληλα και ως ουδέτερο μέσο απλής αναφοράς στην πράξη (*δωροδοκεῖν*). Αυτά τα τρία δηλωτικά μέσα της δωροδοκίας αποτελούσαν και τα συνηθέστερα, με την κατηγορία υπό το ρήμα *λαμβάνειν* να καταλαμβάνει την πρώτη θέση ως προς τη συχνότητα χρήσης και να καθίσταται απροσδόκητα (συγκριτικά με το αναμενόμενο ως πρώτο *δωροδοκεῖν*) ως η κυρίαρχη επιλογή των ρητόρων, ίσως επειδή στο πλαίσιο ενός λόγου κατηγορίας εξυπηρετούσε καλύτερα, εφόσον μετατόπιζε το ενδιαφέρον στην ευθύνη από μέρους του κατηγορουμένου. Άλλες λέξεις εστίαζαν το ενδιαφέρον και πάλι στον δωροδοκούμενο (*δέχεσθαι*), δήλωναν παράλληλα το μέσο της δωροδοκίας (*χρηματίζεσθαι*, *ἀργυρίζεσθαι*), συνδύαζαν κατά απόλυτο τρόπο τη διαφθορά με τη δωροδοκία (*διαφθεῖραι*), την προέβαλλαν ως εμπορική συναλλαγή με προϊόν το δημόσιο συμφέρον και τη συνείδηση του δωροδοκούμενου (*ὠνέομαι*, *προῖεμαι τι ἔνεκα τινός*, *ἀποδίδομαι τι τινός*, *πρίαμαι*, *πωλεῖν*) ή ως εκμισθωμένη εργασία (μισθωτός), τόνιζαν τη ροπή προς τη δωροδοκία και την κερδοσκοπική μανία του δωροδοκούμενου (*ὄρμῳ ἐπί τι*, *οὐκ ἀπέχω τινός*, *ἡγοῦμαι τι περὶ πλείονος τινός*) ή εστίαζαν στον δωροδόκο (*διαπέμπω τι εἰς τινά*, *ἀποτίω τινί τι*).

Αντιστοίχως, ποικιλότητα παρουσίαζαν και οι λέξεις με τις οποίες δηλωνόταν το αντικείμενο/μέσο της δωροδοκίας σε συνάρτηση με τον βαθμό ακρίβειας ως προς τον προσδιορισμό του ποσού, κινούμενες μεταξύ πλήρους, μερικής/σχετικής ασάφειας και ακριβούς προσδιορισμού. Η τοποθέτησή τους μάλιστα σε συγκεκριμένες θέσεις μέσα στους λόγους σε συνάρτηση με την εξάρτησή τους από συγκεκριμένα ρήματα δήλωσης της δωροδοκίας και σε σύνδεση με συγκεκριμένα πρόσωπα και ιστορικές συγχρονίες, εξυπηρετούσαν τα διαφορετικά κατά περίπτωση συμφέροντα του ρήτορα ως προς την εντύπωση του κοινού. Το σύνολο όλων αυτών των λέξεων λειτουργούσε παράλληλα με την επίδραση των *πίστεων* στο τελικό ρητορικό αποτέλεσμα, αλλά όχι αυτόνομα. Ερχόταν δηλαδή να υποστηρίξει ή να επικοινωνήσει με τους μηχανισμούς που εντάσσονταν στο μέρος των *πίστεων*. Το λεξιλόγιο αυτό υποστήριζε σε ορισμένες περιπτώσεις τη σύμφυση με άλλα οικονομικά αδικήματα, επιτόνιζε την κερδοσκοπική νοοτροπία και την ευθύνη του κατηγορούμενου, εξυπηρετούσε τη φημολογία και αντλούσε από αυτήν κατά τις εκφάνσεις ασάφειας, ενώ οι διαβαθμισμένη ασάφεια ή/και η εστίαση στον δωροδοκούμενο λειτουργούσε επικουρικά στο επιδιωκόμενο αποτέλεσμα μέσω των αναλογικών παραδειγμάτων και αντιπαραδειγμάτων.

Συνολικά, μια πρώτη ανάγνωση των υπό εξέταση ρητορικών λόγων του Δεινάρχου και του Υπερείδου, ενδεχομένως να οδηγεί στην εντύπωση πως οι λόγοι βασίζονται απλώς σε μια παράθεση στοιχείων αντληθέντων από ιστορικά γεγονότα, από την ως τότε βιογραφία των κατηγορουμένων και από τα δεδομένα που παρείχε η υπόθεση, ειδικά το περιεχόμενο του πορίσματος του Αρείου Πάγου. Οι επαναλήψεις δε συγκεκριμένων στοιχείων, όπως η προδοτική διάσταση της συγκεκριμένης δωροδοκίας και η καθορισμένη από το σχετικό ψήφισμα θανατική ποινή, ειδικά στην περίπτωση του Δεινάρχου, ενδεχομένως να δημιουργούν την εντύπωση μιας αδέξιας διαχείρισης του υλικού που είχαν στη διάθεσή τους οι ρήτορες και ως εκ τούτου μειωμένης ρητορικής ικανότητας. Μια προσεκτικότερη όμως θεώρηση και κατηγοριοποίησή τους, με τα κατάλληλα κριτήρια κάθε φορά, δίνει μια διαφορετική εικόνα. Με μοναδικό τεκμήριο την ουσιαστικά αστήρικτη *ἀπόφασιν* του Αρείου Πάγου, απεδείχθη ότι οι ρήτορες κατάφεραν να οικοδομήσουν λόγους κατηγορίας με σχετική επιτυχία, δεδομένου ότι η κατηγορία υπήρξε καταδικαστική για σημαντικού βεληνεκούς προσωπικότητες, όπως ο Δημοσθένης και ο Φιλοκλής, με σημαντική επίδραση και στη διαμόρφωση των κατοπινών εξελίξεων στην αθηναϊκή ιστορία. Η επιτυχία αυτή των ρητορικών τους λόγων σε μια τόσο σημαντική μάλιστα υπόθεση για την Αθήνα οφείλεται σε μια συγκροτημένη στρατηγική που ακολούθησαν, χρησιμοποιώντας στοιχεία που σχετίζονταν με τη δωροδοκία ως φαινόμενο και ως ποινικό αδίκημα σε επίπεδο *πίστεων* και *λέξεως*. Η ποικιλότητα που διέκρινε αυτά τα στοιχεία, η διαβαθμισμένη μεταξύ τους συνάφεια (που καθιστούσε δυνατή την κατηγοριοποίησή τους), η προσεκτική τοποθέτηση ορισμένων από αυτά και η μεταξύ τους σύμπλεξη κατά τέτοιον τρόπο και στους δύο ρήτορες, ώστε να καλύπτουν με επιδέξιο τρόπο την απουσία απτών τεκμηρίων και μαρτυριών, φανερώνει την ύπαρξη μιας ρητορικής της δωροδοκίας που ακολουθούσε συγκεκριμένες προσχεδιασμένες κατευθυντήριες γραμμές, προκειμένου να ανταποκρίνεται στις ιδιομορφίες που συνεπαγόταν μια κατηγορία δωροδοκίας τον 4^ο αιώνα.

Βιβλιογραφία

- Adams, C.D. (1901). «The Harpalos Case» *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 32, 121-153.
- Adams, C.D. (1919). *Aeschines: Speeches*. The Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts.
- Andreau, J. (2002). «Twenty Years After Moses I. Finley's *The Ancient Economy*» στο Scheidel, W. and S. von Reden (επιμ.), *The Ancient Economy*, New York, 33-49.
- Atkinson, J. (1981). «Macedon and Athenian Politics in the Period 338 to 323 BC» *Acta Classica* 24, 37-48.
- Badian, E. (1961). «Harpalus» *The Journal of Hellenic Studies* 81, 16-43.
- Bosworth, A. (1993). *Conquest and Empire: The Reign of Alexander the Great*. Cambridge.
- Burstein, S. (1978). «I. G. II2 653, Demosthenes and Athenian Relations with Bosphorus in the Fourth Century B.C.» *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte* 27(3), 428-436.
- Burt, J.O. (1954). *Minor Attic Orators, Vol. II: Lysurgus. Dinarchus. Demades. Hyperides*. The Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts.
- Canevaro, M., Harris, E. M. (2017). «The Authenticity of the Documents at Andocides, On the Mysteries» *Dike* 19, 9-49.
- Carawan, E.M. (1985). «Apophasis and Eisangelia: The Role of the Areopagus in Athenian Political Trials» *GRBS* 26, 115-140.
- Carey, C. (1994). «'Artless' Proofs in Aristotle and the Orators» *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 39, 95-106.
- Cartledge, P. (2002). «The Economy (Economies) of Ancient Greece» στο Scheidel, W. and S. von Reden (επιμ.), *The Ancient Economy*. New York, 11-32.
- Conover, K. (2010). *Bribery in Classical Athens*. Princeton.
- Damaskos, D. (1999). *Untersuchungen zu hellenistischen Kultbildern*. Stuttgart.
- Dover, K.J. (1974). *Greek Popular Morality in the Time of Plato and Aristotle*. Oxford.

- Emlyn-Jones, C., Preddy, W. (2013). *Plato V: Republic I*. The Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts.
- Ferguson, W.S. (1932). *The Treasurers of Athena*. Cambridge, Massachusetts.
- Freese, J. H. (1926). *Aristotle XXII: Art of Rhetoric*. The Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts.
- French, A. (1991). «Economic Conditions in Fourth-Century Athens» *Greece & Rome*, 38 24-40.
- Fowler, H.N. (1936). *Plutarch's Moralia X*. The Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts.
- Garnsey, P. D. A. (1985). «Grain for Athens», στο Cartledge, P. and D. Harvey, *Cruce: Essays in Greek History Presented to G.E.M. de Ste. Croix on his 75th Birthday*. London, 62–75.
- Guinagh, K. (1934). «Graft in Ancient Athens» *The Classical Journal* 30(3), 167-172.
- Harding, P. (1987). «Rhetoric and Politics in Fourth-Century Athens» *Phoenix* 41(1), 25-39.
- Harris, E. M. (2006). *Democracy and the Rule of Law in Classical Athens: Essays on Law, Society, and Politics*. Cambridge.
- Harris, E. M. (2013a). «The Against Meidias (Dem. 21)» στο M. Canevaro, *The Documents in the Attic Orators : Laws and Decrees in the Public Speeches of the Demosthenic Corpus*. Oxford, 209-236.
- Harris, E. M. (2013b). *The Rule of Law in Action in Democratic Athens*. Oxford.
- Harrison, A.R.W. (1971). *The Law of Athens: Procedure*. Oxford.
- Harvey, F. (1985). «Dona Ferentes: Some Aspects of Bribery in Greek Politics» *History of Political Thought* 6(1/2), 76-117.
- Hashiba, Y. (2006). «Athenian Bribery Reconsidered: Some Legal Aspects» *The Cambridge Classical Journal* 52, 62-80.
- Haupt, H. (1879). «Die Vorgeschichte des Harpalischen Processes» *Rheinisches Museum Für Philologie* 34, 377-387.

- Herman, G. (1987). *Ritualized Friendship and the Greek City*. Cambridge.
- Herwerden, H. van (1889). «Varia ad Dinarchum» *Mnemosyne* 17, 43.
- Hill, L. (2013). «Conceptions of Political Corruption in Ancient Athens and Rome» *History of Political Thought* 34(4), 565-587.
- Humphreys, S. C. (1977). «Public and Private Interests in Classical Athens» *The Classical Journal* 73(2), 97-104.
- Hunter, V. (1990). «Gossip and the Politics of Reputation in Classical Athens» *Phoenix* 44(4), 299-325.
- Hunter, V. (2000). «Policing Public Debtors in Classical Athens» *Phoenix* 54(1), 21-38.
- Kallet-Marx, L. (1989). «Did Tribute Fund the Parthenon?» *Classical Antiquity* 8(2), 252-266.
- Kendrick-Pritchett, W. (1974). *The Greek State at War: Part II*. Berkeley, Los Angeles, London.
- Kennedy, G. (1963). *The Art of Persuasion in Greece*. Princeton.
- Kočevalov, A. (1932). «Die Einfuhr von Getreide nach Athen» *RhM* 1932, 321–323.
- Kraay, C.M. (1976). *Archaic and Classical Greek Coins*. Berkeley.
- Kulesza, R. (1995). *Die Bestechung im politischen Leben Athens im 5. Und 4. Jh. v. Chr.* Konstanz.
- Lamb, W. R. M. (1930). *Lysias*. The Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts.
- Lanni, A. (1997). «Spectator Sport or Serious Politics? οί περιεστηκότες and the Athenian Lawcourts» *The Journal of Hellenic Studies* 117, 183-189.
- Loddo, L. (2016). «The Kathodos of Tegea's Exiles: Civic Laws and Royal Diagrammata» στο C. Bearzot, F. Landucci, *Alexander's Legacy*. Roma, 237-255.
- MacDowell, D.M. (2015). *Το δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, 6^η εκδ., Αθήνα.

- MacDowell, D.M. (1983). «Athenian Laws about Bribery» *RIDA 3^e ser.* 30, 57-58.
- MacDowell, D.M. (1990). *Demosthenes. Against Meidias*. Oxford.
- Marchant, E. C. (1920). *Xenophontis opera omnia*, Vol. 5. Oxford.
- McKechnie, P. (1989). *Outsiders in the Greek Cities in the Fourth Century BC*. London.
- Michell, H. (1940). *The Economics of Ancient Greece*. Cambridge.
- Mitchell, L. (1997). *Greeks Bearing Gifts: The Public Use of Private Relationships in the Greek World, 435–323 BC*. Cambridge.
- Moreno, A. (2007). *Feeding the Democracy. The Athenian Grain Supply in the Fifth and Fourth Centuries BC*. Oxford.
- Ober, J. (1989). *Mass and Elite in Democratic Athens*. Princeton.
- Oldfather, C. H. (1950). *Diodorus Siculus. Library of History, Volume V: Books 12.41-13*, The Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts.
- Oliver, G. J. (2007). *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*. Oxford.
- Parke, H. W. (1967). *The Oracles of Zeus*. Cambridge, Massachusetts.
- Perlman, S. (1976). «On Bribing Athenian Ambassadors» *GRBS* 17, 223-233.
- Perrin, B. (1919). *Plutarch's Lives VII*, The Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts.
- Phillips, D. (2013). *The Law of Ancient Athens*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Rackham, H. (1935). *Aristotle XX: Athenian Constitution. Eudemian Ethics. Virtues and Vices*. The Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts.
- Rennie, W. (1931). *Demosthenes. Orationes*. Oxford.
- Samons II, L. J. (1993). «Athenian Finance and the Treasury of Athena» *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte* 42(2), 129-138.
- Schmidt, L., (1860). «Die Politik des Demosthenes in der Harpalischen Sache» *RhM* 15, 211-238.

- Sealey, R. (1993). *Demosthenes and His Time: A Study in Defeat*. New York, Oxford.
- Sourvinou-Inwood, C. (1988). «Priestess in the Text: 'Theano Menonos Agrylethen'» *Greece & Rome* 35(1), 29-39.
- Stewart, A. (1993). *Faces of Power. Alexander's Image and Hellenistic Politics*. Berkeley and Los Angeles.
- Stuart Jones H., Powell E. (1942). *Thucydides Historiae*, Vol. I. Oxford.
- Taylor, C. (2001a). «Bribery in Athenian Politics Part I: Accusations, Allegations, and Slander» *Greece & Rome* 48(1), 53-66.
- Taylor, C. (2001b). «Bribery in Athenian Politics Part II: Ancient Reaction and Perceptions» *Greece & Rome* 48(2), 154-172.
- Vince C.H., Vince J.A. (1926). *Demosthenes' Orations 18-19: De Corona, De Falsa Legatione*. The Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts.
- Vince, J.H. (1935). *Demosthenes' Orations 21-26: Against Meidias. Against Androtion. Against Aristocrates. Against Timocrates. Against Aristogeiton 1 and 2*. The Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts.
- Wallace, R.W. (1989). *The Areopagos Council to 307 B.C.* Baltimore and London.
- Wankel, H. (1982). «Die Korruption in der rednerischen Topik und in der Realität des klassischen Athen» στο Schuller W. (επιμ.), *Korruption in Antiquum*. Munich & Vienna, 29-47.
- Wankel, H. (1991). «“The Hypereides Principle”? Bemerkungen zur Korruption in Athen» *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 85, 34-36.
- Whitehead, D. (2001), *Hypereides; The Forensic Speeches*. Oxford.
- Worthington, I. (1984). «The First Flight of Harpalus Reconsidered» *Greece & Rome* 31(2), 161-169.
- Worthington, I. (1985). «Plutarch Demosthenes 25 and Demosthenes' Cup» *Classical Philology* 80(3), 229-233.
- Worthington, I. (1986a). «ἀπόφασις and ἀποφάσεις in Deinarchus I and III» *Philologus* 130 (1-2), 184-186.

Worthington, I. (1986b). «The Chronology of the Harpalus Affair» *Symbolae Osloenses: Norwegian Journal of Greek and Latin Studies* 61(1), 63-76.

Worthington, I. (1992). *A Historical Commentary on Dinarchus; Rhetoric and Conspiracy in Later Fourth-Century Athens*. Michigan.

Worthington, I. (2001). «Hyperides 5.32 and Alexander the Great's Statue» *Hermes* 129(1), 129-131.

Wyse, W. (1892). «On the Use of “προδανείζειν”» *CR* 6, 254-257.